

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ»

Ειδίκευση: Βιοηθική των Θρησκειών

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΣΘΕΝΕΙΑ, ΠΟΝΟΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ: ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΙΟΗΘΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ονοματεπώνυμο μεταπτυχιακού φοιτητή:

Κίλιας Ιωάννης

A.M: 202113220

Επιβλέπων Καθηγητής:

Γαϊτάνης Βασίλειος, Καθηγητής

Μέλη Τριμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Καραγεωργούδης Εμμανουήλ, Καθηγητής

Δεναξάς Νικόλαος, Επίκουρος Καθηγητής

ΑΘΗΝΑ

ΜΑΡΤΙΟΣ 2025

*Η παρούσα πτυχιακή εργασία
αφιερώνεται στην μητέρα μου Αγάθη
για τις διδαχές της στην υπομονή
πάνω στις ασθένειες και στον πόνο.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτου ηλικίας κοινωνικού ή μορφωτικού επιπέδου ,επιζητούν και προσδοκούν στη ζωή τους την εξασφάλιση μιας καλής ποιότητας ζωής. Αυτή η προσδοκία πολλές φορές όμως ανατρέπεται λόγω διάφορων παραγόντων κατά τη διάρκεια της ζωής των ανθρώπων, έχοντας ως αποτέλεσμα να έρχονται αντιμέτωποι με επώδυνες και ασθενικές καταστάσεις. Σε αυτές τις καταστάσεις έρχονται να συνεισφέρουν και να νοσηματοδοτήσουν η καθεμιά απ' την πλευρά της τόσο η ιατρική επιστήμη όσο και η επιστήμη της θεολογίας. Στην παρούσα εργασία επιδιώκονται να βρεθούν τα σημεία κοινής προσέγγισης των δυο επιστημών πάνω στα θέματα των ανθρώπινων ασθενειών αλλά και του θανάτου όπως επίσης τονίζεται και ο ρόλος της επιστήμης της βιοηθικής και η χρησιμότητά της στα εν λόγω ζητήματα. Η ιατρική επιστήμη από την αρχαιότητα ακόμη και τα χρόνια του Ιπποκράτη ,έδειχνε μεγάλο σεβασμό στο θείο και γενικά υπήρχε μια αντιμετώπιση ,η οποία εναρμονίζονταν στο γεγονός ότι οι δυνατότητες των ιατρών έχουν κάποιο συγκεκριμένο όριο δράσης. Απ' την άλλη η Εκκλησία για τα θέματα που αφορούσαν την υγεία ,και την ίαση ασθενειών με το παράδειγμα συγκεκριμένα του Χριστού ως ιατρού ψυχών και σωμάτων ,τονίζει τη σπουδαιότητα και αποδίδει το σπουδαίο και θεόδοτο χαρακτήρα που έχει το λειτούργημα των ιατρών και της ιατρικής επιστήμης γενικότερα. Σύμφωνα με την χριστιανική θεολογία η ιατρική επιστήμη αντιμετωπίζεται ως δωρεά του Θεού, που έχει στόχο και σκοπό τη διακονία του ανθρώπου υπακούοντας το θέλημα του Θεού. Στο πλαίσιο της ίασης των διαφόρων ασθενειών με σύγχρονα τεχνολογικά και ιατρικά μέσα δημιουργούνται πολλές φορές ηθικά διλήματα και προβληματισμοί τους οποίους καλείται η επιστήμη της βιοηθικής να αποτελέσει δικλείδα ασφαλείας θέτοντας τα όρια και τις αρχές ,σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία. Αυτά τα όρια και οι αρχές θα έχουν ως σκοπό πάντα τη διασφάλιση του συμφέροντος του ασθενή. Επίσης προσεγγίζεται το μεγάλο ζήτημα του θανάτου το οποίο αποτελεί αντικείμενο μελέτης και της ιατρικής αλλά και της θεολογικής επιστήμης. Ενώ για την ιατρική επιστήμη ο θάνατος αποτελεί την παύση των βιολογικών λειτουργιών ,για την χριστιανική διδασκαλία αποτελεί κάτι πολύ παραπάνω και πιο σύνθετο που έχει τις ρίζες του στη σχέση Δημιουργού-πλάσματος ,κτίστη Θεού-κτίσματος, που έχει να κάνει με την κακή χρήση του αυτεξουσίου που χάρισε ο Θεός στο δημιούργημά του.

Λέξεις κλειδιά: Ασθένεια ,πόνος ,ηθική ,βιοηθική ,θάνατος, φόβος

ABSTRACT

All people, regardless of age, social or educational level, seek and expect in their lives to ensure a good quality of life. This expectation, however, is often overturned due to various factors during people's lives, resulting in painful and sickly situations. In these situations, both medical science and theology come to contribute and give meaning to each one. In this thesis, the aim is to find the points of common approach of the two sciences on the issues of human diseases and death, as well as the role of the science of bioethics and its usefulness in these issues. Medical science since antiquity, even in the years of Hippocrates, showed great respect for the divine and in general there was an attitude that is harmonized with the fact that the capabilities of doctors have a certain limit of action. On the other hand, the Church, on issues related to health and the healing of diseases, with the example of Christ in particular as physician of souls and bodies, emphasizes the importance and attributes the important and God-given character of the profession of doctors and medical science in general. According to Christian theology, medical science is treated as a gift from God, whose goal and purpose is the ministry of man in obedience to God's will. In the context of curing various diseases with modern technological and medical means, ethical dilemmas and concerns are often created, which the science of bioethics is called upon to be a safety valve by setting limits and principles, according to Christian teaching, which will always aim to safeguard the patient's interest. It also approaches the great issue of death, which is the subject of study in both medical and theological science. While for medical science death is the cessation of biological functions, for Christian teaching it is something much more and more complex that has its roots in the relationship between Creator and creature, created God and creation, which has to do with the misuse of the authority that God gave to his creation.

Keywords: Disease, pain, morality, bioethics, death, fear

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	11
«Ασθένεια και Πόνος στην ιατρική επιστήμη».	11
Ο ορισμός της ασθένειας στην ιατρική επιστήμη.....	11
1.2 Κατηγορίες ασθενειών και συνήθεις αίτιες που τις προκαλούν.....	15
1.2.1 Ψυχικές-Σωματικές ασθένειες	19
1.3 Ο ορισμός του πόνου στην ιατρική επιστήμη.....	23
1.3.1 Τα είδη του πόνου και οι παράγοντες που τον επηρεάζουν.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	27
«Ασθένεια και πόνος στην χριστιανική ορθόδοξη διδασκαλία».	27
2.1 Η ασθένεια και ο πόνος στην Παλαιά Διαθήκη.	27
2.2 Η ασθένεια και ο πόνος στην Καινή Διαθήκη	32
2.2.1 Η αντιμετώπιση του πόνου και της ασθένειας στην Καινή Διαθήκη μέσα από τους Πατέρες της Εκκλησίας.....	35
2.3 Η ασθένεια και ο πόνος ως μέσο σωτηρίας της ανθρώπινης ψυχής	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	41
«Ο ρόλος της βιοηθικής στη θεραπεία της ασθένειας».....	41
3.1 Η έννοια της ηθικής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα	41
3.2 Η Βιοηθική ως επιστήμη	45
3.3 Θεραπεία ασθενειών με νέες τεχνολογίες και βιοηθική	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.....	54
«Φόβος θανάτου».	54
4.1 Ψυχολογική προσέγγιση.....	54
4.2 Ορθόδοξη χριστιανική προσέγγιση.....	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ.....	63
«Έννοια του θανάτου διαφορά προσέγγισης ιατρικής επιστήμης και χριστιανικής ορθόδοξης θεολογίας»	63
5.1 Έννοια θανάτου στην ιατρική επιστήμη.....	63
5.1.1 Είδη θανάτου στην ιατρική επιστήμη.....	64
5.2 Έννοια του θανάτου στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία.....	65
5.2.1 Τα είδη του θανάτου στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία	68
5.2.2 Σωματικός ή σαρκικός θάνατος	68
5.2.3 Φυσιολογικός ή πρόωρος θάνατος	69
5.2.4 Πνευματικός ή ψυχικός θάνατος.....	69

5.2.5 Αιώνιος ή νοητός θάνατος.....	70
5.2.6 Εκούσιος ή αγαθός θάνατος.....	71
5.3 Η σημασία του θανάτου για τον ορθόδοξο χριστιανό.....	72
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	76
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	78
ΠΗΓΕΣ.....	91

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί μια προσπάθεια προσέγγισης των εννοιών του ανθρώπινου πόνου και των ασθενειών όπως επίσης και του θανάτου. Οι παραπάνω έννοιες βρίσκουν τον άνθρωπο πολλές φορές ανήμπορο να αντιδράσει μπροστά στις προκλήσεις της ζωής αφού αναπόφευκτα κατά τη διάρκεια της ζωής του θα έρθει αντιμέτωπος τόσο με τον πόνο όσο και με διάφορες ασθένειες. Στις έννοιες αυτές έρευνα βρίσκει η χριστιανική βιοηθική μέσα από την οποία μπαίνει μια οριοθέτηση και ένα σύστημα ηθικών αρχών βάσει των οποίων λαμβάνονται αποφάσεις για διάφορα ηθικά προβλήματα που προκύπτουν όπως για παράδειγμα στη θεραπεία ασθενειών με νέες τεχνολογίες.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρονται οι έννοιες του ανθρώπινου πόνου και της ασθένειας μέσα απ' την ιατρική επιστήμη. Γίνεται μια ιστορική αναδρομή στους ιατρούς που πρώτο ασχολήθηκαν με τις ασθένειες όπως επίσης επιχειρείται η αποσαφήνιση των όρων ασθένεια – αρρώστια–νόσος. Στη συνέχεια προσεγγίζονται οι συνήθεις αιτίες που προκαλούν τις ασθένειες και τον πόνο αλλά και οι διάφορες κατηγορίες στις οποίες χωρίζονται. Γίνεται μια χρονολογική αναδρομή με τα αίτια εμφάνισης των πρώτων ασθενειών όπως ήταν η μετάδοση ασθενειών από τα ζώα ,φθάνοντας στο σήμερα, με κυριότερο αίτιο την αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων. Παρακάτω γίνεται λόγος για τις κατηγορίες ασθενειών ,όπου συναντούμε τη διάκριση αυτών σε σωματικές και ψυχικές. Επίσης αναφέρονται οι παράγοντες στους οποίους οφείλονται αλλά σκιαγραφείται και η σχέση που έχουν μεταξύ τους και η όποια υπάρχουσα αλληλεπίδραση μπορεί να υπάρχει. Τελειώνοντας η επόμενη έννοια που αναλύεται είναι αυτή του ανθρώπινου πόνου και επιπρόσθετα παρουσιάζονται οι κατηγορίες αυτού αλλά και οι παράγοντες στους οποίους οφείλεται.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρονται οι έννοιες της ασθένειας και του ανθρώπινου πόνου αυτή τη φορά μέσα απ' τη σκοπιά της χριστιανικής ορθόδοξης διδασκαλίας. Στην αρχή γίνεται μια εκτενής αναφορά για τα παραδείγματα ανθρώπινων ασθενειών μέσα από τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Επισημαίνονται οι λόγοι και τα αίτια για τα οποία επιτρέπονται στους ανθρώπους της εποχής εκείνης να ασθενούν και επίσης γίνεται αναφορά και για τα διάφορα νοσήματα και τις διάφορες ασθένειες που αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι της εποχής εκείνης. Στη συνέχεια εξετάζεται η έννοια της ασθένειας και του πόνου μέσα από τη διδασκαλία των βιβλίων της Καινής Διαθήκης. Εδώ συναντούμε την στενή σχέση ασθένειας-αμαρτίας, καθώς και τις εκδοχές που υπάρχουν και βασίζονται πάνω σε αυτήν την αιτιολογική σχέση. Παρακάτω παρατίθενται διάφορα παραδείγματα ασθενειών που αναφέρονται στις διηγήσεις της Καινής Διαθήκης που έχουν να κάνουν τόσο με σωματικές

ασθενειες όσο και με ψυχικές. Επιπρόσθετα καταγράφονται οι απόψεις των Πατέρων της Εκκλησίας σχετικά με το θέμα όπως επίσης τονίζονται και διάφοροι τρόποι αντιμετώπισης των ασθενειών αλλά και γενικότερα της στάσης που πρέπει να έχουν οι άνθρωποι απέναντί τους. Τέλος στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου παρουσιάζεται η ασθένεια και ο πόνος ως μια ευκαιρία και ένα μέσο σωτηρίας της ανθρώπινης ψυχής αφού η ύπαρξη τους αποτελούν μέσα πρόνοιας του Θεού αλλά και τα εργαλεία ψυχικής εκγύμνασης που έχουν ως σκοπό της ψυχική σωτηρία του ανθρώπου.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται η σπουδαιότητα της χριστιανικής Βιοηθικής αφού μέσα από τις διάφορες διαδικασίες θεραπείας ασθενειών πολλές φορές προκύπτουν ηθικά διλλήματα και προβληματισμοί στα οποία η χριστιανική βιοηθική καλείται να βάλει τα όρια και της σταθερές με γνώμονα πάντα την αξιοπρέπεια και το συμφέρον του ανθρώπου. Αρχικά παρουσιάζεται μια ιστορική αναδρομή της ηθικής από την αρχαιότητα και τα έργα του Αριστοτέλη μέχρι τα νεότερα χρόνια και τις θεωρίες και θέσεις του Καντ και του Πιαζέ αλλά και άλλων επιστημόνων επί του συγκεκριμένου θέματος. Επίσης γίνεται παρακάτω λόγος και για τη χριστιανική ηθική και παρουσιάζονται θέσεις και απόψεις Πατέρων για το θέμα. Στη συνέχεια προσεγγίζεται η έννοια της βιοηθικής ως επιστήμη και παρουσιάζονται οι διάφοροι ορισμοί που της έχουν αποδοθεί ανά περιόδους. Επιπρόσθετα σκιαγραφείται ο χώρος δράσης και εφαρμογής της βιοηθικής όπως και οι βασικές αρχές οι οποίες την αποτελούν. Παρακάτω αναφέρονται παραδείγματα ίασης διαφόρων ασθενειών με νέες τεχνολογίες όπως η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ,οι μεταμοσχεύσεις κ.α. Κλείνοντας το κεφάλαιο τονίζεται η σπουδαιότητα και η επιτακτική ανάγκη της βιοηθικής όσον αφορά τους ηθικούς προβληματισμούς και τα διλλήματα που εγείρονται απ' τις περιπτώσεις ίασης ασθενειών και το ηθικό πλαίσιο στο οποίο πρέπει αυτές να συμπεριλαμβάνονται.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το διαχρονικό φαινόμενο του φόβου που νιώθουν οι άνθρωποι για το γεγονός του θανάτου και επιχειρείται μια ανάλυση τόσο από ψυχολογική όσο και από θεολογική προσέγγιση. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι θέσεις και οι απόψεις διαφόρων επιστημόνων για το φόβο θανάτου απ' τη μεριά της ψυχολογίας καθώς επίσης αναφέρονται και τα αίτια αλλά και οι παράγοντες που δημιουργούν αυτό τον φόβο. Πιο κάτω γίνεται αναφορά για το φόβο θανάτου από τη σκοπιά της χριστιανικής διδασκαλίας .Παρατίθενται διάφορα αποσπάσματα από βιβλικά χωρία που συναντάται ο φόβος θανάτου όπως επίσης τονίζονται και οι θέσεις Πατέρων της Εκκλησίας για το εν λόγω θέμα .Τέλος παρουσιάζονται μερικά παραδείγματα αγίων της Εκκλησίας και περιγράφονται οι τρόποι αντιμετώπισης του φόβου που δημιουργεί ο επερχόμενος θάνατος καθώς επίσης και η αξιολόγησή του μπροστά στην προοπτική της αιώνιας εν Χριστό ζωής.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο σκιαγραφείται η έννοια του ανθρώπινου θανάτου και γίνεται μια προσέγγιση απ' την ιατρική επιστήμη αλλά επίσης και απ' την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία. Παρακάτω αναφέρεται η έννοια του θανάτου απ' τη μεριά της ιατρικής επιστήμης όπως επίσης καταγράφονται και τα είδη θανάτου που συναντά κανείς στην ιατρική. Στη συνέχεια παρουσιάζεται το φαινόμενο του θανάτου απ' τη μεριά της χριστιανικής διδασκαλίας κάνοντας μια αναδρομή στα βιβλικά χωρία αλλά επίσης τονίζονται και οι θέσεις των Πατέρων και οι απόψεις τους πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα .Παρατίθενται πιο κάτω τα είδη του θανάτου που συναντά κανείς στην χριστιανική διδασκαλία και το κεφάλαιο τελειώνει με τη σημασία που διαδραματίζει ο θάνατος για τον ορθόδοξο χριστιανό .Συμπερασματικά κλείνει με τη διαπίστωση ότι για τον πιστό χριστιανό ο θάνατος δεν πρέπει να αποτελεί ένα φόβητρο αλλά μια προσωρινή κατάσταση ένα κάλεσμα του Θεού για να μετέχει ο κάθε άνθρωπος στην Ουράνια Βασιλεία. Τέλος γίνεται μια ανάλυση στη σπουδαιότητα του γεγονότος της Ανάστασης του Χριστού με την οποία νικήθηκε οριστικά ο θάνατος και δόθηκε έτσι η ελπίδα στο ανθρώπινο γένος για μια μελλοντική ζωή κοντά στο ζωοδότη Θεό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«Ασθένεια και Πόνος στην ιατρική επιστήμη».

Από τις απαρχές τις ανθρωπότητας και όσο πιο πίσω ανατρέξει κανείς στην ανθρώπινη ιστορία θα δει ότι ο άνθρωπος καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του έρχεται αντιμέτωπος με ασθένειες, νοσήματα που άλλοτε είναι μεγαλύτερου βαθμού επικινδυνότητας και σοβαρότητας για την ύπαρξη της ζωής και άλλες όχι. Πολλές φορές χωρίς πάντα να είναι απαραίτητο οι ασθένειες αυτές συνοδεύονται με το αίσθημα του πόνου μιας κατάστασης εξαιρετικά επώδυνης και αλγεινής που επηρεάζει τον πάσχοντα άνθρωπο τόσο σωματικά όσο και ψυχολογικά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει για τις παραπάνω καταστάσεις η προσέγγιση της ιατρικής επιστήμης, η εξέλιξη της ανά τους αιώνες ,αλλά και η δράση της πάνω σε αυτά τα φαινόμενα ,με σκοπό την καλύτερευση των συνθηκών ζωής του ανθρώπου.

Ο ορισμός της ασθένειας στην ιατρική επιστήμη.

Η ιατρική επιστήμη από την αρχή της γέννησης της μέχρι και σήμερα είχε και έχει ως πρωταρχικό και βασικό σκοπό τη θεραπεία του ανθρώπου. Αυτό το συναντούμε σε πολλούς αρχαίους πολιτισμούς όπως αρχαία Αίγυπτο, Κίνα και φυσικά στην αρχαία Ελλάδα¹. Ο «πατέρας» της ιατρικής επιστήμης όπως δικαίως χαρακτηρίστηκε , ο Ιπποκράτης , μας τόνιζε τη σπουδαιότητα της πρόγνωσης της ασθένειας².Στο σημείο αυτό πριν περάσουμε στην ανάλυση του όρου «ασθένεια» είναι σημαντικό να δούμε σε τι κατάσταση είναι ένα άτομο όταν απουσιάζει η ασθένεια απ' αυτό δηλαδή όταν αυτό είναι υγιές. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας «*υγεία είναι η κατάσταση της πλήρους σωματικής ,ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι η απλή απουσία της αρρώστιας ή της αναπηρίας*³».Ο παραπάνω ορισμός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ελλιπείς και ότι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα αφού μια κατάσταση πλήρους σωματικής και ψυχικής αρτιότητας δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί αφού τον κύριο ρόλο σε αυτό παίζουν το κοινωνικό περιβάλλον στο

¹ Δημητρακόπουλος,Α.(2019).*Η Ιατρική στην Αρχαία Ελλάδα:Πώς Επηρέασε τη Σύγχρονη Ιατρική*; Ανακτήθηκε 09 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://pathologia.eu/enimerosi/eswterikh-pathologia/h-iatrikh-sthn-arxaia-ellada-pws-ephrease-th-sygchronh-iatrikh/>.

² Αρναούτογλου,Ν.(χ.η.).*Η πρόγνωση κατά τον Ιπποκράτη και η αξία της*. Ανακτήθηκε 28 Ιανουαρίου 2022,από,<https://www.psyhiatros.gr/%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B7/>

³ Λινός, Δ.(2022).*Τι είναι ασθένεια*; Ανακτήθηκε 14 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.kathimerini.gr/opinion/561970453/ti-einai-astheneia/>

οποίο το άτομο έρχεται σε αλληλεπίδραση⁴. Όμως τι ακριβώς χαρακτηρίζεται ως ασθένεια, και υπάρχει σχέση με τις έννοιες της νόσου και της αρρώστιας ,που συχνά οι δύο αυτοί όροι συγχέονται; Στην ουσία όταν μιλάμε για ασθένεια στην ιατρική μιλάμε για μία κατάσταση του πάσχοντος η οποία έπεται της νόσου⁵. Η νόσος είναι μια κατάσταση στην οποία έρχεται ο άνθρωπος όταν παρατηρούνται αλλαγές με συμπτώματα και διάφορες «μεταβολές στη δομή και τη λειτουργία του σώματος⁶» του. Όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί όπως και ο άνθρωπος αποτελούνται από κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία όπως είναι : η θερμοκρασία του σώματος ,η θερμοκρασία των ζωτικών οργάνων ,τα ζωτικά σημεία κ.α⁷. Σε περίπτωση που κάποιο από αυτά τα χαρακτηριστικά σημεία διαταραχθεί τότε μιλάμε για διαταραχή της ομοιόστασης⁸ ,και έτσι προκαλείται η ασθένεια στο άτομο. Η νόσος αποτελεί μια κατάσταση η οποία έρχεται ύστερα από ιατρική διάγνωση, και έχει παγκόσμια αναφορά ,όπως για παράδειγμα η στεφανιαία νόσος της καρδιάς που συνοδεύεται από οργανικές συνέπειες δηλαδή μειωμένη οξυγόνωση μυοκαρδίου κ.α.⁹ Πριν όμως αναλύσουμε την έννοια της ασθένειας , πρέπει να αποσαφηνιστεί η έννοια μιας άλλης λέξης που συχνά χρησιμοποιείται και συγχέεται με την ασθένεια αυτή της αρρώστιας. Η λέξη αρρώστια (disease) σημαίνει την κατάσταση εκείνη που προκαλεί μια παθολογία στο ανθρώπινο σώμα και που εκφράζεται με διάφορα υποκειμενικά και αντικειμενικά συμπτώματα όπως πόνος , εξάντληση, αύξηση της

⁴Γιαννακόπουλος,Β.(χ.η).*Είναι η έλλειψη ψυχικής υγείας ασθένεια και ποια η αξία της ψυχιατρικής διάγνωσης;*

Ανακτήθηκε 08 Σεπτεμβρίου 2023 από

<https://truepsychotherapy.gr/%CE%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%87%CE%AD%CF%82/%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%88%CE%B7-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82/>.

⁵Lemone,P.&Burke,K.(2006).*Νοσηλευτική κριτική σκέψη κατά τη φροντίδα του ασθενούς*.(σ.39).Τόμος

1,Πίσηια:Λαγός Δημήτριος,«*Η ασθένεια είναι η αντίδραση του ατόμου στη νόσο.Η αντίδραση αυτή είναι εξαιρετικά εξαιρετική, καθώς το άτομο ανταποκρίνεται όχι μόνο με τις δικές του αντιλήψεις για τη νόσο αλλά και τις αντιλήψεις των άλλων.Η ασθένεια ενσωματώνει στους κόλπους τις παθοφυσιολογικές μεταβολές ,τις ψυχολογικές επιδράσεις αυτών των μεταβολών ,επιδράσεις σε ρόλους ,σχέσεις και αξίες καθώς και τις θρησκευτικές και πολιτισμικές πεποιθήσεις του ατόμου.*»

⁶Lemone,P.&Burke,K.(2006).*Νοσηλευτική κριτική σκέψη κατά τη φροντίδα του ασθενούς* .(σ.38).Τόμος

1,Πίσηια:Λαγός Δημήτριος.

⁷Χάλαρη,Ελευθερία.(2013).*Η σημασία των ζωτικών σημείων στην έκβαση των τραυματιών στην έκβαση των*

επειγόντων περιστατικών.(Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή Εργασία).Εθνικό και Καποδιστριακό

Πανεπιστήμιο,Σχολή Ιατρική,Αθήνα

⁸*Ασθένεια* .(χ.η.).Ανακτήθηκε 28 Ιανουαρίου,2022,από

<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1>.

«*Η διατήρηση των χαρακτηριστικών ενός ζωντανού οργανισμού ονομάζεται ομοιόσταση και είναι η φυσιολογική κατάσταση του οργανισμού. Ασθένεια είναι η διαταραχή αυτής της ομοιόστασης,δηλαδή η μη φυσιολογική κατάσταση*».

⁹Κούτης,Α.(χ.η).Ενότητα :*Νόσος,αρρώστια,ασθένεια Α' :έννοιες ,ρόλοι και συμπεριφορές στην υγεία*. Ανακτήθηκε 14 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://opencourses.uoc.gr/courses/mod/resource/view.php?id=6564&forceview=1>

θερμοκρασίας κ.α.¹⁰. Οι αναφορές που έχουμε για την αρρώστια είναι σε μεγαλύτερο βαθμό εξατομικευμένες όπως για παράδειγμα η αίσθηση κόπωσης ,ημικρανίες κ.α.¹¹ Δηλαδή με τον όρο «αρρώστια» αναφερόμαστε σε μια σειρά δυσλειτουργιών του ανθρώπινου οργανισμού που έχει ως αποτέλεσμα την βελτίωση ή μη της υγείας του ανθρώπου. Απ' την άλλη η λέξη «α-σθένεια» προέρχεται αν το εξετάσουμε εννοιολογικά ,από την απουσία σθένους .Εδώ λοιπόν προκύπτει το ερώτημα :έλλειψη δύναμης ως προς τι; Ο προσδιορισμός της ασθένειας έχει να κάνει σε μεγάλο βαθμό με το κατά πόσο είναι λειτουργικό το άτομο στην κοινωνία και συμπεριλαμβάνει την όλη του κοινωνική δράση και κατά πόσο αυτή περιορίζεται από κάποιο νόσημα που έχει προκύψει¹². Η ασθένεια έχει τις «ρίζες» της σε ιστορικά, πολιτισμικά στοιχεία και το υπόβαθρο της είναι σε μεγάλο βαθμό κοινωνικό.¹³ Για να κατανοήσουμε την διαφορά μεταξύ ασθένειας και αρρώστιας αρκεί να αναφέρουμε το παρακάτω παράδειγμα. Υπάρχουν άνθρωποι που έχουν διαγνωστεί με υπερλιπιδαιμία χωρίς να έχουν κάποιο σύμπτωμα και υπό το καθεστώς της ανυπαρξίας συμπτωμάτων οι άνθρωποι αυτοί συμπεριφέρονται ως υγιείς. Όμως αν τα άτομα του παραδείγματός μας δεν ξεκινήσουν άμεσα φαρμακευτική αγωγή κινδυνεύουν από καρδιαγγειακά νοσήματα. Έχει παρατηρηθεί ότι όταν αυτά τα άτομα μπου σε κάποιο θεραπευτικό πρωτόκολλο με τη χορήγηση φαρμακευτικής αγωγής από τότε ξεκινούν να συμπεριφέρονται ως ασθενείς. Δηλαδή στο παράδειγμα μας ένας μεσήλικας κύριος διαγνωσμένος με υπερλιπιδαιμία τίθεται αυτόματα σε έναν περιορισμό όσον αφορά τις διατροφικές του συνήθειες και όχι μόνο πράγμα που τον οδηγεί σε ενδεχόμενο περιορισμό της κοινωνικής του δράσης όπως επίσης και αλλαγές στο συμπεριφοριστικό του προφίλ με αύξηση του άγχους κ.α.

Με την ασθένεια ασχολείται η ιατρική επιστήμη από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Στα πρώιμα στάδια της ιατρικής στην αρχαιότητα απ' τις αναφορές που υπάρχουν ,βλέπουμε ότι υπήρχαν πολλές κατηγορίες ασθενειών που ταλαιπωρούσαν τον τότε αρχαίο κόσμο¹⁴. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί όπως μας αναφέρει ο ιστορικός Θουκυδίδης

¹⁰Ναθαναήλ,Έρη.(2020).*Τα γλωσσικά της πανδημίας*. Ανακτήθηκε 08 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.schooltime.gr/2020/08/20/ta-glossika-tis-pandimias/>.

¹¹Κούτης,Α.(χ.η).Ενότητα :*Νόσος,αρρώστια,ασθένεια Α' :έννοιες ,ρόλοι και συμπεριφορές στην υγεία*. Ανακτήθηκε 14 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://opencourses.uoc.gr/courses/mod/resource/view.php?id=6564&forceview=1>

¹²Αδράμη,Ε.(2004).*Απόψεις και στάσεις των φοιτητών απέναντι στην υγεία και την ασθένεια:έρευνα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Σχολή:Πάντειο Πανεπιστήμιο,Πάτρα.

¹³Κούτης,Α.(χ.η).Ενότητα :*Νόσος,αρρώστια,ασθένεια Α' :έννοιες ,ρόλοι και συμπεριφορές στην υγεία*. Ανακτήθηκε 14 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://opencourses.uoc.gr/courses/mod/resource/view.php?id=6564&forceview=1>

¹⁴Κατσαρός,Νίκος.(2020).*Επιδημίες:από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*. Ανακτήθηκε 08 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.nyc.gr/about-nyc/blog/epidemics-history>.

η περίπτωση ενός λοιμού που ταλαιπώρησε τους Αθηναίους το 430 π. Χ¹⁵. Συγκεκριμένα μας αναφέρει ότι η συγκεκριμένη μολυσματική ασθένεια κράτησε τουλάχιστον δύο έτη .Ο ιστορικός μας δίνει μια λεπτομερή εικόνα που αφορά τα χαρακτηριστικά των ασθενειών της εποχής όπως επιπρόσθετα ότι όσοι γιατροί εμπλέκονταν στην θεραπεία των ασθενών ,μολύνονταν και οι ίδιοι¹⁶.Η εμφάνιση των ασθενειών στον αρχαίο κόσμο τις περισσότερες φορές αποδίδονταν σε κάποια θεϊκή τιμωρία-παρέμβαση ή σε δαίμονες και κακά πνεύματα¹⁷. Γενικότερα στα αρχαία χρόνια υπήρχε μια θεοκεντρική προσέγγιση που είχε να κάνει με οποιαδήποτε αλλαγή στη συμπεριφορά των ανθρώπων. Αντίθετος με αυτή τη θεωρία ήταν ο Ιπποκράτης που ήταν ο πρώτος που εισήγαγε τη «θεωρία για τη γένεση των ασθενειών, σύμφωνα με την οποία μια διαταραχή στην ισορροπία των σωματικών υγρών ή χυμών (φλέγμα, αίμα, κίτρινη χολή και μαύρη χολή) ήταν υπεύθυνη για την εκδήλωση των σωματικών συμπτωμάτων της νόσου»¹⁸.Ο Κώος ιατρός μέσω της παραπάνω θεωρίας ,είχε κατανοήσει τη σπουδαιότητα των στοιχείων που συγκροτούν το ανθρώπινο σώμα¹⁹ . Πιο συγκεκριμένα μας αναφέρει ότι οι χυμοί που βρίσκονται στο ανθρώπινο σώμα πρέπει να παρουσιάζουν μια σωστή ανάμειξη και αναλογία. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποτελούν βασική προϋπόθεση για την εξασφάλιση της υγείας που σε περίπτωση ελλείμματος ή πλεονάσματος κάποιων από αυτά ο άνθρωπος οδηγείται σε παθολογικές καταστάσεις²⁰.

Από τα αρχαιότητα βλέπουμε ότι η ασθένεια είναι μια κατάσταση που ακολουθεί τον άνθρωπο μέχρι σήμερα .Θα ήταν λάθος να ειπωθεί ότι ο άνθρωπος θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστος απ' τις ασθένειες ,αφού κάτι τέτοιο πέρα απ' την βιολογική κατασκευή του

¹⁵Μεταλλίδης,Α.(2023).*Οι επιδημίες στην Αρχαία Ελλάδα:Η περίπτωση της Αθήνας*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.offlinepost.gr/2023/01/30/oi-epidhmies-sthn-arxaia-ellada-h-periptwsh-ths-athinas/>

¹⁶Μεταλλίδης,Α.(2023).*Οι επιδημίες στην Αρχαία Ελλάδα:Η περίπτωση της Αθήνας*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.offlinepost.gr/2023/01/30/oi-epidhmies-sthn-arxaia-ellada-h-periptwsh-ths-athinas/>

¹⁷Σμαλη,Κέλλυ.(χ.η).*Πως ερμηνεύαν την ψυχική ασθένεια στην αρχαιότητα*.;Ανακτήθηκε 15 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.psychology.gr/diafora-themata-psychologias/7562-pos-erminevan-tin-psyxiki-astheneia-stin-archaiotita.html>

¹⁸Μπακάλης,Ν.(2008).*Η έννοια της ασθένειας και οι συνέπειες της στο άτομο*.Ανακτήθηκε 16 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://nosokoma247.gr/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B5-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9/>

¹⁹Καλαχάνης,Κ.(2013).*Η Ιπποκρατική θεωρία περί των χυμών*.Ανακτήθηκε 16 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.pemptousia.gr/2013/03/i-ippokratiki-theoria-peri-ton-chimon/>

²⁰Καλαχάνης,Κ.(2013).*Η Ιπποκρατική θεωρία περί των χυμών*.Ανακτήθηκε 16 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.pemptousia.gr/2013/03/i-ippokratiki-theoria-peri-ton-chimon/>

,βρίσκει ερείσματα και σε ζητήματα που αφορούν την δημιουργία του σε πνευματικό επίπεδο όσον αφορά δηλαδή το πώς δημιουργήθηκε και ποια τα χαρακτηριστικά της φύσης του. Πέρα όμως απ' τις παραπάνω επισημάνσεις η εξέλιξη της επιστήμης αλλά και της τεχνολογίας έχουν οδηγήσει στην αντιμετώπιση πλέον σοβαρών ασθενειών που τους περασμένους αιώνες αλλά και πιο παλιά ,θεωρούνταν ανίατες και υπήρχε μεγάλη θνησιμότητα από αυτές. Ασθένειες όπως διάφοροι τύποι καρκίνων- νεοπλασιών που με τη βοήθεια της γονιδιακής θεραπείας για παράδειγμα προκρίνεται η καλύτερευση της κατάστασης του ασθενούς ή η εξ' ολοκλήρου ίαση του με τη βοήθεια νέων εξελιγμένων εμβολίων²¹.

1.2 Κατηγορίες ασθενειών και συνήθεις αίτιες που τις προκαλούν.

Όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο η ασθένεια είναι μια κατάσταση που ο άνθρωπος θα την βιώσει κάποια στιγμή στη ζωή του. Το είδος της ασθένειας που θα προσβάλει έναν άνθρωπο αλλά και η σοβαρότητά της ,όπως θα δούμε παρακάτω, ποικίλει και εξαρτάται από κάποιους παράγοντες .Όμως πριν περάσουμε σε αυτήν την ανάλυση ενδιαφέρον παρουσιάζει να δούμε πότε ξεκίνησαν να εμφανίζονται οι πρώτες ασθένειες ,και επίσης κάτω από ποιες συνθήκες αυτές ευδοκιμούσαν.

Η επιστήμη της ανθρωπολογίας μετά από έρευνες που έχουν γίνει κάνει λόγο για τρεις περιόδους στην ιστορία της ανθρωπότητας που αφορούν τις ασθένειες. Η σχέση ασθένειας-ανθρώπου ξεκινά με την εξημέρωση των ζώων από τους ανθρώπους ,η δεύτερη με την βιομηχανική επανάσταση και η τρίτη περίοδος, είναι αυτή που διανύει ο σύγχρονος άνθρωπος σήμερα²². Πολλές από τις ασθένειες που προκύπταν στον τότε αρχαίο κόσμο οφείλονταν στο ότι οι άνθρωποι μετακινήθηκαν από τα δάση σε μεγάλες πεδιάδες. Ξεκίνησε η άμεση επαφή με τα ζώα είτε καταναλώνοντας κρέας ,είτε εξημερώνοντάς τα, που είχε ως αποτέλεσμα την επαφή τους με μεταδιδόμενες ζωνοσώους²³ .Στα αρχαία χρόνια που οι άνθρωποι ζούσαν νομαδικά ,ο μικρός πληθυσμός των τότε κοινωνιών ήταν αποτρεπτικός στην εμφάνιση ασθενειών που μεταδίδονταν με τα σταγονίδια του αέρα. Με το πέρασμα των χρόνων η αύξηση της κτηνοτροφίας, η ενασχόληση με τη γεωργία κ.α. ήταν παράγοντες που δημιούργησαν μεγάλους πληθυσμούς ανθρώπων με αποτέλεσμα την αύξηση ασθενειών που

²¹Γεωργούλιας,Α.(2019).*Πως η γονιδιακή και η ψηφιακή υγεία θα εισαγάγουν καινοτομία στην διάγνωση ασθενειών*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο,Σχολή Ηλεκτρολόγων Μηχανικών Υπολογιστών Τομέας Συστημάτων Μετάδοσης Πληροφορίας και Τεχνολογίας Υλικών, Αθήνα

²²Βοντετσιάνου ,Α.(2020).*ΠΑΝΔΗΜΙΑ:μια ζωώδης ιστορία*.Ανακτήθηκε 27 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://akylina.com/pandimia-zoa/>

²³Τούντας,Ι.(2020).*Άνθρωποι και ιοί*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.dianeosis.org/2020/05/anthropoi-kai-ioi/>

μεταδίδονταν από άνθρωπο σε άνθρωπο (ιλαρά ,κοκίτης ,φυματίωση, γρίπη) που πρότερα λόγω των μικρών πληθυσμών δεν είχαν εμφανιστεί²⁴.Με το πέρασμα τον αιώνων η δραστηριότητα των ανθρώπων επεκτάθηκε απ' την γεωργία και την κτηνοτροφία και στον βιομηχανικό τρόπο ζωής κυρίως απ' τις αρχές του 18^{ου} αιώνα. Εκεί συναντάμε την μείωση λοιμωδών μεταδιδόμενων ασθενειών από τη μία και από την άλλη έχουμε την αύξηση μη μεταδιδόμενων ασθενειών όπως καρδιαγγειακά ,νεοπλασίες κ.α.²⁵Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού του πλανήτη οδήγησε αναπόφευκτα στην υπερκατανάλωση τόσο ζωικών όσο και φυτικών τροφών. Όσο οι ανάγκες των σύγχρονων κοινωνιών σε εύρεση τροφής αυξάνονταν τόσο ήταν απαραίτητη η εντατικοποίηση των καλλιεργειών. Αυτό για να πραγματοποιηθεί γίνεται με τη χρήση φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων²⁶. Η χρήση αυτή έχει άμεσες συνέπειες για τον άνθρωπο όπως δηλητηριάσεις , εγκαύματα κα. αλλά και πιο μακροχρόνιες συνέπειες πιο σημαντικές²⁷.Από αυτές τις μακροχρόνιες που θεωρούνται και οι πιο σημαντικές , έχουμε διαφόρους τύπους καρκίνου ,βλάβες στο ήπαρ και στο νευρικό σύστημα ,άσθμα κ.α²⁸ .Ένα άλλο αίτιο που είναι υπεύθυνο για την μετάδοση αλλά και αύξηση ασθενειών είναι ο σύγχρονος τρόπος ζωής στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά και η ανθρώπινη δραστηριότητα όσον αφορά τη σχέση του ανθρώπου με τα περιβάλλον και τα ζώα. Ο άνθρωπος ζημιώνοντας καθημερινά το περιβάλλον και γενικότερα το περιβαλλοντικό οικοσύστημα στην ουσία ζημιώνεται ο ίδιος αφού πλέον σε ποσοστό 75% των μολυσματικών ασθενειών προέρχονται απ' την άγρια ζωή²⁹.Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο τρόπος ζωής σε μεγάλα αστικά κέντρα όπου χιλιάδες ζωντανά ζώα τίθενται προς πώληση και κατανάλωση σε τεράστιες αγορές στοιβαγμένα, στις οποίες δεν τηρούνται υγειονομικά πρωτόκολλα με αποτέλεσμα να

²⁴Τούντας,Ι.(2020).*Άνθρωποι και ιοί*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.dianeosis.org/2020/05/anthropoi-kai-ioi/>

²⁵Τούντας,Ι.(2020).*Άνθρωποι και ιοί*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.dianeosis.org/2020/05/anthropoi-kai-ioi/>

²⁶Ακριτίδης,Σ.(2016). «*ΦΥΤΟΦΑΡΜΑΚΑ:ΧΡΗΣΗ-ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ*»(με απλά λόγια).Ανακτήθηκε 01 Οκτωβρίου 2023 από

<https://www.linkedin.com/pulse/%CF%86%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%B1-%CF%87%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B5%CF%83-%CE%BC%CE%B5-%CE%B1%CF%80%CE%BB%CE%AC-%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%B9%CE%B1-akritidis-stavros>

²⁷ ο.π.

²⁸Αργυρόπουλος,Π.(2002).*Προβλήματα στο φυσικό περιβάλλον και τον άνθρωπο από τη χρήση γεωργοχημικών ουσιών*. (Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα ,Σχολή Γεωπονίας Τεχνολογίας Τμήμα Φυτικής Παραγωγής,Καλαμάτα

²⁹Παναγοπούλου,Β.(2020).*Οι επιδημίες δεν είναι θεία δίκη, είναι ανθρώπων έργα*.Ανακτήθηκε 01 Οκτωβρίου 2023 από https://www.efsyn.gr/nisides/238944_oi-pandimies-den-einai-theia-diki-einai-anthropon-erga

ευνοούνται οι συνθήκες μετάδοσης λοιμωδών ασθενειών³⁰. Ένα τέτοιο γεγονός αποτελεί αυτό της εμφάνισης της ασθένειας του κορωνοϊού το 2019 όπου οι ειδικοί αποφάνθηκαν ότι η διασπορά του ιού ξεκίνησε από τις πολυσύχναστες αγορές του χωριού Ουχάν όπου η νόσος του κορωνοϊού ξεκίνησε από ένα μολυσμένο ζώο (σκύλος ρακούν) και στη συνέχεια μεταδόθηκε στον άνθρωπο³¹.

Σύμφωνα με τον «πατέρα» της ιατρικής τον Ιπποκράτη «η αιτία της ασθένειας βρίσκεται στον ίδιο τον άρρωστο και ο ιατρός χρειάζεται να τον εξετάσει ενδελεχώς για να την βρει»³². Παράγοντες στους οποίους μπορεί να οφείλονται οι ασθένειες είναι πολλοί και χωρίζονται σε διάφορες κατηγορίες. Τέτοιοι παράγοντες που συντελούν στην εμφάνιση ασθενειών είναι :γενετικοί- βιολογικοί παράγοντες δηλαδή οτιδήποτε έχει να κάνει με το DNA ³³, κοινωνικοί παράγοντες, κληρονομικοί παράγοντες, παράγοντες που οφείλονται σε ακραία φυσικά φαινόμενα κ.α. Ασθένειες προκαλούνται από παθογόνους ιούς, βακτήρια, μικρόβια, μύκητες αλλά και οποιασδήποτε μορφής μικροοργανισμούς οι οποίοι μπορούν να προκαλέσουν διαταραχές στην ομοιόσταση που προαναφέρθηκε³⁴. Επίσης στους κληρονομικούς παράγοντες οφείλονται διάφορες ασθένειες που προκαλούνται από δυσλειτουργίες ή από χρόνια νοσήματα του οικογενειακού περιβάλλοντος. Εάν ένα πρόσωπο του συγγενικού περιβάλλοντος έχει αναπτύξει κάποια μορφή καρδιοπάθειας στο παρελθόν για παράδειγμα τότε οι πιθανότητες και κάποιο άλλο μέλος να αναπτύξει το ίδιο νόσημα στο μέλλον είναι αυξημένες³⁵. Αλλά επιπρόσθετα και το σύνολο κοινωνικών συνηθειών, λόγου χάρη το κάπνισμα, η κατανάλωση αλκοόλ κ.τ.λ. αποτελούν συνήθειες που παίζουν σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση και στην μετέπειτα πορεία μιας ασθένειας. Το κάπνισμα αποτελεί μια σοβαρότατη αιτία εμφάνισης ασθενειών όπως καρδιοπάθειες, ασθένειες που έχουν σχέση με

³⁰Καλογερόπουλος,Μ.(2020).*Κορωνοϊός:Πώς γεννήθηκε ο θανατηφόρος ιός από σούπες με νυχτερίδες και φίδια*. Ανακτήθηκε 01 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.protothema.gr/world/article/968651/koronaios-pos-gennithike-o-thanatiforos-ios-apo-tis-kinezikes-soupes-me-nuhterides-kai-fidia/>

³¹Μίλερ,Μ.(2023).*Οι σκύλοι ρακούν μετέδωσαν τον κορωνοϊό*; Ανακτήθηκε 03 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.kathimerini.gr/world/562327663/oi-skyloi-rakoyn-metedosan-ton-koronoio/>

³²Αρχαίων Τόπος.(2015).*Η ιατρική στην αρχαία Ελλάδα ο Ιπποκράτης και η στρατιωτική ιατρική*. Ανακτήθηκε από 29 Ιανουαρίου 2022 από <https://theancientwebgreece.wordpress.com/2015/05/31/%CE%B7-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%B4%CE%B1-%CE%BF-%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1/>.

³³Watson, J.(2018).*Η Ιστορία της γενετικής επανάστασης*.(σ.399).Αθήνα:Πεδίο

³⁴Βυθούλκας,Δ.(2014).*Παραμελημένες ασθένειες, δράσεις και προτάσεις*. (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Ιατρική σχολή, Αθήνα

³⁵Παπασούλη,Β.(2014).*Κληρονομικότητα προίκα που δεν μπορούμε να αποφύγουμε*. Ανακτήθηκε στις 09 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.vita.gr/2014/12/04/yeia/klhronomikothta-proika-poy-den-mporoyme-na-apofygoyme/>

τον πνεύμονα, καρκινογενέσεις ,βλάβες των αγγείων κ. α .³⁶ Ο καπνιστής δεν κατανοεί την επιζήμια δράση του στον οργανισμό εξαιτίας της πρόσκαιρης εφορίας που νιώθει και λόγω του εθιστικού του χαρακτήρα³⁷. Στην ίδια κατηγορία με το κάπνισμα ανήκει και η κατανάλωση του αλκοόλ. Η υπέρμετρη κατανάλωση αλκοόλ έχει σοβαρές επιπτώσεις στον ανθρώπινο οργανισμό .Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι βλάβες που προκαλεί στο ήπαρ ,στο πάγκρεας επιπρόσθετα όμως έχει ζημιογόνο χαρακτήρα και σε θέματα που αφορούν την ψυχική υγεία όπως είναι η δευτερογενής κατάθλιψη και οι διαταραχές άγχους³⁸.

Στο σημείο αυτό κατανοούμε πως οι παράγοντες στους οποίους οφείλεται μια ασθένεια ποικίλουν γι' αυτό θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψη όχι μόνο τα συμπτώματα που προκύπτουν και μας οδηγούν σε κάποια ασθένεια .Πρέπει να εξεταστούν και άλλοι παράγοντες ,οι οποίοι έχουν να κάνουν με τα ερεθίσματα που δέχεται το άτομο ,τον τρόπο ζωής του , την συναισθηματική κατάσταση που βρίσκεται ,τις γνωστικές και πνευματικές διεργασίες που εκτελεί κ.α. Όλα τα παραπάνω αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης παθολογίας όταν αυτή προκύψει ,αφού ο άνθρωπος αποτελεί έναν πολυσύνθετο οργανισμό και πρέπει να εξετάζεται με αυτόν τον τρόπο. Πιο συγκεκριμένα η εξέταση του ατόμου δεν πρέπει να γίνεται μονομερώς δηλαδή μόνο με διαγνωστικές εξετάσεις αλλά στην ολότητα του αφού αποτελεί βιοψυχοκοινωνικό μοντέλο ,δηλαδή οι παράγοντες που τον επηρεάζουν δεν είναι μόνο βιολογικοί αλλά ψυχικής και κοινωνικής προέλευσης³⁹.Προβλήματα λοιπόν που προκύπτουν στην κοινωνική ζωή του ατόμου όπως για παράδειγμα κακές συνθήκες εργασίας ,καταπιεστικές καταστάσεις στον κοινωνικό περίγυρο ,έντονο ψυχικό στρες ,όξυνση διαπροσωπικών σχέσεων του ατόμου στο οικογενειακό του περιβάλλον και όχι μόνο, οδηγούν το άτομο σε παθολογική συμπεριφορά μέσω εκδήλωσης συμπτωμάτων⁴⁰.Γι' αυτό το λόγο πρέπει να δίνεται η δέουσα προσοχή και βαρύτητα και σε αυτούς τους παράγοντες και όχι μόνο στα σωματικά συμπτώματα αφού χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μια

³⁶ Χατζής,Α.(χ.η).Οι σοβαρές επιπτώσεις του καπνίσματος.Ανακτήθηκε 18 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.iatriko.gr/el/content/oi-sovares-epiptoseis-toy-kapnismatos?cl=609>

³⁷ Γακίκου,Σ.(2014).*Η Καπνιστική συνήθεια και οι επιπτώσεις της στο νεογνό*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,Σχολή επιστημών υγείας,Τμήμα Ιατρικής

³⁸ Κουτσιαύτη,Π.(2015).*Κατανάλωση αλκοόλ και αναπνευστικά προβλήματα στην Ευρώπη:Μια οικολογική μελέτη*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,Σχολή επιστημών υγείας,Τμήμα Ιατρικής

³⁹ Βασιλειάδου,Μ.(2009).*ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ*.(σ.40).Αθήνα:ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις«Η ιατρική επιστήμη σύμφωνα με το βιο-ψυχο-κοινωνικό μοντέλο με το οποίο ερμηνεύει την ανθρώπινη συμπεριφορά υποστηρίζει ότι εκτός από τις ψυχικές δυνάμεις ,βιολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο βιώνονται τα γεγονότα της ζωής».

⁴⁰ Βασιλειάδου,Μ.(2009).*ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ*.(σ.42).Αθήνα:ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις. «Η κακή , η ανεπαρκής ή ακατάλληλη διατροφή, η εύκολη πρόσβαση σε εθιστικές ουσίες και αλκοόλ ,η βία και η ανεργία είναι μερικοί από τους περιβαλλοντικούς παράγοντες ,οι οποίοι συμβάλουν σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη ψυχικών διαταραχών».

κατηγορία ασθενειών που αναφέρονται ως αυτοάνοσα νοσήματα που τις πιο πολλές φορές πυροδοτούνται από παράγοντες έντονου άγχους ,πίεσης κ.τ.λ.⁴¹.

Όσον αφορά την ταξινόμηση των ασθενειών που παρουσιάζονται στους ανθρώπους η ιατρική επιστήμη τις έχει χωρίσει σε δύο κατηγορίες :τις οξείες ασθένειες και τις χρόνιες. Με την έννοια οξεία ασθένεια εννοούμε την κατάσταση του ασθενούς η οποία μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα με φαρμακευτική ή χειρουργική αντιμετώπιση θα επανέλθει πλήρως⁴². Η δεύτερη κατηγορία των ασθενειών είναι αυτές που χαρακτηρίζονται χρόνιες δηλαδή ο ασθενής εμφανίζει για μακρύ χρονικό διάστημα συμπτώματα τα οποία άλλοτε έχουν επιδεινούμενη τάση και άλλοτε όχι⁴³. «Χρόνια σωματική ασθένεια ή διαταραχή ορίζεται κάθε οργανική διαταραχή η οποία διαρκεί άνω των τριών μηνών ή συνεπάγεται μία περίοδο νοσηλείας άνω του ενός μήνα»⁴⁴.Ο ασθενής στην πραγματικότητα «μαθαίνει να ζει» με την ασθένεια που τον ταλαιπωρεί η οποία δεν θεραπεύεται παντελώς ,όμως μπορεί να είναι σε ελέγξιμο στάδιο. Έτσι λοιπόν ο άνθρωπος που πάσχει από κάποιο χρόνιο νόσημα και η ίαση του νοσήματος ήταν αδύνατη ή μειωμένων πιθανοτήτων κάποτε , πλέον η κατάσταση του μπορεί να μείνει σταθερή έχοντας βέβαια συνέπειες τόσο κοινωνικές όσο ψυχολογικές ,σωματικές κ.α.⁴⁵

1.2.1 Ψυχικές-Σωματικές ασθένειες

Ο άνθρωπος όπως ειπώθηκε στην παραπάνω ενότητα αποτελεί ένα σύνολο το οποίο επηρεάζεται τόσο από κοινωνικούς όσο και από βιολογικούς και ψυχολογικούς παράγοντες ,γι' αυτό του έχει αποδοθεί και ο όρος «βίο-ψυχοκοινωνικό μοντέλο»⁴⁶. Εκτός του παραπάνω διαχωρισμού των ασθενειών σε οξείες και χρόνιες ,υπάρχει άλλη μια διάκριση αυτών ,σε

⁴¹Μελισσοπούλου,Β.&Φασούλα,Ε.(2022).*ΑΥΤΟΑΝΟΣΑ ΝΟΣΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗ*.(Δημοσιευμένη Πτυχιακή εργασία).Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο ,Τμήμα Επιστημών Διατροφής &Διαιτολογίας,Σητεία

⁴²Lemone,P.&Burke,K.(2006).*Νοσηλευτική κριτική σκέψη κατά τη φροντίδα του ασθενούς* .(σ.39).Τόμος 1,Ιλίσια:Λαγός Δημήτριος.«Η οξεία ασθένεια εκδηλώνεται ταχέως ,διαρκεί σχετικά μικρό χρονικό διάστημα και είναι αυτοπεριοπιζόμενη».

⁴³Lemone,P.&Burke,K.(2006).*Νοσηλευτική κριτική σκέψη κατά τη φροντίδα του ασθενούς* .(σ.40).Τόμος 1,Ιλίσια:Λαγός Δημήτριος.«Χρόνια ασθένεια είναι ένας όρος που περικλείει διάφορες μακροχρόνιες παθολογικές και ψυχολογικές μεταβολές της κατάστασης της υγείας. Αποτελεί στις μέρες μας το πρώτο πρόβλημα υγείας παγκοσμίως και ο αριθμός των πασχόντων από χρόνιες ασθένειες αναμένεται να τριπλασιαστεί μέχρι το 2040.Σύγχρονες τάσεις που οδηγούν στην αύξηση της επίπτωσης των χρόνιων ασθενειών περιλαμβάνουν παθήσεις λόγω γήρατος,τρόπου ζωής συμπεριφοράς ή έκθεσης σε περιβαλλοντικούς κινδύνους.»

⁴⁴Θεοφίλου,Μ.(2007).*Χρόνια ασθένεια:στρες,σωματική ποιότητα ζωής και κοινωνική υποστήριξη*.(Δημοσιευμένη Πτυχιακή Εργασία).Πανεπιστήμιο Κρήτης,ΤμήμαΨυχολογίας,Ρέθυμνο

⁴⁵Θεοφίλου,Μ.(2007).*Χρόνια ασθένεια:στρες,σωματική ποιότητα ζωής και κοινωνική υποστήριξη*.(Δημοσιευμένη Πτυχιακή Εργασία).Πανεπιστήμιο Κρήτης,ΤμήμαΨυχολογίας,Ρέθυμνο

⁴⁶Βασιλειάδου,Μ.(2009).*ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ*.(σ.42).Αθήνα:ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις.«Για να εκδηλωθεί μια ψυχική διαταραχή σε έναν άνθρωπο συμβάλουν και τα τρία είδη παραγόντων βιολογικοί,ψυχικοί και κοινωνικοί».

ψυχικές και σωματικές ,στις οποίες ασθένειες εμπεριέχεται ο χαρακτηρισμός «οξεία φάση ή χρόνια φάση ασθένειας». Όταν κάνουμε λόγο για ψυχική ασθένεια στον άνθρωπο πρέπει κατ' αρχήν να δούμε τι είναι και πως επιτυγχάνεται η ψυχική υγεία στον άνθρωπο. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας η ψυχική υγεία « είναι μια κατάσταση ευημερίας κατά την οποία το άτομο συνειδητοποιεί τις δυνατότητές του ,είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τα συνηθισμένα προβλήματα της ζωής ,μπορεί να εργάζεται παραγωγικά και αποτελεσματικά και είναι ικανό να προσφέρει στο κοινωνικό περιβάλλον». ⁴⁷Για να εξασφαλιστεί η ψυχική υγεία στον άνθρωπο είναι απαραίτητο να υπάρχουν σε αυξημένο βαθμό πολλοί σημαντικοί παράγοντες. Γενικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι βιολογικοί, κοινωνικοί παράγοντες θα μπορούσαν να διαμορφώσουν το ψυχολογικό προφίλ ενός ατόμου ⁴⁸.Από τους πιο βασικούς παράγοντες που ξεκινούν να διαμορφώνουν τον ψυχικό κόσμο ενός ατόμου είναι η ίδια η οικογένεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το συναισθηματικό δέσιμο μητέρας –παιδιού. Από τη στιγμή της σύλληψης σε περίπτωση που η μητέρα πάσχει από κάποια ψυχική ή και σωματική διαταραχή όλη αυτή η κατάσταση υγείας της ,διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην μετέπειτα ανάπτυξη του εμβρύου ⁴⁹.Υπάρχουν επιπρόσθετα οικογένειες που εμφανίζουν πολλών ειδών προβλήματα, οι λεγόμενες « πολυπροβληματικές οικογένειες» που σε αυτά τα παραδείγματα οικογενειών συναντούμε έντονη παραμέληση των παιδιών ,χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, χαμηλού επιπέδου συνθήκης διαβίωσης ,που αυτοί οι παράγοντες μαζί με άλλους ακόμη δημιουργούν μια αυξημένη ψυχοπαθολογία στα μέλη της ⁵⁰.Πέραν όμως των οικογενειακών παραγόντων που επηρεάζουν την ψυχική υγεία ,αυτή εξαρτάται και από άλλους συντελεστές όπως το κοινωνικό και το φυσικό περιβάλλον ⁵¹.Δηλαδή σε μια κοινωνία με υψηλά ποσοστά ανεργίας και εγκληματικότητας

⁴⁷ Βασιλειάδου,Μ.(2009).ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.(σ.65).Αθήνα:ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις

⁴⁸ Διαμαντή,Α.(2021). *Ψυχική υγεία :Οι παράγοντες που συμβάλουν στη διαμόρφωση της*.Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.healthweb.gr/nea-ygeias/psychiki-ygeia/psychiki-ygeia-oi-paragontes-pou-symvaloun-stin-diamorfosi-tis>

⁴⁹ Φραντζιός,Γ.(2013). *Ψυχική υγεία και περιβάλλον*. Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από [https://www.gerasimosfrantzios-](https://www.gerasimosfrantzios-psychotherapy.com/news/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/)

[psychotherapy.com/news/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/](https://www.gerasimosfrantzios-psychotherapy.com/news/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/)

⁵⁰ Μαδιανός,Μ.(2004).*Κλινική ψυχιατρική*.(σ.69).Αθήνα:εκδόσεις Καστανιώτη. «Μπορεί ,βέβαια ,να υπάρχουν οικογένειεςόπου οι δυο σύζυγοι γονείς να παρουσιάζουν κοινωνικά οικονομικά και ιατρικά προβλήματα....».

⁵¹ Φραντζιός,Γ.(2013). *Ψυχική υγεία και περιβάλλον*. Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από [https://www.gerasimosfrantzios-](https://www.gerasimosfrantzios-psychotherapy.com/news/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/)

[psychotherapy.com/news/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/](https://www.gerasimosfrantzios-psychotherapy.com/news/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/)

παρατηρείται μεγάλη αύξηση σε ψυχοπαθολογικές συμπεριφορές⁵². Επίσης έχει παρατηρηθεί ότι και το φυσικό περιβάλλον αποτελεί έναν εξίσου σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση της ψυχικής υγείας ενός ατόμου. Πιο συγκεκριμένα μετά από έρευνες έχει παρατηρηθεί ότι σε χώρες με χαμηλή έκθεση στον ήλιο και με έντονα καιρικά φαινόμενα ,τα άτομα που διαμένουν εκεί παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά καταθλιπτικής συμπεριφοράς⁵³. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο όρος «Εποχιακές Συναισθηματικές Διαταραχές» που διακρίνεται έντονη αυξομείωση των συναισθημάτων χαράς ,ευφορίας, λύπης ,στεναχώριας μεταξύ των εποχών της άνοιξης και του φθινοπώρου⁵⁴. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι από τις έρευνες αυτές που πραγματοποιήθηκαν ,έδειξαν ότι άτομα που διέμεναν κοντά σε «πράσινες περιοχές» δηλαδή σε περιοχές με δάση λίμνες ποτάμια ,παρουσίαζαν υψηλά ποσοστά ψυχικής υγείας σε σχέση με άλλα άτομα που δεν διαβιούσαν σε τέτοιες περιοχές⁵⁵.

Οι παραπάνω παράγοντες που αναφέρθηκαν αποτελούν ένα μέρος από αυτούς που διαμορφώνουν την ψυχική υγεία σε ένα άνθρωπο. Όταν απουσιάζουν αυτοί ,τα άτομα εμφανίζουν ψυχικά νοσήματα και ψυχικές διαταραχές .Ειδικότερα με την απουσία αυτών των παραγόντων που είναι απαραίτητοι για την εξασφάλιση της ψυχικής υγείας ,το άτομο βρίσκεται αντιμέτωπο με την « *ψυχική αρρώστια δηλαδή ένα σύνολο υποκειμενικών συμπτωμάτων που περιορίζουν σημαντικά τη λειτουργία της σκέψης ,της αντίληψης του συναισθήματος και της βούλησης*»⁵⁶. Οι ψυχιατρικές αρρώστιες που ασχολείται η ιατρική επιστήμη και ειδικότερα η ειδικότητα της ψυχιατρικής ,είναι πολυάριθμες και έχουν να κάνουν άλλες με διαταραχές της διάθεσης όπως καταθλιπτικές ,διπολικές διαταραχές ,άλλες με διαταραχές στη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών όπως αλκοόλ ,απιοειδή, και άλλες οφείλονται σε έντονο στρες όπως διαταραχές πανικού ιδεοψυχαναγκαστικές διαταραχές κ. α⁵⁷.

Το ερώτημα που προκύπτει από την παραπάνω αναφορά στις ψυχιατρικές αρρώστιες και γενικότερα στην ψυχική υγεία ,έχει να κάνει με το κατά πόσο σχετίζεται μια ψυχική ασθένεια με μια σωματική και εάν η μια αποτελεί προϋπόθεση της άλλης. Στο σημείο αυτό ένα παράδειγμα για να κατανοηθεί πλήρως η σχέση ψυχικής και σωματικής ασθένειας είναι

⁵²Λευθεριώτη,Μ.(2013).*Οι συνέπειες της ανεργίας στην υγεία*.(Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Πειραιώς,Τμήμα Διοίκησης της υγείας,Πειραιάς

⁵³Ζάχαρης,Φ.(2023).Το φυσικό περιβάλλον προάγει την ψυχική υγεία[έρευνα].Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.iatronet.gr/article/119804/to-fysiko-peri-vallon-proagei-thn-psyhikh-ygeia-ereyna>

⁵⁴Μαδιανός,Μ.(2004).*Κλινική ψυχιατρική*.(σ.71).Αθήνα:εκδόσεις Καστανιώτη. «Για τη θεραπεία του συνδρόμου αυτού έχει εφαρμοστεί η λεγόμενη φωτοθεραπεία με λυχνίες του ερυθρού φάσματος».

⁵⁵Ζάχαρης,Φ.(2023).Το φυσικό περιβάλλον προάγει την ψυχική υγεία[έρευνα].Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.iatronet.gr/article/119804/to-fysiko-peri-vallon-proagei-thn-psyhikh-ygeia-ereyna>

⁵⁶Μαδιανός,Μ.(2004).*Κλινική ψυχιατρική*.(σ.91).Αθήνα:εκδόσεις Καστανιώτη

⁵⁷Μαδιανός,Μ.(2004).*Κλινική ψυχιατρική*.(σ.91-93).Αθήνα:εκδόσεις Καστανιώτη

το παράδειγμα της διαταραχής του άγχους. Άτομα που πάσχουν από διαταραχές άγχους ,ή διαταραχές πανικού βλέπουμε ότι εμφανίζουν συμπτώματα που σχετίζονται με το σώμα τους όπως έντονη εφίδρωση ,κνησμό, έντονο αίσθημα παλμών, και ημικρανίες ⁵⁸.Ειδικότερα σε μια κατάσταση έντονου στρες ο οργανισμός του ανθρώπου εκκρίνει κάποιες ορμόνες στο αίμα όπως η κορτιζόνη και η αδρεναλίνη με σκοπό να αντιμετωπιστεί ο «κίνδυνος» για τον οποίο ο οργανισμός τίθεται σε συναγερμό που όμως όταν αυτή η κατάσταση γίνει χρόνια έχει αποδειχθεί ότι ο οργανισμός του ατόμου είναι αρκετά επιρρεπείς σε σωματικές ασθένειες λόγω του ότι δεν ενεργοποιούνται τα αμυντικά συστήματα ⁵⁹.Άλλο παράδειγμα που δείχνει τη σχέση μιας ψυχικής με μια σωματική ασθένεια έχει να κάνει με τα συμπτώματα που έχουν άτομα με καταθλιπτική διαταραχή. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζουν σωματικούς πόνους ,κεφαλαλγίες ,διαταραχές στο γαστρεντερικό σύστημα, όπως επίσης ξηροστομίες και προβλήματα στο ουροποιητικό⁶⁰.Βλέπουμε λοιπόν ότι τα άτομα που αντιμετωπίζουν κάποιο ψυχικό νόσημα συχνά αυτό επηρεάζει και την σωματική τους υγεία αφού η επιδεινούμενη ποιότητα ζωής τους λόγω του ψυχικού νοσήματος έχει ως απόρροια την εμφάνιση καρδιαγγειακών νοσημάτων ,ή ψυχογενών επεισοδίων ανορεξίας -βουλιμίας με καταστρεπτικές συνέπειες για την σωματική υγεία του ατόμου⁶¹.Αλλά απ' την άλλη ένας άνθρωπος ο οποίος πάσχει από κάποιο σωματικό νόσημα ασχέτως αν είναι χρόνιο ή όχι παρουσιάζει πάντα κάποια μεταβολή στην ψυχολογική του κατάσταση .Αυτό δε σημαίνει ότι πάντα μετά από ένα σωματικό νόσημα όπως για παράδειγμα ένα σωματικό τραυματισμό ενός αθλητή ,η ψυχολογική κατάσταση του ατόμου θα είναι αρνητική ,αφού υπάρχουν περιπτώσεις που μετά από ένα σοβαρό τραυματισμό το άτομο αποκόμισε θετικά «εφόδια» όπως τη διαχείριση μιας δύσκολης στρεσογόνου κατάστασης , την επίτευξη της ενδυνάμωσης της προσωπικότητας του μέσα απ την όλη διαδικασία της αποκατάστασης ,κ.α.⁶²Στις περισσότερες περιπτώσεις ,που έχουμε κάποιο σωματικό νόσημα ,κάποια σωματική ασθένεια έχει παρατηρηθεί ότι επηρεάζεται η ψυχική υγεία *«μέσω του αυτόνομου νευρικού συστήματος ο πόνος συνδέεται με το συναίσθημα. Έτσι, ξεκινά ένας φαύλος κύκλος επιδεινώνοντας περισσότερο τη σωματική υγεία ή και προκαλώντας ψυχικά νοσήματα, όπως*

⁵⁸Μπατζή,Δ.(2021).*Πώς η ψυχική υγεία επηρεάζει τη σωματική υγεία;* Ανακτήθηκε 03 Νοεμβρίου 2023 από <https://psychologia.gr/component/k2/item/816-pos-i-psyxiki-ygeia-epireazei-ti-somatiki-ygeia>

⁵⁹Θεοφίλου,Μ(2007).*Χρόνια ασθένεια:στρες,σωματική ποιότητα ζωής και κοινωνική υποστήριξη.* (Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Κρήτης,ΤμήμαΨυχολογίας,Ρέθυμνο

⁶⁰Μαδιανός,Μ.(2004).*Κλινική ψυχιατρική.*(σσ.252-253).Αθήνα:εκδόσεις Καστανιώτη

⁶¹Καρζής,Α.(2012).*Διερεύνηση στάσεων και αντιλήψεων των εργαζομένων στο ΓΝΑ Ευαγγελισμός σχετικά με τον ψυχιατρικό ασθενή, που πάσχει από σωματικό νόσημα.* (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Πανεπιστήμιο Αθηνών,ΤμήμαΙατρικής,Αθήνα

⁶²Πάτσου,Φ.(2016).*Ψυχολογικοί παράγοντες και τραυματισμοί.* Ανακτήθηκε 08 Νοεμβρίου 2023 από <https://idealpsychology.gr/psychologikoi-paragontes-amp-traymatismoi/>

κατάθλιψη». ⁶³ Επομένως θα λέγαμε ότι τόσο οι σωματικές όσο και ψυχικές ασθένειες βρίσκονται σε μια αλληλεξάρτηση .Η μια κατάσταση διαδέχεται την άλλη όπως σε νοσήματα που χαρακτηρίζονται «αυτοάνοσα» ,που εκεί παρατηρείται λόγω κάποιων παραγόντων (στρες,περιβάλλον),η εμφάνιση σωματικών νοσημάτων όπως αυτά της ρευματοειδούς αρθρίτιδας της θυρεοειδοπάθειας ,κ.α. ⁶⁴

1.3 Ο ορισμός του πόνου στην ιατρική επιστήμη.

Η ιατρική επιστήμη και γενικότερα οι επιστήμες υγείας ασχολούνται με το θέμα του πόνου ,ένα θέμα το οποίο παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον αφού αποτελεί και μια από τις βασικές αρχές της βιοηθικής αυτή της « αποφυγής βλάβης και πόνου»⁶⁵.Όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτου ηλικίας στη ζωή τους θα βιώσουν κάποια στιγμή τον πόνο⁶⁶. Ο πόνος είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη ζωή του ανθρώπου. Ωστόσο αποτελεί καθαρά μια βιωματική εμπειρία και ένα φαινόμενο αρκετά εξατομικευμένο για τον καθένα και ως εκ τούτου δεν είναι εύκολο να δοθεί κάποιος συγκεκριμένος ορισμός αφού το μέγεθος και η ένταση του είναι ανέφικτο να μετρηθούν⁶⁷.

Θα μπορούσε άραγε να δοθεί τελικά μια συγκεκριμένη εξήγηση για την επίπονη αίσθηση που νιώθει ο άνθρωπος; Η απάντηση σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Μελέτης του Πόνου (IASP) είναι ότι ως πόνος χαρακτηρίζεται «*μια δυσάρεστη εμπειρία, η οποία περιλαμβάνει αισθητηριακά και νοητικά ερεθίσματα τα οποία σχετίζονται με κάποιο παθολογικό πρόβλημα ή βλάβη*»⁶⁸.Η περιγραφή του πόνου αποτελεί μια υποκειμενική διαδικασία αφού συνοδεύεται από αίσθημα δυσφορίας και ανησυχίας⁶⁹.Απαραίτητη προϋπόθεση για να αισθανθεί το άτομο τον πόνο παίζει η αισθητικότητα «*αφού ο πόνος είναι μια η υποκειμενική αντίληψη που προκαλείται από την βλαβοδεκτική αίσθηση. Υπόκειται*

⁶³Μπατζή,Δ.(2021).*Πώς η ψυχική υγεία επηρεάζει τη σωματική υγεία*; Ανακτήθηκε 03 Νοεμβρίου 2023 από <https://psychologia.gr/component/k2/item/816-pos-i-psyhiki-ygeia-epireazei-ti-somatiki-ygeia>

⁶⁴Μελισσοπούλου,Β&Φασούλα,Ε.(2022).*Αυτοάνοσα νοσήματα και διατροφή*.(Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Μεσογειακό Πανεπιστήμιο,Τμήμα Επιστημών Διατροφής και Διαιτολογίας,Σητεία

⁶⁵Καραούλης,Σ.(2014).*Οι βασικές αρχές της βιοηθικής*. Ανακτήθηκε 19 Νοεμβρίου 2023 από <https://www.pemptousia.gr/2014/07/i-sinhetiki-viologia-ipo-to-prisma-tis/>

⁶⁶Ηλιάδη,Ε.(2011).*Πόνος & Ομοιοπαθητική: ένα πληρέστερο θεραπευτικό σύστημα στη διαχείριση του χρόνιου πόνου*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Αιγαίου,Τμήμα Μηχανικών Σχεδίασης Προϊόντων,Σύρος

⁶⁷Κημική,Ολυμπία.(2018).*Βιοηθική και ταξική θέση του πόνου*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Δημοκритειο Πανεπιστήμιο Θράκης,Τμήμα Ιατρικής,Αλεξανδρούπολη

⁶⁸IASP (2017). *IASP terminology*.Ανακτήθηκε 10 Νοεμβρίου 2023 από <https://www.iasp-pain.org/resources/terminology/?ItemNumber=1698>

⁶⁹Καρδάση-Σαχίνη,Α&Πάνου,Μ.(2000).*Παθολογική και χειρουργική νοσηλευτική*.Αθήνα:ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις. «Ο πόνος είναι μια μαθημένη εμπειρία, που επηρεάζεται από ολόκληρη την κατάσταση ζωής κάθε ατόμου. Ο πόνος συνοδεύει πολλές διαταραχές καθώς επίσης και μερικές θεραπείες όπως χειρουργικές επεμβάσεις»./2 1Q3W4563421E

δηλαδή σε επιδράσεις από την ιδιοσυστασία τις εμπειρίες και τις προτεραιότητες που θέτει το άτομο καθώς και τις συνυπάρχουσες συνθήκες κατά τη συγκεκριμένη στιγμή». ⁷⁰Οι επιστήμονες έχουν καταλήξει ότι όταν ένας ασθενής διαμαρτυρηθεί ότι πονά ο πόνος είναι υπαρκτός ⁷¹. Επίσης ο οργανισμός του ανθρώπου χρησιμοποιεί τον πόνο ως αντανακλαστικό ερέθισμα δίνοντας στον ασθενή να καταλάβει ότι το σημείο στο οποίο παρουσιάζεται ο πόνος μάλλον διατρέχει κάποια βλάβη ⁷². Το αίσθημα του πόνου αποτελεί την πρωταρχική αιτία εξαιτίας της οποίας ένα άτομο θα αναζητήσει ιατρική βοήθεια. Η διάρκεια αλλά και η ένταση του πόνου που θα βιώσει ο ασθενής συχνά συνδέεται με την ψυχολογία του ,που όσο πιο έντονες εμφανίζονται οι ενδείξεις του πόνου τόσο πιο πολλές αρνητικές επιπτώσεις παρουσιάζονται στην ψυχολογία του ασθενή. Στον αντίποδα όσο ηπιότερα αλλά και με γρήγορο ρυθμό αποδράμουν τα συμπτώματα ,και οι ενδείξεις του πόνου τόσο γρηγορότερα η αυτοπεποίθηση αλλά και το αίσθημα ευεξίας αυξάνονται ⁷³.

1.3.1 Τα είδη του πόνου και οι παράγοντες που τον επηρεάζουν

Η αίσθηση του πόνου όπως προαναφέρθηκε αποτελεί και ένα εκτός των άλλων, είδος συναγερμού, ότι κάτι δεν πάει καλά στον οργανισμό του ανθρώπου. Χωρίς αυτό το σημάδι δεν θα ήταν σε θέση ο κάθε άνθρωπος να αντιληφθεί ότι εκείνη τη στιγμή κάτι παθολογικό συμβαίνει στον οργανισμό του ⁷⁴. Ανάλογα με το ποια νόσος έχει προσβάλει τον άνθρωπο και σε ποιο σημείο έχει εκδηλωθεί ,ο πόνος διακρίνεται σε κάποιες κατηγορίες. Η ταξινόμηση του έχει να κάνει με την ένταση ,τη διάρκεια , και τον ανατομικό εντοπισμό του ⁷⁵. Εύκολα λοιπόν γίνεται αντιληπτό ότι τα είδη του πόνου είναι πολυάριθμα .Αν λάβουμε υπόψη την παθοφυσιολογική διάκριση του πόνου εδώ συναντούμε τον ιδιοδεκτικό ,τον νευροπαθητικό

⁷⁰Κωστόπουλος, Γ.(2012). *Φυσιολογία του πόνου*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Ιατρικής,Πάτρα

⁷¹Κημική,Ολυμπία.(2018).*Βιοηθική και ταξική θέση του πόνου*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Δημοκρτειο Πανεπιστήμιο Θράκης,Τμήμα Ιατρικής,Αλεξανδρούπολη

⁷²Lemone,P.&Burke,K.(2006).*Νοσηλευτική κριτική σκέψη κατά τη φροντίδα του ασθενούς* .(σ.67).Τόμος 1,Ιλίσια:Λαγός Δημήτριος.«Μόνο ο ίδιος ο ασθενής μπορεί να αισθανθεί τον πόνο του,όταν ο ασθενής αναφέρει ότι πονά ,πονά στ' αλήθεια,ο πόνος επηρεάζει συνήθως το σύνολο του οργανισμού συνήθως αρνητικά,ο πόνος έχει σωματικές συναισθηματικές ,γνωσιακές κοινωνικομορφωτικές και θρησκευτικές διαστάσεις,ο πόνος είναι δυνατόν να αποτελεί αντίδραση αλλά και προειδοποιητικό σημείο πραγματικού ή επαπειλούμενου τραύματος».

⁷³Μανούσου,Α.(2009).*Ο ρόλος της ψυχολογίας στην αντιμετώπιση του χρόνιου πόνου*. Ανακτήθηκε 10 Νοεμβρίου 2023 από <https://www.mednutrition.gr/portal/lifestyle/psychologia/3003-o-rolos-tis-psyxologias-stin-antimetopisi-tou-xroniou-ponou>

⁷⁴Peck,S.(1997).*Η ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ*.(σ.54).Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα

⁷⁵Thienhaus, O. & Cole, B.E. (2002). *Classification of pain, In Weiner, R.S. (Ed), Pain management: a practical guide for clinicians*, NY: NY, CRC Press

και τον μεικτό πόνο⁷⁶. Αν κριτήριο μας είναι η χρονική διάρκεια τότε η διάκριση που γίνεται είναι αυτή μεταξύ οξέος και χρόνιου πόνου⁷⁷. Οξύς χαρακτηρίζεται ο πόνος που κύριο γνώρισμα του είναι η αιφνίδια εμφάνιση και το σύντομο χρονικό διάστημα για το οποίο δημιουργεί δυσφορία ενώ στην αντίθετη περίπτωση ο χρόνιος πόνος έχει ως χαρακτηριστικό την παρατεταμένη διάρκεια και το σύνθητες γνώρισμα του είναι ο ασαφής εντοπισμός του⁷⁸. Επιπρόσθετα ανάλογα με την κλινική εικόνα του ασθενή θα μπορούσαμε να προσθέσουμε στα είδη του πόνου και τις παρακάτω κατηγορίες: σωματικός πόνος, που έχει να κάνει με ερεθίσματα του νευρικού συστήματος στην περιοχή του δέρματος, ο σπλαχνικός πόνος, που σχετίζεται με τα εσωτερικά όργανα του πάσχοντος και ο αναφερόμενος πόνος που μπορεί να εντοπιστεί σε πολλά σημεία του σώματος του ασθενούς κ.α.⁷⁹.

Όπως προαναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα ο πόνος και γενικά η αίσθηση του πόνου αποτελεί ένα υποκειμενικό μέγεθος, που έχει να κάνει με τον ασθενή και το περιβάλλον με την ευρεία έννοια που αυτός διαβιεί. Εννοιολογικά είναι δύσκολο να χαρακτηριστεί μια επώδυνη κατάσταση ενός πάσχοντος, αφού σε αυτή παίζουν ρόλο τόσο εξωγενείς όσο και ενδογενείς παράγοντες. Ένας άλλος σοβαρός και εξίσου σημαντικός παράγοντας που παίζει ρόλο στο μέγεθος, αλλά και το βίωμα του πόνου είναι ο ψυχολογικός παράγοντας⁸⁰. Πιο συγκεκριμένα ο ψυχολογικός παράγοντας περιλαμβάνει τα συναισθηματικά αποτελέσματα του πόνου τα οποία μπορεί να είναι θυμώδεις συμπεριφορές, καταθλιπτικά επεισόδια και άγχος⁸¹. Επιπρόσθετα ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο αλλά και την ενημέρωση του ασθενή για την ασθένεια που αντιμετωπίζει υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση στην διαχείριση του πόνου αλλά και γενικότερα στην έκβαση

⁷⁶ Σταθουράκης, Ι. (2019). *Επιπτώσεις ενός σύγχρονου φυσικοθεραπευτικού προγράμματος αποκατάστασης σε ασθενείς με Ινομυαλγία*. (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιατρικής, Αθήνα

⁷⁷ Κημική, Ολυμπία. (2018). *Βιοηθική και ταξική θέση του πόνου*. (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Ιατρικής, Αλεξανδρούπολη

⁷⁸ Lemone, P. & Burke, K. (2006). *Νοσηλευτική κριτική σκέψη κατά τη φροντίδα του ασθενούς*. (σ. 70). Τόμος 1, Πίσια: Λαγός Δημήτριος. «Ο χρόνιος πόνος είναι παρατεταμένος και διαρκεί συνήθως περισσότερο από 6 μήνες. Οι ασθενείς συχνά περιγράφουν τον πόνο ως αμβλύ και διάχυτο. Σε αντίθεση με τον οξύ πόνο ο σκοπός που εξυπηρετεί ο χρόνιος πόνος φαίνεται να είναι πιο σύνθετος και λιγότερο κατανοητός».

⁷⁹ Σταθουράκης, Ι. (2019). *Επιπτώσεις ενός σύγχρονου φυσικοθεραπευτικού προγράμματος αποκατάστασης σε ασθενείς με Ινομυαλγία*. (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιατρικής, Αθήνα

⁸⁰ Γουλές, Δ. (χ.η). *InfoOrthopaedics & Traumatology. Εννοιολογία του πόνου Ο πόνος ως βίωμα και συμπεριφορά*. (σ. 10). Ανακτήθηκε 27 Σεπτεμβρίου 2022 από https://www.iatrikionline.gr/Ortho_50/3.pdf. «Ακόμη είναι καλά γνωστό ότι διάφορα νοσήματα, όπως η στηθαγική κρίση, εκλύονται και εξαρτώνται από την ψυχική κατάσταση του ασθενούς. Γενικά η ένταση του πόνου επηρεάζεται δραματικά από τη συναισθηματική κατάσταση. Το άγχος και ο φόβος επιτείνουν τον πόνο, ενώ η συναισθηματική αποφόρτιση ελαττώνει το άγχος και την ένταση του πόνου».

⁸¹ Τζεναλής, Α. (2016). Η Σύγχρονη βιοκοινωνική προσέγγιση του χρόνιου νευροπαθητικού πόνου από την πλευρά των νοσηλευτών. *Ελληνικό περιοδικό νοσηλευτικής επιστήμης*, (σ. 3-5). Τόμος 9 (4)

μιας ασθένειας⁸². Η αίσθηση του πόνου που βιώνει ένας ασθενής έχει να κάνει με παράγοντες όπως το άγχος που μπορεί να τον διακατέχει για την έκβαση της νόσου του, η οποία προηγούμενη εμπειρία είχε με τέτοιες επώδυνες καταστάσεις, το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ανήκει, η συμπαράσταση που θα έχει απ' το ιατρικό και οικογενειακό περιβάλλον, η φαρμακευτική αγωγή που θα του δοθεί κ.α. Ενδιαφέρον παρουσιάζει τέλος, έρευνα που έγινε σε νοσοκομεία της Αμερικής, που αφορούσε τον πόνο και την αντιμετώπιση του από τους ασθενείς, όπως επίσης και τα συναισθήματα που τους δημιουργούνταν από αυτή την εμπειρία τους⁸³. Τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας έδειξαν μεγάλη διαφοροποίηση ακόμη και σε ασθενείς που νοσούσαν απ' την ίδια ασθένεια επιβεβαιώνοντας ότι η αίσθηση του πόνου έχει σε μεγάλο ποσοστό υποκειμενικό και βιωματικό χαρακτήρα.

⁸²Νικητάκη, Π.(2002).«Ο ΠΟΝΟΣ ΜΙΚΡΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΥ ΤΟΝ ΑΦΟΡΟΥΝ». (Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο, Τ.Ε.Ι Ηρακλείου, Ηράκλειο.

⁸³Ραγιά, Α.(2002).Βασική Νοσηλευτική Θεωρητικές και Δεοντολογικές Αρχές.(σ.206).Αθήνα «Σε έρευνα όπου ρωτήθηκαν 148 άρρωστοι με πόνο σε 5 νοσοκομεία της Αμερικής για να πουν: τι είναι ο πόνος, τι σημαίνει, πως τον αντιμετωπίζουν κ.α. περιγράφηκαν ορισμένες ενδιαφέρουσες εμπειρίες. Μερικοί άρρωστοι είπαν ότι η αντίδραση προς τον πόνο αρχίζει πριν από την εμφάνιση του και περιλαμβάνει πολλούς προκαταρκτικούς φόβους και μάλιστα οξύτερους απ' τον πραγματικό. Οι φόβοι αυτοί αφορούν την εμπειρία, τις συνέπειες την ανάμνηση, την αναμονή, την ακαταλληλότητα του χρόνου και της κατάστασης όπου εμφανίζεται ο πόνος καθώς και τη διάρκεια του. Για την πρόβλεψη του έχει γραφεί ότι αυτό που είναι ανυπόφορο δεν είναι ο πόνος αλλά ο φόβος μήπως πονέσει κανείς».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

«Ασθένεια και πόνος στην χριστιανική ορθόδοξη διδασκαλία».

Ο άνθρωπος ως μέλος της κοινωνίας από τα προβλήματα που του παρουσιάζονται κατά τη διάρκεια της ζωής του έχει να λύσει και αυτό της ανθρώπινης ασθένειας ,και του ανθρώπινου πόνου.«Ο πόνος δεν αποτελεί απλώς μια αναμέτρηση με τα ανθρώπινα όρια ,με το πεπερασμένο της φύσης μας ,αλλά κυρίως με τις αμαρτίες και τις συνέπειες της»⁸⁴.Τα φαινόμενα της ασθένειας και του πόνου αποτελούν ίσως τους πιο διαχρονικούς προβληματισμούς του ανθρώπου απ' την εποχή που πρωτοεμφανίστηκε .Ακόμη και σήμερα παρ' όλη τη ραγδαία τεχνολογική πρόοδο και ανάπτυξη αλλά και την εξέλιξη της ιατρικής ο άνθρωπος μένει με αναπάντητα ερωτήματα στο περί ασθένειας ερώτημα και σε αυτό που αφορά την φθαρτότητα της φύσης του γενικότερα. Η απάντηση στον παραπάνω προβληματισμό θα επιχειρηθεί να απαντηθεί απ' την σκοπιά της ορθόδοξης διδασκαλίας και των Πατέρων της .

2.1 Η ασθένεια και ο πόνος στην Παλαιά Διαθήκη.

Η ασθένεια και πόνος που βιώνει διαχρονικά ο άνθρωπος όταν νοσεί από κάποια αρρώστια αποτελούν μια κατάσταση που δημιουργεί πολλά ερωτήματα όσον αφορά το γιατί ,και το πώς, αλλά και το ποιος είναι υπεύθυνος γι' αυτή την επώδυνη πραγματικότητα. Ο θρησκευτικός προσανατολισμός του κάθε λαού της αρχαιότητας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση του πόνου και των ασθενειών. Αυτό το συναντάει κανείς και στον λαό του Ισραήλ άλλα και σε πολλούς λαούς που προϋπήρχαν ,και συγκροτούσαν την προϊστορία του ανθρώπινου είδους⁸⁵. Η Παλαιά Διαθήκη αποτελεί ένα σύνολο βιβλίων στα οποία διαδραματίζονται οι φάσεις που περνά η ανθρωπότητα από τη δημιουργία των πρωτοπλάστων ,μέχρι την ενανθρώπιση του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδας .⁸⁶Βασική προϋπόθεση για να κατανοήσει κανείς την έννοια της ασθένειας απ' τη σκοπιά της ορθόδοξης διδασκαλίας είναι να μελετήσει τη διήγηση της Γενέσεως. Στο βιβλίο της Γενέσεως της Παλαιάς Διαθήκης μας γίνεται γνωστό ότι ο άνθρωπος και ολόκληρη η κτίση δημιουργήθηκε από το Θεό «καλός λίαν⁸⁷».Ο Δημιουργός όπως μας πληροφορεί η γραφή δημιούργησε την κτίση και τελευταίο τον άνθρωπο τοποθετώντας τον και χρίζοντάς τον

⁸⁴Engelhardt,Jr&Tristram,H.(2017).*Τα θεμέλια της βιοηθικής*.(σ.365).Αθήνα:Αρμός.

⁸⁵Γαβριηλίδου,Ε.(2015).*Ασθένεια και θεραπεία στην Παλαιά Διαθήκη*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Αριστοτελειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,Τμήμα:Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας,Θεσσαλονίκη

⁸⁶Χαστούπης,Α.(2017).*Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*.(σ.46).Αθήνα:Εννοια

⁸⁷Γεν.1,31

κυρίαρχο σε αυτή. Ο άνθρωπος όντας το τελειότερο δημιούργημα είχε την ελευθερία να δοκιμάσει από όλους τους καρπούς των δέντρων εκτός απ' το δέντρο του καλού και του κακού⁸⁸. Η παρακοή του ανθρώπου στην εντολή του Θεού και η πρωτοβουλία που πήρε δοκιμάζοντας απ' τον απαγορευμένο καρπό ουσιαστικά αποτελούν την έναρξη των συμφορών του.

Η συνέπεια της πράξης του ανθρώπου ήταν ότι διέλυσε την προσωπική σχέση με το Θεό, αφού θέλησε να τοποθετήσει ως κέντρο αναφοράς της κτίσης τον εαυτό του σε σχέση με το Θεό. Η ανυπακοή αυτή των πρωτοπλάστων ,είχε ως συνέπεια το προπατορικό αμάρτημα δηλαδή την διακοπή της προσωπικής επικοινωνίας με το ζωοδότη Θεό, με αποτέλεσμα να έχουμε από εκείνη τη στιγμή την εισαγωγή της φθοράς και της αμαρτίας στην ανθρώπινη φύση⁸⁹. Μέχρι εκείνο το σημείο ο άνθρωπος δεν είχε ανάγκη ούτε το φαγητό ,ούτε την ένδυση και επίσης η ανθρώπινη φύση του δε γνώριζε τη φθορά ,δηλαδή την αρρώστια, παρά αρκούσαν στη θέα του Θεού⁹⁰. Η κακή χρήση της ελεύθερης βούλησης και του αυτεξουσίου που είχε παραχωρήσει ο Θεός στον άνθρωπο είχε καταστροφικά αποτελέσματα γι' αυτόν αφού πλέον εισήχθη σε αυτόν η φθαρτότητα. Από αυτό το σημείο λοιπόν ξεκινά η ανθρώπινη φύση να ασθενεί και ο άνθρωπος να γίνεται αποδέκτης των συνεπειών της παρακοής του. Πριν την παρακοή, η ψυχοσωματική ολότητα του ανθρώπου δεν γνώριζε τι θα πει φθορά ,πόνος ,αρρώστια .Στον άνθρωπο αυτές οι έννοιες ήταν άγνωστες όμως μετά την έξωση απ' τον παράδεισο ο άνθρωπος θα βρεθεί αντιμέτωπος με την φθαρτότητα της φύσης του ,δηλαδή με αρρώστιες ασθένειες και τελικά το θάνατο⁹¹.

Αφού λοιπόν παραπάνω έγινε κατανοητό το πώς εισήχθη η ασθένεια και ο πόνος στο ανθρώπινο γένος μέσα απ' τη διήγηση της Γένεσης παρακάτω θα αναφερθούμε σε παραδείγματα ασθενειών και νοσημάτων που παρουσιάστηκαν στους λαούς της εποχής εκείνης ,καθώς επίσης και στα αίτια που αυτές οφείλονταν.

Όσο και αν μελετήσει κανείς την Παλαιά Διαθήκη δεν θα μπορέσει να βρει κάποιον χαρακτηριστικό ορισμό για την ασθένεια. Η ασθένεια στην Παλαιά Διαθήκη χαρακτηρίζεται όπως βλέπουμε στα βιβλία της από τη λέξη «αρρώστια» και «αρρώστημα» όπως στη Σοφία Σειράχ «μακρόν αρρώστημα σκώπτει, ιατρός⁹²». Σε ένα από τα βιβλία της , αυτό των Ψαλμών

⁸⁸Γεν.2,17

⁸⁹Νικολαΐδης,Ν.(2019).*Θέματα πατερικής θεολογίας*.Θεσσαλονίκη:Μέλισσα.(σ.261). «Ως συνέπεια αυτής της απεξάρτησης του ανθρώπου απ' την πηγή της ύπαρξης και ζωής του προέκυψε η κίνηση και η φορά του προς το μη όν ,με κύριο γνώρισμα τη φθορά και το θάνατο».

⁹⁰Νικολαΐδης,Ν.(2019).*Θέματα πατερικής θεολογίας*.(σ.254).Θεσσαλονίκη:Μέλισσα

⁹¹Τσιγκος,Β.(2017).*Δογματική της ορθόδοξου εκκλησίας*..(σ.239)Θεσσαλονίκη:Ostraconpublishing

⁹²Σοφ.Σειρ,10,10

η ασθένεια παρουσιάζεται ως μια εξουθένωση ,αδυναμία⁹³.Ο Θεός της Παλαιάς Διαθήκης έχει τα χαρακτηριστικά ενός Θεού που χαρίζει την υγεία ή την αρρώστια. Πολλές φορές όμως συναντούμε έναν Θεό που θέλει να δοκιμάσει την πίστη των ανθρώπων γι' αυτό επιτρέπει σε αυτούς να τους επισκεφθούν αρρώστιες.Ένα παράδειγμα αποτελεί ο Ιώβ που τον βλέπουμε να συνομιλεί με κοντινούς συνανθρώπους του,και να τονίζει πως ο μόνος αίτιος του πόνου και της ασθένειας είναι ο Θεός⁹⁴. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα βλέπουμε ότι Θεός την παραχώρηση της ασθένειας στον δίκαιο Ιώβ την επιτρέπει για να δοκιμάσει την εμπιστοσύνη του ,που αυτό διαφαίνεται ξεκάθαρα σε πολλά μέρη του βιβλίου. Χαρακτηριστικό είναι το σημείο που ο Ιώβ συνομιλεί με τους τρεις φίλους του και σε κάποιο σημείο στην αρχή του διαλόγου απ' την σωματική και ψυχολογική κατάπτωση λόγω της ασθένειας φτάνει στο σημείο να καταριέται ακόμη και την ημέρα της γέννησής του⁹⁵ , ενώ σε άλλο σημείο αναπολεί την ευτυχία του παρελθόντος⁹⁶ .Από τα παραπάνω σημεία φαίνεται ότι και η πίστη του Ιώβ κλονίστηκε παρόλα αυτά μέσω της βιωματικής γνώσης που απόκτησε μέσω της Θεοφανίας του Θεού , ενισχύεται η πίστη του μετανοεί και υποτάσσεται τελικά στο θεϊκό θέλημα⁹⁷ . Όταν ο περιούσιος λαός του Ισραήλ είχε παρεκτραπεί των εντολών του θεού τότε οι ασθένειες που παραχωρήθηκαν είχαν ως σκοπό την άμεση συνέτιση του αλλά και την συναίσθηση της αμαρτωλότητάς του⁹⁸.Στο παραπάνω παράδειγμα αλλά και σε πολλά άλλα ,φαίνεται ότι οι ασθένειες που λάμβαναν χώρα στους λαούς της Παλαιάς Διαθήκης είχαν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι όλες προέρχονταν από τις αμαρτίες που ο λαός διέπραττε⁹⁹.Χρονολογικά και ιστορικά βλέπουμε το παράδειγμα που είχε η στάση που κράτησε ο Φαραώ απέναντι στον ισραηλιτικό λαό ,αλλά και η έπαρση και η γεμάτη αλαζονεία συμπεριφορά του ως προς το Θεό του Ισραήλ που είχε ως απόρροια τις δέκα πληγές-ασθένειες που δέχτηκε αυτός και ο λαός του¹⁰⁰ . Πιο συγκεκριμένα ένα περιστατικό

⁹³Ψαλμ.37,11

⁹⁴Ιώβ,5,18

⁹⁵Ιώβ,31-27

⁹⁶Ιώβ,29,1

⁹⁷Ιώβ,42,7-17

⁹⁸Βελιτσιάνος,Ι.(2013).*Η ασθένεια και η θεραπεία στην Αγία Γραφή*. Ανακτήθηκε 29 Νοεμβρίου 2023 από

[https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-](https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B3%CF%81%CE%B1/)

[%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-](https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B3%CF%81%CE%B1/)

[%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1-](https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B3%CF%81%CE%B1/)

[%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-](https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B3%CF%81%CE%B1/)

[%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-](https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B3%CF%81%CE%B1/)

[%CE%B3%CF%81%CE%B1/](https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B3%CF%81%CE%B1/)

⁹⁹Γαβρηλίδου,Ε.(2015).*Ασθένεια και θεραπεία στην Παλαιά Διαθήκη*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Αριστοτελειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,Τμήμα:Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας,Θεσσαλονίκη

¹⁰⁰Εξ.5,1-4

ασθένειας που αναφέρεται στο κείμενο της Εξόδου και έχει να κάνει με τις πληγές του Φαραώ είναι αυτό που αναφέρεται σε δερματικές παθήσεις, έλκη-φλύκταινες που είχαν προσβάλει τόσο τους Αιγύπτιους όσο και τα τετράποδα τους¹⁰¹.

Στους βιβλικούς λαούς της εποχής εκείνης σπουδαίο ρόλο διαδραμάτισαν και οι προφήτες ειδικότερα με τον προφητικό τους λόγο. Χαρακτηριστικό των κηρυγμάτων τους ήταν ότι αποδέκτης αυτών ήταν όλο το έθνος το οποίο «νοσούσε» από τις αμαρτίες. Συχνά στα κηρύγματά τους έκαναν χρήση των όρων «ασθένεια, νόσος, πληγή» με σκοπό να συνεντίσουν τον λαό για τα δεινά που θα τους βρουν εξαιτίας των αμαρτιών τους¹⁰². Παράδειγμα των παραπάνω αποτελεί ο προφήτης Ωσηέ που στους λόγους του συναντούμε συχνά τον όρο «νόσος» που σκιαγραφεί την νοσηρή κατάσταση που βίωνε ολόκληρο το έθνος¹⁰³. Επίσης και ο προφήτης Ιεζεκιήλ έκανε λόγο για τύφλωση και κώφωση στην εποχή των Ιουδαίων¹⁰⁴ όπως επιπρόσθετα και ο προφήτης Μαλαχίας που έκανε χρήση της λέξης «ασθένεια-ασθενώ» μιλώντας όμως για πνευματική ασθένεια¹⁰⁵.

Το περιεχόμενο των κηρυγμάτων των προφητών όπως αναφέρθηκε είχε ως αποδέκτη ολόκληρο το έθνος και αποσκοπούσε στον καυτηριασμό του αμαρτωλού τρόπου ζωής και στην επαναφορά του έθνους στο δρόμο του Θεού, σε αντίθεση με το βιβλίο των Ψαλμών που συναντάται η αιτία της ασθένειας που είναι η αμαρτία, σε ατομικό επίπεδο¹⁰⁶.

Η αρρώστια και η ασθένεια φαίνεται ξεκάθαρα ότι αποτελεί προϊόν της αμαρτίας και της αμετανοησίας των ανθρώπων. Στο βιβλίο των Ψαλμών και συγκεκριμένα στους παρακλητικούς, συναντούμε την παράκληση για ίαση των ασθενειών αλλά και την παραδοχή των σφαλμάτων του ανθρώπου¹⁰⁷. Οι Ψαλμοί οι οποίοι γράφτηκαν από διάφορους συγγραφείς ανά την ιστορία του Ισραήλ μας παρουσιάζουν εκτός των άλλων ένα περιεχόμενο παρακλητικό αφού σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται τα συναισθήματα, η μετανόηση και το βίωμα της ασθένειας με ταιριαστό παράδειγμα αυτό του έκτου ψαλμού που περιγράφει την συναίσθηση της αμαρτίας και πόσο επιζήμια είναι γι' αυτόν η ασθένεια που

¹⁰¹Εξ.9,10

¹⁰²Γαβριηλίδου, Ε.(2015). *Ασθένεια και θεραπεία στην Παλαιά Διαθήκη*. (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα: Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

¹⁰³Ωσ.5,13

¹⁰⁴Ιεζ.12,2

¹⁰⁵Μαλ.2,8

¹⁰⁶Παπαρνάκης, Α.(2008). Αμαρτία και ασθένεια στη βιβλική θεολογία, *Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας* (σ.σ. 73-76). Βόλος: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹⁰⁷Ψαλμ.38,9-12

έχει προκληθεί από αυτήν¹⁰⁸. Ένα ακόμη παράδειγμα ασθένειας στην Παλαιά διαθήκη ,για το πώς αυτή παρουσιάζεται στα βιβλία της, εννοιολογικά αποτελεί το παράδειγμα στο βιβλίο των Ψαλμών « η καρδιά μου εταράχθη ,εγκατέλειπε με η ισχύς μου ,και το φως των οφθαλμών μου , και αυτό ουκ έστι μετ' εμού»¹⁰⁹ που η ασθένεια σε αυτό τα σημείο εκλαμβάνεται βιωματικά σαν μια εξασθένηση τόσο σωματική όσο και ψυχολογική.

Σε πολλά χωρία των βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης όμως , σκιαγραφούνται ασθένειες που δεν είναι άμεσα αποτελέσματα της αμαρτίας των ανθρώπων που πλήττονται από κάποια αρρώστια, αλλά αποτελούν φυσική συνέπεια άλλων αιτιών όπως διάφορες κακουχίες ,ατυχήματα, συνέπειες πολέμων ,το πέρασμα του χρόνου και η έλευση των γηρατειών .Όλοι οι παραπάνω παράγοντες άφησαν το αποτύπωμα τους στην φθαρτή ανθρώπινη φύση επηρεάζοντας την συνολική υγεία των ανθρώπων της εποχής εκείνης. Μια περιγραφή που μας δείχνει την παραπάνω διαπίστωση είναι αυτό του πατριάρχη Ισαάκ που λόγω του γήρατος παρουσίασε εξασθένηση η όρασή του¹¹⁰.Επίσης στο βιβλίο των Ψαλμών ο βασιλιάς Δαυίδ παρουσιάζει μια επιβαρυσμένη κατάσταση υγείας εξαιτίας των κακουχιών ,των δυσκολιών και των θλίψεων που έχει περάσει στη ζωή του κυνηγημένος από τον Σαούλ ¹¹¹.

Παρ' όλο που η ιατρική επιστήμη της εποχής βρίσκονταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο, στις διηγήσεις τις Παλαιάς Διαθήκης συναντούμε πληθώρα αναφορών που σχετίζονται με ασθένειες .Θα λέγαμε καλύτερα ότι λόγω των λιγοστών ιατρικών γνώσεων της εποχής οι συγγραφείς της Παλαιάς Διαθήκης αρκέστηκαν πιο πολύ στην καταγραφή συμπτωμάτων διάφορων γνωστών μας σήμερα ασθενειών. Σύμφωνα με έρευνες θεολόγων και ιατρών υπάρχει μια ομοφωνία όσον αφορά τον χαρακτηρισμό των νοσημάτων της εποχής εκείνης όπως αυτό φαίνεται στον παρακάτω κατάλογο νοσημάτων που καταγράφηκαν : φυματίωση ,σκορβούτο ,ευλογιά, επιληψία, ηλίαση, αρθρίτιδα ,δυσεντερία ,πνευμονία, ελονοσία κ.α.¹¹².Παραδείγματα αποτελούν τα δερματικά νοσήματα ,όπως διάφορα εξανθήματα που αναφέρονται στο βιβλίο της Εξόδου¹¹³,η λέπρα και οι αιμορροϊδοπάθειες που εμφανίζεται σε πολλά βιβλία όπως το Δευτερονόμιο¹¹⁴,το Β' Βασιλειών¹¹⁵,το Λευϊτικό¹¹⁶ και περιπτώσεις

¹⁰⁸Ψαλμ.6,2-4

¹⁰⁹Ψαλμ.37,11

¹¹⁰Γεν.27,1

¹¹¹Ψαλμ.30,11

¹¹²Madeleine, S.&Miller,L.(1979). «Old Testament Diseases»,Encyclopedia of Bible life.(p.70).London: Adam and Charles Black.

¹¹³Εξ.9,10

¹¹⁴Δευτ.28,35

¹¹⁵Β'Βασ.15,5

¹¹⁶Λευ.13,2

εγκαυμάτων όπως αυτά αναφέρονται στο Λευιτικό¹¹⁷. Αναλυτικότερα η εμφάνιση της λέπρας στην εποχή εκείνη είχε τα χαρακτηριστικά μιας λεύκανσης του δέρματος όπως πληροφορούμαστε στο βιβλίο της Εξόδου. Ο Μωσής για να πείσει τον ισραηλιτικό λαό ότι ήταν ο απεσταλμένος του Κυρίου για την απελευθέρωσή τους, έπρεπε να αποδείξει ότι μια συγκεκριμένη ασθένεια (λέπρα), θα επιτρέπονταν από το Κύριο και αμέσως αυτή θα θεραπεύονταν¹¹⁸. Το παραπάνω γεγονός αποτελεί άλλο ένα σημείο που διαφαίνεται ξεκάθαρα, ότι οι ασθένειες των ανθρώπων της εποχής εκείνης επιτρέπονταν από τον Θεό, και ο ίδιος ο Θεός ήταν υπεύθυνος για την ίασή τους, πράγμα χαρακτηριστικό όλων των βιβλίων της Πεντατεύχου.

Η φθορά και οι ασθένειες στους βιβλικούς ανθρώπους της εποχής εκείνης μπορούσε να συνοδευτεί προς το τέλος της ζωής τους, με τις σκέψεις ότι όλα είναι μάταια εκτός απ' το Θεό που προϋπάρχει αιώνια¹¹⁹. Η φθορά και η ασθένεια είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό της ανθρωπότητας τόσο στα χρόνια της Παλαιάς διαθήκης όσο και της Καινής.

2.2 Η ασθένεια και ο πόνος στην Καινή Διαθήκη

Με τον όρο Καινή Διαθήκη στην χριστιανική ορθόδοξη θεολογία εννοούμε τη συλλογή των 27 βιβλίων τα οποία παρουσιάζουν την αποκεκαλυμμένη αλήθεια του Θεού στον κόσμο μέσω της ενανθρώπισης του Ιησού Χριστού¹²⁰. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της δράσης του Χριστού πάνω στη γη ήταν ότι αποτέλεσε ένα πρόσωπο που είχε την ταυτότητα ενός «ιατρού ψυχών και σωμάτων»¹²¹. Ο Χριστός όντας ο δημιουργός του ανθρώπινου σώματος είναι αυτός που γνωρίζει καλύτερα τον τρόπο που θεραπεύονται οι ασθένειες αφού το φθαρτό ανθρώπινο σώμα αποτελεί δωρεά του Θεού στον άνθρωπο.

Στην Παλαιά Διαθήκη είχε αρχίσει να διακρίνεται σταδιακά η απώλεια του χαρακτήρα της συμφωνίας μεταξύ Θεού και ανθρώπων με συνέπειες την αμαρτία και στη συνέχεια τις ασθένειες και τον πόνο. Ήδη αναγγέλλεται από αυτήν, η καινούργια συμφωνία μεταξύ Θεού και ανθρώπων, η νέα σχέση-διαθήκη του λαού με το Θεό, που ως λυτρωτή των ανθρώπων από τις ασθένειες και τον πόνο έχει τον ενσαρκωμένο Ιησού Χριστό¹²². Ειδικότερα βλέπουμε

¹¹⁷ Λευ.21,20

¹¹⁸ Εξ.4,6-7

¹¹⁹ Εκκλ.12,7

¹²⁰ Δεσπότης,Σ.(2017).*ΙΕΡΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ το μήνυμα της Καινής Διαθήκης στον κόσμο*.(σ.24)Αθήνα:Έννοια

¹²¹ Βασιλειάδη,Π.(2008).Ο Ιησούς Χριστός ιατρός των ψυχών και των σωμάτων,*ΗΥγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*(σ.σ 45-46).Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹²² Δεσπότης,Σ.(2017).*ΙΕΡΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ το μήνυμα της Καινής Διαθήκης στον κόσμο*.Έννοια.σ.21

ότι με την ενανθρώπιση του δευτέρου προσώπου της Αγίας Τριάδος ολόκληρη η κτίση η οποία νοσεί, και βιώνει την φθαρτότητα εξαιτίας της παρακοής των πρωτοπλάστων εισέρχεται σε μια καινούργια ανακαινισμένη πραγματικότητα.

Στις διηγήσεις των βιβλίων της Καινής Διαθήκης επαναλαμβάνεται σε πολλά σημεία η σχέση αμαρτίας-ασθένειας, όπου γίνεται κατανοητό ότι αυτή η σχέση είναι στενά συνδεδεμένη. Θα παρατηρήσει κανείς ότι υπάρχουν τρεις εκδοχές που σχετίζονται με αυτή την αιτιολογική σχέση¹²³. Η πρώτη έχει να κάνει ότι η αμαρτία αποτελεί την γενεσιουργό αιτία της ασθένειας και γενικότερα της φθαρτότητας της ανθρώπινης φύσης όπως έχει προαναφερθεί .Η θεραπεία του παραλυτικού στην πόλη της Καπερναούμ αποτελεί ένα παράδειγμα για την πρώτη εκδοχή αφού ο Χριστός πρώτα ελευθερώνει τον άνθρωπο από τις αμαρτίες του και μετά του χαρίζει την ίαση από την ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε δηλαδή την παραλυσία¹²⁴. Στη συγκεκριμένη θεραπεία παρατηρείται η ακλόνητη πίστη του ασθενή παραλυτικού ,αλλά και των συνοδών του ,που παρά τα εμπόδια φθάνουν τελικά μπροστά στον Κύριο ο οποίος πρώτα θεραπεύει την ψυχή του ασθενή απαλλάσσοντας τον από την αμαρτία ,και έπειτα προβαίνει στη θεραπεία της σωματικής ασθένειας που τον ταλαιπωρούσε¹²⁵. Η δεύτερη εκδοχή εστιάζεται προσωπικά στον κάθε άνθρωπο και στην υπαιτιότητα που αυτός έχει λόγω των αμαρτωλών πράξεων που διαπράττει¹²⁶. Σε αυτή την περίπτωση συναντούμε το παράδειγμα του παραλυτικού της Βηθεσδά που μετά την ίασή του ο Χριστός τον προειδοποίησε λέγοντας χαρακτηριστικά «*Ιδε υγιής γέγονας μηκέτι αμάρτανε ,ίνα μη χείρον σοι τι γένηται*»¹²⁷. Ο Κύριος όταν συνάντησε τον παραλυτικό μετά από λίγο στο ναό ,του επιστείου την προσοχή να προσέξει και να μην πέσει ξανά σε αμάρτημα .Έτσι εκτός της θεραπείας του σώματος απ' την παραλυσία ο Κύριος θεράπευσε και την ψυχή του, προειδοποιώντας τον παράλληλα, ότι για να μην του συμβεί τίποτε χειρότερο πρέπει να μην πέσει ξανά σε αμαρτίες υπονοώντας ότι αυτές αποτελούν την αιτία της παραλυσίας και γενικότερα των ασθενειών¹²⁸. Επομένως στο συγκεκριμένο παράδειγμα φαίνεται καθαρά η

¹²³ Παπαρνάκης,Α.(2008).Αμαρτία και ασθένεια στη βιβλική θεολογία,*ΗΥγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*(σ.σ 79-81).Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹²⁴ Ματθ.9,1-8

¹²⁵ Πάνου,Α.(2015).*Θαύματα και παραβολές στο έργο του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*.(σ.35).(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας,Θεσσαλονίκη

¹²⁶ Παπαρνάκης,Α.(2008).Αμαρτία και ασθένεια στη βιβλική θεολογία,*Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*(σ.80).Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹²⁷ Ιω.5,14

¹²⁸ Χατζηνικολάου,Ν.(2009).*Θεραπεία του παραλύτου της Βηθεσζά*.Ανακτήθηκε 13 Δεκεμβρίου 2023 από <https://agiosminas.gr/2017/05/%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%B1->

προσωπική ευθύνη που θα κρατήσει ο κάθε άνθρωπος απέναντι στην αμαρτία που ανάλογα με τη στάση που θα επιδειξεί, θα έχει και τις αντίστοιχες συνέπειες. Η τελευταία τρίτη εκδοχή παρουσιάζει την ασθένεια ως μία ευκαιρία δοξολογίας προς το Θεό¹²⁹. Σε αυτή την τρίτη περίπτωση έχουμε το παράδειγμα της θεραπείας του εκ γενετής τυφλού. Ακόμα και οι μαθητές του Κυρίου αναρωτήθηκαν για τα αίτια της ασθένειας και τα απέδωσαν σε αμαρτίες δικές του ή των γονιών του. Σε αυτό τους απάντησε ο ίδιος ο Κύριος λέγοντάς τους ότι η ασθένεια της τύφλωσης που τον ταλαιπωρούσε δεν αποτελεί αποτέλεσμα των παραπάνω αιτιών αλλά παραχωρήθηκε προς φανέρωση της θεϊκής δόξας¹³⁰. Επιπρόσθετα η ασθένεια και ο πόνος επιτρέπονται από το Θεό όπως βλέπουμε στη Καινή Διαθήκη και για παιδαγωγικούς σκοπούς, αλλά επίσης μπορεί να οφείλονταν στην επήρεια δαιμονικών δυνάμεων¹³¹. Παράδειγμα της παραπάνω επισήμανσης αποτελεί η θεραπεία κάποιας γυναίκας η οποία κατέχονταν από δαιμονικό πνεύμα για δεκαοχτώ χρόνια όπως μας αναφέρει ο ευαγγελιστής Λουκάς και με ένα άγγιγμα του Κυρίου η γυναίκα θεραπεύτηκε¹³². Καταλαβαίνουμε αμέσως την αιτία της ψυχικής αρρώστιας της γυναίκας ότι δηλαδή οφείλονταν σε δαιμονική επήρεια από την απάντηση που δίνει ο Κύριος στον ραβίνο λέγοντάς του «*ταύτην δέ, θυγατέρα Ἀβραάμ οὖσαν, ἦν ἔδησεν ὁ σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου*». Επίσης άλλο ένα παράδειγμα θεραπείας ψυχικής ασθένειας που οφείλονταν σε δαιμόνια ήταν αυτή που έλαβε χώρα στην περιοχή των Γαδαρηνών όπου ο Κύριος συνάντησε τον ψυχικά ασθενή – δαιμονιζόμενο και διέταξε τα δαιμόνια να ελευθερώσουν τον άνθρωπο και να πάνε στα γουρούνια που βρίσκονταν κοντά¹³³. Θεραπεία ψυχικής ασθένειας που οφείλονταν σε δαιμόνια στην Καινή Διαθήκη συναντούμε στο γεγονός της θεραπείας του δαιμονιζόμενου της Καπερναούμ. Πιο συγκεκριμένα ο Κύριος διδάσκοντας στη συναγωγή δέχτηκε παρέμβαση από άνθρωπο που είχε κυριευθεί από ακάθαρτο πνεύμα και με ένα του λόγο θεράπευσε ψυχικά τον ασθενή λέγοντας στο δαιμόνιο να εγκαταλείψει τον άνθρωπο

%CF%84%CE%BF%CF%85-

%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CF%84%CE%BF%CF%85-

%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B2%CE%B7%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B4%CE%AC/

¹²⁹ Παπαρνάκης, Α. (2008). Αμαρτία και ασθένεια στη βιβλική θεολογία, *ΗΥγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική Ζωή της Εκκλησίας* (σ.81). Βόλος: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹³⁰ Καρακώστας, Μ. (2021). *Η σπουδαιότητα του θαύματος του εκ γενετής τυφλού*. Ανακτήθηκε 14 Δεκεμβρίου 2023 από <https://www.pemptousia.gr/2021/06/i-spoudeotita-tou-thavmatos-tis-therapias-tou-ek-genetis-tiflou/>

¹³¹ Κολέτσας, Β. (2019). *Εκκλησία και Ιατρική: Οι Ιατροί Άγιοι της Ορθοδοξίας μας. Η περίπτωση του Αγίου Λουκά της Κριμαίας*. (σ.27). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο: Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πάτρα

¹³² Λκ.13,13

¹³³ Λκ.8,30

κλείνοντας το στόμα του¹³⁴. Στα κείμενα της Καινής Διαθήκης συναντούμε πληθώρα θεραπειών από ψυχικές ασθένειες που οφείλονται σε παρέμβαση δαιμονίων. Πολλές από αυτές τείνουν να εξηγηθούν σήμερα και από την σκοπιά της ψυχιατρικής. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η θεραπεία του νέου που παρουσίαζε συμπτώματα επιληπτικής κρίσης, αφού όπως μας ενημερώνει ο ευαγγελιστής Ματθαίος ο νέος έβγαζε αφρούς από το στόμα και είχε έντονους σπασμούς¹³⁵.

Βλέπουμε λοιπόν ότι το θέμα της ασθένειας και του πόνου αποτελεί ένα από τα σημαντικής σημασίας ζητήματα στην Καινή Διαθήκη όπως επίσης και οι τρόποι ίασής της που απασχολούν και τους τέσσερις ευαγγελιστές αλλά υπάρχουν αναφορές επίσης και στις πράξεις των Αποστόλων¹³⁶. Παρακάτω θα παρατεθούν κάποιες από τις ασθένειες που συναντά κανείς διαβάζοντας τα βιβλία της Καινής Διαθήκης: αιμορραγία (Ματθαίος,9,20), επιληψία (Ματθαίος,4,24-17,15), διάφορες σωματικές πληγές (Λουκάς,16,20-21), παραλυσία (Ματθαίος,8,6-9), τύφλωση (Ματθαίος,9,27), διάφοροι λοιμοί (Λουκάς,21,11), λέπρα (Λουκάς,4,27), διάφορες δαιμονικές καταλήψεις (Μάρκος,5,15) κ.α. Επίσης εκτός των ασθενειών που συναντά ο αναγνώστης στις διηγήσεις της Καινής Διαθήκης παρατίθενται και οι τρόποι αποκατάστασης και θεραπείας των ασθενειών. Ενδεικτικά συναντούμε: χρήση ελαίου για τραύματα (Μάρκος,6,13), κατανάλωση οίνου περιποίηση πληγών (Λουκάς 10,34) κ.α.

2.2.1 Η αντιμετώπιση του πόνου και της ασθένειας στην Καινή Διαθήκη μέσα από τους Πατέρες της Εκκλησίας.

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος πλάστηκε από το Δημιουργό του να είναι υγιής σωματικά και ψυχικά, είναι λογικό να αντιδρά σε οποιαδήποτε μεταβολή αυτής της κατάστασης. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος μας πληροφορεί ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε για να βρίσκεται στον Παράδεισο χωρίς να γνωρίζει τι θα πει ασθένεια ή πόνος. Εξαιτίας της κακής του επιλογής ο άνθρωπος επέλεξε να απομακρυνθεί από τον Παράδεισο και να έρθει αντιμέτωπος με την ασθένεια και τον πόνο. Έτσι λοιπόν η ανθρώπινη ζωή συνοδεύεται με το στοιχείο του πόνου, που όπως μας αναφέρουν οι Πατέρες της Εκκλησίας αν δεν υπήρχε, ο άνθρωπος θα διέπραττε συνεχώς το κακό¹³⁷. Βασικό προαπαιτούμενο για να αντιμετωπιστεί η

¹³⁴Μαρκ.1,21-28

¹³⁵Λκ.9,37-43

¹³⁶Βασιλειάδης,Π.(2018). «Ο Ιησούς Χριστός ιατρός των ψυχών και των σωμάτων». Ανακτήθηκε 17 Δεκεμβρίου από https://www.ecclesia.gr/greek/holySynod/committees/liturgical/vasileiadis_jesus.pdf

¹³⁷Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία ΛΣΤ', Β εις τον Άγιον Ιωάννην τον Απόστολον και Ευαγγελιστή, PG59

ασθένεια και ο πόνος είναι να προσεγγιστεί υπό μια πνευματική ανάλυση¹³⁸. Μια σημαντική προϋπόθεση των θεραπειών που πραγματοποιούσε ο Κύριος ήταν αυτή της πίστης που έδειχνε ο ασθενής. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος μας λέει χαρακτηριστικά ότι πέρα απ' το έλεος του Κυρίου βασικό ήταν «η πίστις των σωζομένων»¹³⁹. Αυτό φαίνεται στην αποκατάσταση της όρασης των δύο τυφλών που στην ερώτηση που δέχτηκαν από τον Κύριο όσον αφορά τη θεραπεία τους, με πίστη απάντησαν ότι δέχονται την ίαση ,για να λάβουν την απάντηση «κατά την πίστιν υμών γενηθήτω υμίν»¹⁴⁰. Μάλιστα ο ιερός Χρυσόστομος εστιάζει την ανάλυση του στην σπουδαιότητα της πίστης που επέδειξαν οι δύο τυφλοί, στέκοντας στο ερώτημα που έθεσε ο Κύριος προς αυτούς, το οποίο αποσκοπούσε στην διατυμπάνιση της πίστης τους. Ακόμη και ο Κύριλλος Αλεξανδρείας στην συγκεκριμένη θεραπεία του Ιησού εστιάζει την προσοχή του στον τρόπο με τον οποίο ζήτησαν τη βοήθεια απ' τον ίδιο τον Κύριο¹⁴¹. Συγκεκριμένα πλησίασαν τον Κύριο και του φώναξαν «ελέησον ημάς υιέ Δαβίδ» δείχνοντας από τον τρόπο της παράκλησης τους μέγεθος της πίστης τους. Στη συνέχεια πάλι ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος μας τονίζει το πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε η πίστη των ασθενών που ζήτησαν το έλεος του Κυρίου, αναφέροντας το παράδειγμα της θεραπείας του τυφλού της κολυμβήθρας του Σιλώαμ «ει δε επί των αισθητών και ψηλαφωμένων πίστεως δει ,πολλώ μάλλον επί των αοράτων»¹⁴². Στις παραπάνω διαπιστώσεις έρχεται να συμφωνήσει και ο Θεοφύλακτος Αχρίδος που μας αναφέρει ότι ο Κύριος οποιαδήποτε στιγμή κλήθηκε να θεραπεύσει ασθενή από κάποια ασθένεια αρκούσε μόνο η ακλόνητη πίστη που θα έδειχνε ο ασθενής για να θεραπευτεί¹⁴³. Διαβάζοντας κανείς τις διηγήσεις των τεσσάρων ευαγγελιστών παρατηρεί την πληθώρα θεραπειών που διετέλεσε ο Κύριος. Χαρακτηριστικό αυτών εκτός της προαναφερθείσας πίστης που απαιτούνταν ,ήταν ότι οι ασθενείς χαρακτηρίζονταν επίσης από ταπεινωση. Σε αυτή την περίπτωση δεν θα μπορούσε να μην αναφερθεί η θεραπεία της κόρης της Χαναanaίας όπου υπομένοντας την αυστηρότητα του Κυρίου ταπεινώθηκε αποδεχόμενη ακόμη και τον παραλληλισμό της με τα «κυνάρια» που τριγυρνούν παρακαλώντας για ψίχουλα από το τραπέζι των κυριών τους¹⁴⁴. Επιπρόσθετα άλλο ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα που παρουσίαζαν οι θεραπευμένοι από τον Κύριο ήταν ότι διακρίνονταν εκτός των άλλων από μεγάλη υπομονή. Ένα τέτοιο παράδειγμα υπομονής μας

¹³⁸Ιωαννίδης,Ν.(2008).Η ανθρώπινη ασθένεια και ο πόνος στην Πατερική Θεολογία, *Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*(σ.101).Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹³⁹Ιω.Χρυσόστομος, *Ομιλία ΑΒ' εις Ματθαίον*, PG 57,377

¹⁴⁰Ματθ.9,27-31

¹⁴¹Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Εις το κατά Λουκάν*, PG 72,864

¹⁴²Ιω.Χρυσόστομος, *Ομιλία ΝΖ' εις Λουκάν*, PG 59,312

¹⁴³Θεοφύλακτου Αχρίδος, *Εις το κατά Λουκάν*, PG 123,1017

¹⁴⁴Ιω.Χρυσόστομος, *Ομιλία ΝΒ' εις Ματθαίον*, PG 58,19

παρουσιάζει ο ευαγγελιστής Λουκάς με τη θεραπεία της συγκύπτουσας γυναίκας¹⁴⁵. Η γυναίκα αυτή νοσούσε δεκαοχτώ ολόκληρα χρόνια και παρόλο που δεν μπορούσε να σηκώσει καν το κεφάλι της ψηλά, παρά τον πόνο, τις κακουχίες την δυσκολία μετακίνησης, πήγε στη συναγωγή να συναντήσει τον Κύριο ο οποίος βλέποντας την υπομονή που έκανε όλα αυτά τα χρόνια την θεράπευσε αμέσως χωρίς η ίδια να του το ζητήσει. Ο Μέγας Αθανάσιος σκιαγραφεί με πολύ ωραίο τρόπο τα χαρακτηριστικά αυτής της υπομονής η οποία δεν έχει γνωρίσματα μιζέριας και μεμψιμοιρίας αλλά αποδοχής της ασθένειας που έχει παραχωρηθεί από τον Θεό και ελπίδας για την αντιμετώπιση της¹⁴⁶. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η τοποθέτηση του Μεγάλου Βασιλείου που σε μία απ' τις ομιλίες του αναφέρει ότι ένας δρόμος υπάρχει που οδηγεί στη θεραπεία της ασθένειας και του πόνου και αυτός είναι της υπομονής. Μέσω αυτής εμφανίζεται η πνευματική δύναμη του ασθενή αλλά και πολλά άλλα πνευματικά αγαθά που αποτελούν τα όπλα για την απελευθέρωση του από τον πόνο και την ασθένεια που τον ταλαιπωρούν¹⁴⁷. Επίσης ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος που ταλαιπωρούνταν από σωματικές ασθένειες έλεγε χαρακτηριστικά ότι μπορεί να υποφέρει και να πονά απ' τις σωματικές αρρώστιες αλλά τον χαροποιούσε το γεγονός ότι με τη βοήθεια της προσευχής έρχεται η μεγάλη υπομονή και δύναμη από το Θεό. Έτσι με αυτόν τον τρόπο που αντιμετωπίζει τις αρρώστιες που έχουν προκύψει, θα μπορεί να αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση και για άλλους ανθρώπους που υποφέρουν από δοκιμασίες και πειρασμούς¹⁴⁸. Ο ίδιος ο Κύριος όπως μας μαρτυρούν οι ευαγγελιστές μέσω του μαρτυρίου του μας παρουσίασε έναν ακόμη τρόπο αντιμετώπισης του πόνου που δεν είναι άλλος από αυτόν της προσευχής. Ειδικότερα ο ευαγγελιστής Ματθαίος μας περιγράφει τις τρεις φορές που προσευχήθηκε ο Κύριος στη Γεθσημανή προς το Θεό Πατέρα του αλλά και τις συστάσεις περί προσευχής προς τους μαθητές που τον είχαν ακολουθήσει¹⁴⁹. Τη δύναμη και τη σπουδαιότητα της προσευχής μας τονίζει και ο άγιος Ισαάκ του Σύρου λέγοντας ότι «*Προσευχή εστί δέησις δι' ης υπό Θεού βοηθείται άνθρωπος*»¹⁵⁰. Επιπρόσθετα ο Μέγας Βασίλειος μας τονίζει σε ένα από τα έργα του πως ο τρόπος που πρέπει να προσευχόμεσθε είναι με ταπεινοφροσύνη και φόβο Θεού, καθώς και ότι το αίτημα του κάθε ασθενή για

¹⁴⁵ Λκ.13,10-17

¹⁴⁶ Μεγάλου Αθανασίου, *Βίος και πολιτεία Συγκλητικής*, PG 28,1548

¹⁴⁷ Μεγάλου Βασιλείου, *Ομιλία ΚΑ Περί του μη προσηλώσθαι τοις βιοτικοίς, και περί του γενομένου εμπρησμού έξωθεν της Εκκλησίας*, PG 31,557

¹⁴⁸ Λαφτσή, Ε. (2008). *Η συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη διαμόρφωση των Νοσοκομείων και της Ιατρικής Εκπαίδευσης*. (σ.58). Αλεξανδρούπολη: Γραφικές τέχνες Μέλισσα

¹⁴⁹ Ματθ.26,36-44

¹⁵⁰ Ισαάκ Σύρου, *Λόγος ΑΒ Περί Καθαρής προσευχής*. (σ.163). Αθήνα: εκδ. Νικηφόρου Θεοτόκη

απαλλαγή απ' την αρρώστια του θα πρέπει να μην αντιτίθεται στο θέλημα του Θεού αφού μόνο αυτός γνωρίζει το πραγματικό συμφέρον για τον ασθενή¹⁵¹.

2.3 Η ασθένεια και ο πόνος ως μέσο σωτηρίας της ανθρώπινης ψυχής

Στην ορθόδοξη διδασκαλία το φαινόμενο του πόνου και της ασθένειας περνά σε μια διαφορετική διάσταση αφού αποτελεί τον τρόπο αποκάλυψης της θεϊκής δυνάμεως που έχει ως απώτερο σκοπό τη σωτηρία του ανθρώπου¹⁵². Ο Ιησούς Χριστός καθ' όλη την επίγεια δράση του συναναστράφηκε με πληθώρα ασθενών και ταλαιπωρημένων ανθρώπων τους οποίους θεράπευσε και προς την έλευση του τέλους της επίγειας παρουσίας του πόνεσε και υπέφερε και ο ίδιος πάνω στο σταυρό. Ο μυστηριώδης χαρακτήρας του πόνου και της ασθένειας ταλανίζει τον άνθρωπο απ' την πρώτη κιόλας στιγμή της γέννησής του μέσω των πόνων της εγκυμοσύνης και τον ακολουθεί ,μέχρι να αποχωρήσει από τη ζωή προκαλώντας στεναχώρια και θλίψη. Το γεγονός της ασθένειας στη ζωή μας μόνο τυχαίο δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. Ο πόνος και η ασθένεια αποτελούν αποτελέσματα του μεταπτωτικού ανθρώπου. Η ασθένεια και ο θάνατος είναι αποτελέσματα της πτώσης και όχι κάποιας τιμωρίας που επέβαλλε ο Θεός στον άνθρωπο¹⁵³. Ο άνθρωπος τον οποίο επισκέπτεται σε κάποιο σημείο της ζωής του κάποια ασθένεια πρέπει να την αντιμετωπίζει ως μια ευκαιρία καλύτερης γνωριμίας με το Θεό ,και όχι ως μέσο τιμωρίας. Τις περισσότερες φορές όταν ο πόνος επισκέπτεται τον άνθρωπο αυτομάτως του δημιουργείται το ερώτημα «γιατί» και αν ο άνθρωπος είναι σε θέση να ανταπεξέλθει της δοκιμασίας που του έχει παρουσιαστεί. Μέσα από την διαδικασία της ασθένειας και του πόνου που περνά ο άνθρωπος με τη βοήθεια της καρτερίας και της πίστης στον Κύριο, του δίνεται η δυνατότητα να ανακαλύψει τις εσωτερικές του δυνάμεις ,και γενικότερα τα χαρίσματα που του έδωσε ο Θεός¹⁵⁴. Η επιλογή του ασθενή όσον αφορά τον τρόπο που θα βιώσει την ασθένεια-δοκιμασία μας πληροφορεί ο Άγιος Μάξιμος ότι αποτελεί αρετή¹⁵⁵. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ανθρώπων που βίωσαν στην επίγεια ζωή τους ασθένειες και πόνο, δεν είναι άλλα από αυτά των αγίων που αγόγγυστα

¹⁵¹Μεγάλου Βασιλείου, *Ασκητικά Διατάξεις*, PG 31, 1329-1332

¹⁵²Ιωαννίδης, Ν. (2008). Η ανθρώπινη ασθένεια και ο πόνος στην Πατερική Θεολογία, *Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας* (σ. 111). Βόλος: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹⁵³Ματζαρίδη, Γ. (2002). *Χριστιανική Ηθική*. Πρώτος τόμος. (σ. 80) Άγιο Όρος: Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου

¹⁵⁴Μοναχού Μωυσέως Αγιορείτου, (2008). *Το αληθινό νόημα του πόνου στη ζωή μας*. (σ. 19). Θεσσαλονίκη: Ορθόδοξος Κυψέλη

¹⁵⁵Μαξίμου Ομολογητού, *Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε και Οικονομικά*, *Εκατοντάς Τρίτη*, PG 90, 1293

δέχτηκαν την δοκιμασία που τους παραχωρήθηκε με ταπείνωση και υπομονή¹⁵⁶. Οι ασθένειες του παραδείγματος των αγίων αποτέλεσαν για αυτούς τους ανθρώπους εργαλεία ελπίδας και σωτηρίας και αυτό οφείλονταν στο γεγονός ότι οι άγιοι «πάσχουν και υποφέρουν δια τον Χριστό»¹⁵⁷. Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί η βαρύτητα που έχει το μυστήριο του πάθους και του Σταυρού του Κυρίου. Η ορθόδοξη διδασκαλία δίνει μια άλλη διάσταση στον πόνο και την ασθένεια και την συσχετίζει με το μαρτύριο και τον πόνο που ένιωσε ο Χριστός πάνω στο σταυρό για να λυτρώσει απ' τις αμαρτίες όλο το ανθρώπινο γένος¹⁵⁸.

Για τον ασθενή άνθρωπο πρέπει να αποτελέσει οδοδείκτη και σημείο αναφοράς αφού όπως ο Κύριος υπέφερε πάνω στο σταυρό και απεβίωσε ανθρωπίνως αλλά μετά από τρεις ημέρες αναστήθηκε και δοξάσθηκε έτσι και ο άνθρωπος από τη δοκιμασία της ασθενείας του υποφέρει αρχικώς αλλά προσδοκά δια της δυνάμεως του Θεού να αναγεννηθεί πνευματικά και να αναστηθεί και αυτός¹⁵⁹. Υπό αυτή την σκοπιά οι ασθένειες και ο πόνος στη ζωή του ανθρώπου αποτελούν ευκαιρίες εξαγιασμού αλλά και τα παιδαγωγικά μέσα όπως μας αναφέρει ο άγιος Ιωάννης ο Σιναΐτης αφού μέσω αυτών καθαρίζονται πονηροί λογισμοί της ψυχής αλλά επίσης επέρχεται και η απαλλαγή των παθών που ταλανίζουν τον άνθρωπο¹⁶⁰.

Στην ανθρώπινη φύση του ανθρώπου λοιπόν είναι σαφές ότι οι έννοιες του πόνου και της ασθενείας είναι άρρηκτα συνδεδεμένες. Αν κανείς όμως δει τα πράγματα από μια εσχατολογική πλευρά και ειδικότερα υπό το πρίσμα του τελικού προορισμού του ανθρώπου ,που δεν είναι άλλη απ' την αιώνια Βασιλεία των Ουρανών ,τότε ίσως καταλάβει ότι οι παραπάνω δοκιμασίες μπορούν να αποτελέσουν θεραπευτικά μέσα για την ψυχή του. Όμως στην πραγματικότητα ποιο μπορεί να είναι το ουσιώδες και βαθύτερο νόημα του πόνου; Την

¹⁵⁶Κεφαλόπουλος,Κ.(2019).*Η ασθένεια και η ασθενική της θεραπεία-γνωριμία με τους Αγίους Αναργύρους-ιατρούς αγίους της εκκλησίας μας*. Ανακτήθηκε την 30 Ιανουαρίου 2022 από: <https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5/>.

¹⁵⁷Ιωαννίδης,Ν.(2008).*Η ανθρώπινη ασθένεια και ο πόνος στην Πατερική Θεολογία,Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*(σ.112).Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹⁵⁸Κατσιμίγκας,Γ.(χ.η.).*Νοσηλευτική και θεολογική προσέγγιση του πόνου*.Ανακτήθηκε την 01 Φεβρουαρίου 2020 από : http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/katsimigas_ponos.html.

¹⁵⁹Ιωαννίδης,Ν.(2008).*Η ανθρώπινη ασθένεια και ο πόνος στην Πατερική Θεολογία,Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*(σ.113).Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹⁶⁰Ιωάνννου Σιναΐτου,*Κλιμαξ,Λόγος ΚΣΤ'Περί διακρίσεως λογισμών παθών,και αρετών* ,PG 88,1024

απάντηση έρχεται να μας τη δώσει ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής λέγοντας ότι η οδύνη στη ζωή των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα του παραλογισμού της αμαρτίας. Για να απαγκιστρωθεί ο άνθρωπος από αυτή την οδύνη που επιφέρει η αμαρτία πρέπει κάποιες φορές μας λέει ο ιερός Πατέρας να παραχωρηθούν από το Θεό ξαφνικές ασθένειες και διάφοροι πειρασμοί. Εδώ δεν μιλάμε για μια άτυχη στιγμή στη ζωή του ανθρώπου αλλά για μια ευκαιρία γνωριμίας με το Θεό¹⁶¹. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά και ο Άγιος Μάρκος ο Ασκητής η υπομονή που θα δείξει ο άνθρωπος στην αντιμετώπιση της ασθένειας και του πόνου τον γεμίζει με δύναμη και αυξάνει την ταπεινώση αφού αναζητεί κουράγιο και βοήθεια από το Θεό. Με την πίστη του ο άνθρωπος καλείται να εμπιστευτεί πλήρως το Θεό και να μετατρέψει τα πάθη του σε αρετές¹⁶². Η ασθένεια και ο πόνος είναι μια ευκαιρία για τον άνθρωπο να καθαριστεί εσωτερικά αφού η καρτερία και η αγόγγυστη δεκτικότητα του πόνου μόνο θετικά αποτελέσματα μπορεί να φέρει για τον αληθινά πιστό άνθρωπο. Μέσα απ' τον πόνο και την ασθένεια ο άνθρωπος ταπεινώνεται και μέσα απ' την ανημποριά του μπορεί να επικαλεσθεί τον λησμονημένο μέχρι τότε Θεό¹⁶³. Η ασθένεια και ο πόνος αποτελούν μέσα πρόνοιας του Θεού στον φθαρτό άνθρωπο που δεν έχουν άλλο σκοπό παρά την επαγρύπνηση του και την ψυχική του εκγύμναση και ωφέλεια. Στο σημείο αυτό προκύπτει εύλογα το ερώτημα μήπως είναι προτιμότερο να είμαστε ασθενείς; Η απάντηση είναι σαφώς όχι, με τη διαφορά ότι όταν κάποια στιγμή μας επισκεφθεί ο πόνος και η ασθένεια να μην τα βάλουμε με το Θεό ρωτώντας ανθρώπινα το «γιατί» αλλά να ψάξουμε βαθιά την σπουδαία αιτία της επίσκεψής τους που δεν είναι άλλη από την σωτηρία της ανθρώπινης ψυχής του κάθε ανθρώπου. Σημαντικά τέλος είναι τα λόγια του αποστόλου Παύλου στην πρώτη του επιστολή στους Κορίνθιους που τους μιλά για εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του Θεού και ότι πάντα οι ασθένειες και οι δοκιμασίες που επιτρέπονται είναι πάντα στο μέτρο του δυνατού των ανθρωπίνων δυνάμεων¹⁶⁴.

¹⁶¹Μοναχού Μωησέως Αγιορείτου, (2008). *Το αληθινό νόημα του πόνου στη ζωή μας*. (σ.21). Θεσσαλονίκη: Ορθόδοξος Κυψέλη

¹⁶²Μοναχού Μωησέως Αγιορείτου, (2008). *Το αληθινό νόημα του πόνου στη ζωή μας*. (σ.23). Θεσσαλονίκη: Ορθόδοξος Κυψέλη

¹⁶³Ιωαννίδης, Ν. (2008). Η ανθρώπινη ασθένεια και ο πόνος στην Πατερική Θεολογία, *Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας* (σ.114). Βόλος: Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

¹⁶⁴Α' Κορ. 10,13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

«Ο ρόλος της βιοηθικής στη θεραπεία της ασθένειας».

Η υγεία αποτελεί το σπουδαιότερο αγαθό που έχει χαρίσει ο Θεός στον άνθρωπο. Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του όμως ο άνθρωπος θα έρθει αντιμέτωπος με διάφορες ασθένειες και νοσήματα. Η θεραπεία αυτών των ασθενειών απαιτεί την εφαρμογή της ιατρικής επιστήμης έτσι ώστε η παθολογική κατάσταση στην οποία έχει επέλθει σωματικά ή ψυχικά ο ασθενής να αποκατασταθεί¹⁶⁵. Κατά τη διάρκεια της θεραπείας μιας ασθένειας ενός ανθρώπου ειδικότερα σε βαριές αρρώστιες (νεοπλασίες, κληρονομικά νοσήματα κ.α.) πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη εκτός των άλλων, τα δικαιώματα που έχουν οι ασθενείς τα οποία είναι και νομικά κατοχυρωμένα¹⁶⁶. Εκτός όμως αυτών των δικαιωμάτων, πολλές φορές χρειάζεται να παρθούν αποφάσεις για την έκβαση της πορείας μιας ασθένειας οι οποίες θα πρέπει να στηρίζονται στις αρχές της βιοηθικής αφού μόνο έτσι μπορεί να σιγουρευτεί η εκτίμηση και η αξιοπρέπεια στο πρόσωπο τους ασθενούς. Πριν περάσουμε όμως στην ανάλυση της επιστήμης της βιοηθικής πρέπει πρώτα να γίνει αναφορά στον κλάδο της φιλοσοφίας που έχει άμεση σχέση με την βιοηθική αυτόν της ηθικής.

3.1 Η έννοια της ηθικής από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα

Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα η ηθική διαδραματίζει έναν σπουδαίο ρόλο στη ζωή του ανθρώπου αφού του προσδιορίζει έναν ορθό τρόπο συμπεριφοράς μέσα από ένα σύνολο αξιών και αρχών που πρεσβεύει. Στην αρχαιότητα και συγκεκριμένα στην αρχαία Ελλάδα η έννοια της ηθικής καλλιεργήθηκε, και επηρέασε γενικά τον τρόπο σκέψης και έκφρασης της εποχής¹⁶⁷. Η προέλευση της ηθικής έχει να κάνει με την λέξη έθος που ερμηνεύεται ως μια συνηθισμένη πράξη που επαναλαμβάνεται¹⁶⁸. Ο συνηθισμένος τρόπος ζωής, διατροφής και κατοικίας κατά την εποχή του Ομήρου περικλείονταν από την σημασία του ήθους που αργότερα αυτό περιλάμβανε και έναν γενικότερο τρόπο συμπεριφοράς βάσει

¹⁶⁵Γαβριηλίδου, Ε.(2015). *Ασθένεια και θεραπεία στην Παλαιά Διαθήκη*. (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

¹⁶⁶Ξανθάκη, Α.(2018). *Η Παρηγορητική φροντίδα στα πλαίσια του Ε.Σ.Υ. Η περίπτωση του Σηπλιοπούλειου Νοσοκομείου « Η ΑΓΙΑ ΕΛΕΝΗ »*. (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Τμήμα Διοίκησης επιχειρήσεων, Αθήνα

¹⁶⁷Γασπαράτου, Ρ. (2015). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PN1476/0.%20CE%91%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CF%84%CE%AC%20%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/04_%CE%97%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE.pdf.

¹⁶⁸Νικολαΐδης, Α.(2019). *Θρησκείες και Ηθική*. (σσ.22-24). Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη

κάποιου πλαισίου αξιών¹⁶⁹. Για πολλά ζητήματα στην αρχαία Ελλάδα που προέκυπταν δημιουργούνταν ηθικά διλλήματα. Από τους πρώτους φιλοσόφους που έθεσαν τους προβληματισμούς πάνω στην ηθική ήταν ο Σωκράτης αλλά οι θέσεις που διατυπώνονταν για διάφορα ηθικά θέματα ήταν ασαφείς. Κύριος εκφραστής της ηθικής ως φιλοσοφικού κλάδου υπήρξε ο Αριστοτέλης ο οποίος έδινε βάση στη καλλιέργεια του σωστού χαρακτήρα με ανάλογες δράσεις¹⁷⁰. Συγκεκριμένα ο αρχαίος φιλόσοφος για να περιγράψει τα ήθη και τη συμπεριφορά των ανθρώπων, μεταχειρίζεται την ηθική, η οποία αποτελεί απόρροια της συνήθειας «ή δ' ήθικη ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους»¹⁷¹. Η ηθική μας περιγράφει στο έργο του «Ηθικά Νικομάχεια» δεν λαμβάνεται απλώς ως μια κατανόηση στο τι είναι σωστό ή λάθος, καλό ή κακό, αλλά επικεντρώνεται στην εμπειρική αντίληψη σε θέματα που έχουν να κάνουν με την καλλιέργεια της αρετής. Ο Αριστοτέλης μας υπογραμμίζει ότι στην ανθρώπινη φύση δεν υπάρχει από μόνη της η ηθική, αλλά αυτή αποτελεί προϊόν προσωπικού αγώνα του ανθρώπου ο οποίος διαρκεί σε ολόκληρη τη διάρκεια της ζωής του.

Όσα χρόνια και αν περάσουν από αυτούς που πρώτο ασχολήθηκαν με την ηθική, αυτή θα παραμένει πάντα επίκαιρη και απαραίτητη για τον άνθρωπο. Ο επιστημονικός αυτός κλάδος έχει ως βασική του ενασχόληση τον τρόπο δράσης και συμπεριφοράς των ανθρώπων αλλά επίσης ασχολείται με τις αξίες, αλλά και τους ιδεολογικούς και θρησκευτικούς προσανατολισμούς του ανθρώπου¹⁷². Σημαντικό ρόλο παίζει όπως μας τονίζει ο Ν. Νικολαΐδης, ότι ανάλογα με τις ισχύουσες συνθήκες και αντιλήψεις που επικρατούν σε μια κοινωνία σε ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο να μπορέσει να επιτευχθεί το ταίριασμα των ηθικών αξιών με αυτές¹⁷³.

Στην ηθική ως κλάδου της φιλοσοφίας έχουν αποδοθεί διάφορες θεωρίες εκτός από αυτήν των αρετών του Αριστοτέλη, ανάλογα κάθε φορά με τη θέση και τον τρόπο που αυτή κατανοείται στα διάφορα ζητήματα που προκύπτουν. Έτσι έχουμε την ωφελμιστική θεωρία που μας λέει ότι για να χαρακτηριστεί κάτι ηθικό πρέπει να ληφθεί υπ' όψη το αποτέλεσμα της πράξης το οποίο θα πρέπει να προσφέρει ικανοποίηση στο μεγαλύτερο αριθμό

¹⁶⁹Μητσόπουλος, Ν. (1998). *Θέματα ορθόδοξου ηθικής θεολογίας Α'*, πανεπιστημιακές παραδόσεις χριστιανικής ηθικής (σ.16). Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων

¹⁷⁰Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (2002). Ηθική και βιοηθική. Επιστήμη και κοινωνία: *Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*. (σ.4). τόμος 8. Αθήνα: εκδόσεις Ν. Σάκκουλα

¹⁷¹Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια 1103a

¹⁷²Γεωργόπουλος, Α. (2002). *Περιβαλλοντική Ηθική*. (σσ. 24-26). Αθήνα: Gutenberg

¹⁷³Νικολαΐδης, Ν. (2002). *Προβληματισμοί χριστιανικού ήθους* (σ.12). Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη

ατόμων¹⁷⁴. Εκπρόσωποι αυτής της θεωρίας αποτελούν οι David Hume, Jeremy Bentham και ο John Stuart Mill. Στη συνέχεια έχουμε την δεοντολογική θεωρία του Kant που μας λέει ότι όλες οι πράξεις των ανθρώπων πρέπει να είναι αποτέλεσμα μιας κατηγορηματικής επιταγής δηλαδή ενός ηθικού νόμου που εμπνέεται από τη λογική που έχουν οι άνθρωποι ως έλλογα όντα¹⁷⁵. Ο γερμανός διανοητής στην ουσία μας λέει ότι για να φτάσει ένα λογικό ον στην πραγματοποίηση μιας ηθικής πράξης δεν απαιτείται η λήψη συναισθηματικών αποφάσεων. Σε αυτή την περίπτωση ελλοχεύει ο κίνδυνος να υπάρξουν κίνητρα συμφέροντος τα οποία θα οδηγήσουν σε μη ηθικές πράξεις οπότε ως μοναδικό προαπαιτούμενο για την τέλεση καλών-ηθικών πράξεων χρειάζεται η αντίληψη του καθήκοντος η οποία υπάρχει από τη λογική¹⁷⁶. Σε αυτή τη θεωρία ανήκουν εκτός του Kant, ο Jean- Paul Sartre και ο Onora O' Neil.

Ενδιαφέρον στο σημείο αυτό παρουσιάζει να δούμε πως αναπτύσσεται η ηθική σκέψη στον άνθρωπο από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του. Ο Ελβετός φιλόσοφος Jean-Jacques Rousseau, υποστήριζε ότι η ηθική στο παιδί υπάρχει απ' τη παιδική ηλικία ως μία έμφυτη κατάσταση παρόλα αυτά όμως καθώς το παιδί μεγαλώνει έρχεται σε επαφή με στοιχεία της κοινωνίας τα οποία αλλοτριώνουν την αρχική ηθική εικόνα του παιδιού¹⁷⁷. Σε αντίθετο πνεύμα με την παραπάνω διαπίστωση φαίνεται πως κινούνταν ο φιλόσοφος John Lock ο οποίος είχε φτάσει στο συμπέρασμα πως σε έναν άνθρωπο που γεννιέται απουσιάζουν οι όποιες υπάρχουσες ηθικές αξίες αλλά ο άνθρωπος καλλιεργεί τις αξίες και τη γνώση μέσω

¹⁷⁴Γασπαράτου, Π. (2015). *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PN1476/0.%20CE%91%CE%B D%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CF%84%CE%AC%20%CE%9C%CE%B1%CE% B8%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/04_%CE%97%CE%B8%CE% B9%CE%BA%CE%AE.pdf

¹⁷⁵Καλοκαιρινού, Ε. (2014). Προβλήματα βιοηθικής. *Οι κυριότερες μέθοδοι της βιοηθικής: ωφελιμισμός, καντιανισμός, περιπτωσιολογία*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, <https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS276/%CE%A0%CE%B 1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE% B9%CF%82%20%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BC%CE%B1% CF%84%CE%BF%CF%82/06.%20%CE%9F%CE%B9%20%CE%BA%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%82%20%CE %BC%CE%AD%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%B9%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%92%CE%B9%CE%BF%CE%B7%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82%2C%20%CE%A9%CF%86%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82%2C%20%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE %BC%CF%8C%CF%82.%20%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%80%CF %84%CF%89%CF%83%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%A F%CE%B1.pdf>

¹⁷⁶Kant, Immanuel. (2013). *Μεταφυσική των Ηθών*. (σ. 252). (Κ. Ανδρουλικάκης, Μετ.). Σμίλη

¹⁷⁷Cole, M. & Cole, R. S. (2002). *Η Ανάπτυξη των Παιδιών, τόμος 1. Η Αρχή της ζωής: Εγκυμοσύνη, τοκετός, βρεφική ηλικία*. (σ. 46-47). Στο Ζ. Παπαληγούρα & Π. Βορριά Στο Κ. Μ. Κόκκινος (Επιμ.). (Μ. Σόλμαν, Μετ.). Αθήνα: τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος.

των εμπειριών της καθημερινότητας που βιώνει¹⁷⁸. Ένας άλλος επιστήμονας που ασχολήθηκε με τον τρόπο που αναπτύσσεται η ηθική συμπεριφορά στα πρώτα χρόνια ζωής του ανθρώπου ήταν ο Jean Piaget. Η ανάπτυξη και καλλιέργεια της ηθικής συνείδησης του ανθρώπου προέρχεται από μια σειρά συγκεκριμένων σταδίων που περνά το παιδί αρχικά, αλλά και αργότερα ως ενήλικας, τα οποία συνοψίζονται σύμφωνα με τον Piaget στη «*θεωρία της ηθικής ανάπτυξης*»¹⁷⁹. Στο ίδιο μήκος κύματος με τον Ελβετό επιστήμονα κινήθηκε και ο Αμερικανός ψυχολόγος Kohlberg Lawrence, ο οποίος και αυτός με τη σειρά του εξέφρασε τη δική του άποψη πάνω στα στάδια της καλλιέργειας της ηθικής συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα τόνιζε πως με τη σωστή εκπαίδευση και παρότρυνση είναι εφικτό η ηθική συμπεριφορά και σκέψη να φτάσει σε υψηλό επίπεδο¹⁸⁰.

Αφού έγινε παραπάνω η αναφορά στις θεωρίες της ηθικής θα αποτελούσε παράλειψη να μην αναφερθούμε στην χριστιανική ηθική. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω σημαντικό στοιχείο της ηθικής όπως μας την περιέγραψαν οι φιλόσοφοι αποτελούσε η αρετή. Στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση σημαντικό ρόλο παίζει, για να αναφερθούμε στη χριστιανική ηθική, ο τρόπος με τον οποίο πλάστηκε ο άνθρωπος από το Θεό. Όπως μας πληροφορεί ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος «*ο άνθρωπος πλάστηκε αυτεξούσιος να αποφεύγει την κακία και να προτιμά την αρετή*»¹⁸¹. Επομένως ο ηθικός προσανατολισμός που έχει ο χριστιανός, δηλαδή οι αξίες, οι κανόνες οι τρόποι συμπεριφοράς, συγγενεύουν με τον Δημιουργό του που τον δημιούργησε κατ' εικόνα του. Στη δράση και στο πρόσωπο του Χριστού αποκαλύπτεται εξ' ολοκλήρου η χριστιανική ηθική που δεν είναι τίποτε άλλο από ένα σύνολο εντολών του Θεού¹⁸². Στόχος της είναι η κατά χάρη θέωση του ανθρώπου μέσω της ένωσης του με το Χριστό με τη βοήθεια των μυστηρίων της Εκκλησίας. Κατεύθυνσή της είναι η δημιουργία ενός καινούργιου, νέου οντολογικά ανθρώπου ο οποίος θα συμβολίζει τον Θεό-Δημιουργό του μέσα από τις πράξεις του¹⁸³. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που προσδιορίζει την χριστιανική ηθική σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη θρησκευτική ή φιλοσοφική ηθική είναι ότι η ηθική του Ευαγγελίου παρουσιάζει την ανεκτίμητη αξία της

¹⁷⁸Μαγκανά,Κ.(2023).*Η Καλλιέργεια της Ηθικής Σκέψης και των Αρχών της Βιοηθικής στην Προσχολική Εκπαίδευση*.(σ.10).(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευτολογίας,Αθήνα

¹⁷⁹Καραμαλάκης Ε. (2010). *Η Ανάπτυξη της Ηθικής Σκέψης στους Μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης* (σσ.11-15). (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Θεολογίας,Θεσσαλονίκη.

¹⁸⁰Ζεμπύλας, Μ., Πέτρου, Α., & Σακελλαρίου, Μ. (Επιμ.). (2010). *Ηθική και εκπαίδευση: Διλήμματα και προοπτικές*.(σσ. 236-237). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

¹⁸¹Ιω.Χρυσοστόμου.*Περί Άννης1*,PG 54,636

¹⁸²Νικολαΐδης,Α. Β. (2018).*Κοινωνική Ηθική*.(σ.72).Αθήνα :εκδόσεις Γρηγόρη

¹⁸³Ματζαρίδης,Γ.(2015).*Χριστιανική Ηθική*.(σσ.75-76).τόμος 1,Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου

αιωνιότητας. Αυτό το συμπεραίνει κανείς αφού στο ίδιο το Ευαγγέλιο μέσω του Χριστού και των αποστόλων αποκαλύπτεται η ηθική της αναστάσεως και της καινούργιας κτίσεως γενικότερα, η οποία όμως προϋποθέτει την εγκατάλειψη του παλαιού ανθρώπου μαζί με τα πάθη που τον συνοδεύουν¹⁸⁴.

3.2 Η Βιοηθική ως επιστήμη

Η επιστήμη της βιοηθικής αποτελεί μια επιστήμη η οποία ο χώρος δράσης της είναι πολύπλευρος και μεγάλος. Η βιοηθική ως αυτόνομος διεπιστημονικός κλάδος ασχολείται με ζητήματα που έχουν να κάνουν με πολλές πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας¹⁸⁵. Ανάλογα με τις εξελίξεις και τα επιτεύγματα που παρουσιάζονται καθημερινά στις διάφορες επιστήμες όπως αυτή της γενετικής μηχανικής, της βιολογίας, τόσο περισσότερα είναι τα ηθικά διλήμματα που αναφέρονται και επιζητούν συγκεκριμένες λήψεις αποφάσεων. Από πότε όμως ξεκίνησε επίσημα να αναφέρεται ο όρος βιοηθική; Ο Γερμανός βιοχημικός, καρκιнологός Potter van Rensselaer ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο βιοηθική στο βιβλίο του “Bioethics: Bridge to the future” το 1971 στο οποίο επισημαίνονταν η σημασία της εξεύρεσης μιας ηθικής η οποία θα μπορούσε να συνοψίσει τις υποχρεώσεις των ανθρώπων απέναντι στους ίδιους αλλά και απέναντι στο περιβάλλον¹⁸⁶. Στην ίδια φιλοσοφία με τον Potter είχε κινηθεί πολύ νωρίτερα το 1927 ο θεολόγος Fritz Jahr ο οποίος έκανε χρήση του γερμανικού όρου “Bio-Ethik” και σε ένα άρθρο του αναφέρει τη σημαντικότητα που έχουν οι ηθικές αξίες όχι μόνο για τις σχέσεις των ανθρώπων αλλά για το οικοσύστημα γενικότερα¹⁸⁷.

Στο τι είναι η βιοηθική έρχονται να μας απαντήσουν επιστήμονες ανά περιόδους, με τους διάφορους ορισμούς που έχουν δώσει. Ένας σύντομος και περιεκτικός ορισμός μας λέει ότι η βιοηθική είναι «η μελέτη των ηθικών ζητημάτων που προκύπτουν από τις βιολογικές και ιατρικές επιστήμες»¹⁸⁸. Ένας άλλος μας ορίζει την βιοηθική «ως μια περίπλοκη περιοχή διερεύνησης, αντιπαράθεσης και λήψης αποφάσεων»¹⁸⁹. Από τους πιο πλήρη ορισμούς που έχουν δοθεί για τη βιοηθική μας την χαρακτηρίζει ως «ένα σύνολο ερευνών

¹⁸⁴Ματζαρίδης,Γ.(2010).Χριστιανική Ηθική.(σ.85).τόμος 2,Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Π.Πουρνάρα

¹⁸⁵Νικολαΐδης,Α. Β. (2014). Από τη γένεση στη γενετική. (σ.18). Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη «Η Βιοηθική όμως έχει ένα αρκετά εκτεταμένο περιεχόμενο, αφού ασχολείται και με θέματα της ιατρικής και βιοτεχνολογικής έρευνας, με τη θηνοικονομική διάσταση της έρευνας και θεραπείας, με τη ηθική του περιβάλλοντος και της ζωής γενικότερα, δηλαδή με τη βιοσφαιρα, τις κοινωνικές και άλλες συνέπειες των εφαρμογών της Βιοιατρικής και Βιοτεχνολογίας.»

¹⁸⁶Δραγώνα-Μονάχου,Μ.(2002).Ηθική και βιοηθική.Επιστήμη και κοινωνία:Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας.(σ.8).τόμος 8.Αθήνα:εκδόσεις Ν. Σάκουλα

¹⁸⁷Μανιάτης,Α. (2021). Βιοηθική και δίκαιο. ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ. Ανακτήθηκε 11 Ιανουαρίου 2021, από <https://www.pemptousia.gr/2021/01/vioithiki-ke-dikeo/>.

¹⁸⁸Kuhse,E.&Singer,P.(1999).Bioethics.An Anthology.(p.1).Oxford:Blackwell

¹⁸⁹Gorowitz,S.(2001).Bioethics,Encyclopedia of Ethics.(p.141).London:Routledge

,λόγων(discourse)και πρακτικών γενικά διεπιστημονικών, που έχει ως αντικείμενο να αποσαφηνίσει, ή και να λύσει ζητήματα που έχουν ηθική σπουδαιότητα και προκύπτουν από την πρόοδο και την εφαρμογή των βιοϊατρικών τεχνοεπιστημών»¹⁹⁰.Ο αυξανόμενος ρυθμός των τεχνολογικών εξελίξεων και επιτευγμάτων σε πολλές επιστήμες και ειδικότερα στην γενετική ,ιατρική αποτέλεσαν την αιτία για τη δημιουργία μιας επιστήμης η οποία θα βάζει κάποιες δικλίδες ασφαλείας που θα σχετίζονται με το συμφέρον του ανθρώπου. Η επιστήμη της βιοηθικής παρουσιάζεται ως ένα σταυροδρόμι στο οποίο έρχονται σε συνάντηση όσον αφορά τα διλήμματα που προκύπτουν, διάφορα επιστημονικά πεδία(θεολογία, ιατρική, βιολογία, φιλοσοφία, νομική) που δεν έχει άλλο σκοπό και στόχο πέραν της διασφάλισης του σεβασμού και των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Στις μέρες μας λόγω της πολυπλοκότητας των ηθικών διλημμάτων που προκύπτουν η ανάγκη της βιοηθικής κρίνεται επιτακτική, αφού εγκυμονούν κίνδυνοι εκμετάλλευσης πληροφοριών και δεδομένων βιοτεχνολογίας και γενετικής αλλά και οποιασδήποτε νέας ανακάλυψης, η οποία δεν θα χρησιμοποιηθεί με γνώμονα το συμφέρον του ανθρώπου. Συγκεκριμένα όμως με ποια ζητήματα θα μπορούσαμε να πούμε ότι ασχολείται η βιοηθική; Τα ζητήματα αυτά αφορούν την ανθρώπινη αναπαραγωγή και το ανθρώπινο γονιδίωμα, τις ασθένειες, τον ανθρώπινο πόνο ,το θάνατο ,τις λειτουργίες του εγκεφάλου κ.α. Από αυτά λοιπόν προκύπτουν ηθικοί προβληματισμοί και διλήμματα που έχουν να κάνουν με την τεχνητή νοημοσύνη ,την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, το γεγονός του θανάτου , την ευθανασία ενεργητική και παθητική, την επιλογή φύλου, την ευγονική τη μεταμόσχευση οργάνων ,τον τρόπο χρήσης γενετικών δεδομένων, και φυσικά την αναπαραγωγή του ανθρώπου μέσω της κλωνοποίησης¹⁹¹.Εδώ πρέπει να πούμε ότι η βιοηθική δεν έρχεται αντίθετη στις επιστημονικές έρευνες και γενικά στην τεχνολογική εξέλιξη, αλλά ρόλος της είναι να αναδεικνύει τα προβλήματα που προκύπτουν και να υπενθυμίζει στους επιστήμονες την ευθύνη που έχουν απέναντι στο ανθρώπινο συμφέρον αποτελώντας πολλές φορές για αυτούς οδοδείκτη στα κρίσιμα ζητήματα που προκύπτουν. Η επέμβαση της βιοηθικής κρίνεται απαραίτητη όταν έχουμε παραβίαση δικαιωμάτων του ανθρώπου αλλά και της ποιότητας της ζωής του , μέσω των διαφόρων τεχνολογικών επιτευγμάτων-εξελίξεων. Η χωρίς όρια πορεία και πρόοδος της βιοτεχνολογίας οφείλει να οριοθετείτε από την βιοηθική όταν η εξέλιξη αυτή δεν αποσκοπεί στο συμφέρον του ανθρώπου ,πόσο μάλλον όταν αυτή χρησιμοποιεί τον άνθρωπο ως μέσο εξυπηρέτησης άλλων σκοπών¹⁹².

¹⁹⁰Hottois,G.(1993).Bioethique,*Lesmotsdebioethique*.(p.124).Oxford:Clarendon

¹⁹¹Δραγώνα-Μονάχου,Μ.(2002).Ηθική και βιοηθική.Επιστήμη και κοινωνία:*Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*.(σ.11).τόμος 8.Αθήνα:εκδόσεις Ν. Σάκκουλα

¹⁹²Δραγώνα-Μονάχου,Μ.(2002).Ηθική και βιοηθική.Επιστήμη και κοινωνία:*Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*.(σ.13).τόμος 8.Αθήνα:εκδόσεις Ν. Σάκκουλα

Υπό το φάσμα των πολλών και διαφορετικών επιστημονικών πεδίων στα οποία εμπλέκεται η βιοηθική δεν άργησαν να ιδρυθούν οργανώσεις με εξειδικευμένες γνωστικές δεξιότητες όπως είναι οι Διεθνείς Επιτροπές της Βιοηθικής. Στη χώρα μας υπάρχει η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής η οποία έχει ως αποστολή να καθοδηγεί τους θεσμούς της πολιτείας και να βρίσκει απαντήσεις στα ηθικού περιεχομένου διλήμματα που προκύπτουν απ' τις συνεχόμενες τεχνολογικές ανακαλύψεις¹⁹³. Η βιοηθική όπως αναφέρθηκε αποτελεί έναν ιδιαίτερης σημασίας διεπιστημονικό κλάδο σύμφωνα με την Εκπαιδευτική Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO). Έτσι λοιπόν ο βασικός άξονας δράσης της βιοηθικής υποχρεούται να συμπεριλαμβάνει κάποιες γενικές βασικές αρχές¹⁹⁴. Επιγραμματικά λοιπόν μπορούμε να αναφέρουμε ότι περιλαμβάνει τα εξής: την αρχή της αγαθοποιίας (μεγιστοποίηση της ωφέλειας και ελαχιστοποίηση της βλάβης), την αρχή της αυτονομίας και της ατομικής ευθύνης και την προστασία των δικαιωμάτων και των συμφερόντων όσων δεν είναι σε θέση να την ασκήσουν, την προστασία και το σεβασμό των ευάλωτων ανθρώπων, το σεβασμό και την ισότητα όλων των ανθρώπων, το σεβασμό της ιδιωτικής ζωής που σχετίζεται με την αρχή της εχεμύθειας του όρκου του Ιπποκράτη, την συναίνεση του ασθενή σε κάθε θεραπευτική ή ερευνητική διαδικασία, την κοινωνική ευθύνη και υγεία ως δικαίωμα όλων των ανθρώπων χωρίς διακρίσεις φυλής θρησκείας πολιτικού προσανατολισμού, την προστασία των μελλοντικών γενεών¹⁹⁵. Πιο συγκεκριμένα τώρα, η αρχή της αυτονομίας έχει να κάνει με την ελευθερία που πρέπει να έχει το κάθε άτομο στην λήψη κάποιας απόφασης ειδικά όταν έχει να κάνει με την υγεία του χωρίς να υπόκεινται σε πιέσεις και εξαναγκασμούς. Η αρχή της ωφέλειας σχετίζεται με την ωφέλεια, το συμφέρον του ατόμου και την αποφυγή οποιασδήποτε βλάβης σε αυτόν που με αυτή την περίπτωση σχετίζεται και η αρχή μη πρόκλησης βλάβης ή πόνου στην οποία ο θεράπων υποχρεούται να μην δημιουργήσει κάποια βλάβη ή πόνο στον ασθενή. Στη συνέχεια έχουμε την αρχή της ισοτιμίας η οποία μας λέει ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσες ευκαιρίες απέναντι στην υγεία και την ζωή. Από την παραπάνω αναφορά ως πιο σημαντικές κρίνονται η αρχή της αυτονομίας και αυτή της ωφέλειας, σύμφωνα με τους περισσότερους ερευνητές χωρίς να υποβαθμίζονται

¹⁹³ Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής : <https://bioethics.gr/page/armodiothtes-13>.

¹⁹⁴ Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. (2013). *Κλωνοποίηση και Βιοηθική*. (σ.26). Αθήνα: Παπαζήση.

¹⁹⁵ Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (χ.η). *Οι αρχές της βιοηθικής. Η οικουμενική Διακήρυξη για τη Βιοηθική και τα ανθρώπινα δικαιώματα*. Ανακτήθηκε 02 Φεβρουαρίου 2024 από <https://anesthesia.gr/wp-content/uploads/2012/01/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%AD%CF%82-%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%B7%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82.pdf>

οι υπόλοιπες αφού πολλές φορές παρατηρούνται διαφορές στην ιεράρχηση αυτών λόγω των διαφορετικών φιλοσοφικών-θεολογικών πεδίων που ανήκει ο καθένας¹⁹⁶.

Όσον αφορά τα θέματα με τα οποία ασχολείται η βιοηθική αυτά συμπεριλαμβάνονται σε δυο κατηγορίες αυτές της Βιοιατρικής Ηθικής και της Περιβαλλοντικής Ηθικής¹⁹⁷. Η πρώτη εναρμονίζει την πρόοδο και τα επιτεύγματα της ιατρικής επιστήμης με ανθρώπινο συμφέρον ,και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια προστατεύοντας από κάθε μορφή παρανομίας και κατάχρησης εξουσίας στο όνομα της εξέλιξης. Η δεύτερη σχετίζεται με τον τρόπο ζωής όλων των πλασμάτων του πλανήτη σε συνδυασμό με τις επιστημονικές ανακαλύψεις .Η Περιβαλλοντική Ηθική στοχεύει στην κατανόηση των ανθρώπων ότι ανήκουν σε ένα περιβάλλον το οποίο θα βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις οι οποίες θα πρέπει να γίνονται με μοναδικό σκοπό το «καλό» των οικοσυστημάτων στα οποία ανήκουν και οι άνθρωποι.

3.3 Θεραπεία ασθενειών με νέες τεχνολογίες και βιοηθική.

Σύμφωνα με τον ορισμό της υγείας βάσει του επίσημου καταστατικού του Παγκοσμίου Οργανισμού Υγείας όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο ένα άτομο για να είναι υγιές πρέπει χαρακτηρίζεται από πλήρη κοινωνική φυσική και πνευματική ευεξία. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω η υπογονιμότητα σε ένα ζευγάρι αποτελεί μια κατάσταση ασθενική υπό την έννοια ότι δεν υφίσταται βάσει ορισμού η προαναφερθείσα κοινωνική ευεξία αφού το ζευγάρι βιώνει έναν κοινωνικό ρατσισμό ,ακόμα και στιγματισμό¹⁹⁸.Αφού το ζευγάρι χαρακτηριστεί ως στείρο δηλαδή σε ένα έτος συνουσίας δεν μπορεί να έρθει η επιθυμητή εγκυμοσύνη¹⁹⁹ μπορεί να προβεί με τη βοήθεια της τεχνολογίας στην διαδικασία της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής. Η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή περιλαμβάνει μεθόδους με τις οποίες πραγματοποιείται η διαδικασία αναπαραγωγής όπως είναι η τεχνητή σπερματέγχυση, και η εξωσωματική γονιμοποίηση(in vitro fertilization)²⁰⁰.Η πρόοδος της ιατρικής επιστήμης ήρθε για ρίξει φως και να δώσει λύσεις σε ζευγάρια που αντιμετωπίζουν προβλήματα φυσιολογικής αναπαραγωγής με τη δυνατότητα γονιμοποίησης

¹⁹⁶Κατσιμίγκας,Γ.&Βασιλοπούλου,Γ.(2010).Το Βήμα του Ασκληπιού.*Βασικές αρχές βιοηθικής και ορθόδοξης ηθικής*.(σ.7).τόμος 9,Πειραιάς

¹⁹⁷Βιδάλης,Τ. &Μολλάκη, Β. (2016). *Τι ξέρω για τη βιοηθική. Για να ενημερωθείς, να προβληματιστείς, να αποφασίσεις*. (σ.12). Στο Β. Μολλάκη (Επιμ.). Αθήνα: Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής.

¹⁹⁸Βασιλόπουλος,Ι.(2023).*Υπογονιμότητα:Ποια είναι τα ύποπτα συμπτώματα σε άνδρες και γυναίκες*. Ανακτήθηκε 04 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.onmed.gr/ygeia/story/366069/yrogonimotita-ποια-einai-ta-ypropta-symptomata-se-andres-kai-gynaikes>

¹⁹⁹Δετοράκης,Ι.(1993).*Οικογενειακός προγραμματισμός,αντισύλληψη,σεξουαλική διαφώτιση*.(σσ.50-53).Αθήνα

²⁰⁰Φανάρας,Β.(2000).*Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ηθικοκοινωνική προσέγγιση*.(σσ.61-77).Θεσσαλονίκη:ΤοΠαλίμνηστον

εκτός σώματος. Επιπρόσθετα μια ακόμη μέθοδος αναπαραγωγής για ζευγάρια που αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους προβλήματα είναι αυτή της δανεικής μητρότητας που πραγματώνεται σε συνδυασμό με την εξωσωματική γονιμοποίηση²⁰¹. Παρ' όλη την επίτευξη του σκοπού που δεν είναι άλλος απ' την απόκτηση ενός υγιούς παιδιού από αυτά τα ζευγάρια εμφανίζονται συνέπειες από την εφαρμογή της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής αλλά και πολλά ηθικά διλήμματα. Οι επιστήμονες με τους παραπάνω τρόπους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, αφενός βρήκαν τη λύση στο ζήτημα της τεκνογονίας απ' την άλλη όμως τους προσφέρεται η ευκαιρία για τη διεξαγωγή ερευνητικών και πειραματικών προγραμμάτων²⁰². Επικρατεί στην ιατρική κοινότητα η γνώμη ότι ένα ανθρώπινο έμβryo δεν αποτελεί ανθρώπινο πρόσωπο άρα και ξεχωριστή ύπαρξη με δικαιώματα μέχρι τη 14^η μέρα. Επίσης φυσικό επακόλουθο είναι να δημιουργηθούν έμβρυα που πλεονάζουν τα οποία θα χρησιμοποιηθούν από τρίτους γονείς, είτε θα χρησιμοποιηθούν σε εργαστήρια για οργανογενέσεις είτε το χειρότερο σενάριο να καταστραφούν²⁰³. Επομένως επιτρέπεται η χρήση ερευνητικών και πειραματικών προγραμμάτων, σε αυτό, πράγμα το οποίο έρχεται σε αντίθεση με την χριστιανική διδασκαλία η οποία μας λέει ότι *«από άκρας συλλήψεως το έμβryo δεν είναι απλώς γονιμοποιημένο ωάριο είναι τέλειος άνθρωπος κατά την ταυτότητα και διαρκώς τελειούμενος κατά τη φαινοτυπική έκφραση και οργάνωση»*²⁰⁴. Η εφαρμογή της γενετικής με την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή δίνει τη δυνατότητα στους επιστήμονες να προβούν σε διάφορα προγράμματα ευγονικής αλλά και επιλογής φύλου πριν τη γέννηση. Η ευγονική σύμφωνα με τον ορισμό της έχει να κάνει με τη δημιουργία αρτιότερων απογόνων στο μέλλον μέσω διαδικασιών που επιτυγχάνονται με τις σύγχρονες βιοτεχνολογίες και την επιστήμη της γενετικής²⁰⁵. Το ηθικό δίλημμα που προκύπτει έχει να κάνει με το κατά πόσο παραβιάζεται η αυτονομία του ανθρώπου και επίσης αν αυτές οι καινοτομίες παραπέμπουν σε αυταρχικές περιόδους ευγονικής του παρελθόντος. Με σκοπό την αποφυγή σοβαρών ασθενειών στο μέλλον δίνεται η δυνατότητα στους γονείς να επιλέξουν αυτοί το γονιμοποιημένο ωάριο και να απορρίψουν κάποιο άλλο που βάσει εξετάσεων μπορεί να φέρει κάποια γενετική ανωμαλία²⁰⁶. Έτσι λοιπόν η επιλογή που απομένει είναι να υπάρξει

²⁰¹ Φανάρας, Β. (2000). *Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ηθικοκοινωνική προσέγγιση*. (σ.97). Θεσσαλονίκη: Το Παλίμψηστον

²⁰² Ματζαρίδη, Γ. (1995). *Χριστιανική Ηθική*. (σσ.435-437). Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα

²⁰³ Κόϊος, Ν. (2007). *Βιοηθική Συνοδικά Κείμενα Ορθοδόξων Εκκλησιών*. (σ.98). Αθήνα: εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.

²⁰⁴ Κόϊος, Ν. (2007). *Βιοηθική Συνοδικά Κείμενα Ορθοδόξων Εκκλησιών*. (σ.94). Αθήνα: εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.

²⁰⁵ Κουκή, Ε. (2016). *Παλαιές και σύγχρονες μορφές ευγονικής: μια ηθική θεώρηση*. (σ.85). (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής : Θεσσαλονίκη

²⁰⁶ Κουκή, Ε. (2016). *Παλαιές και σύγχρονες μορφές ευγονικής: μια ηθική θεώρηση*. (σ.86). (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής : Θεσσαλονίκη

διακοπή της κύησης πράγμα που σημαίνει ότι δημιουργείται το ερώτημα κατά πόσο η παραπάνω πράξη είναι ηθική ή όχι .Στην ουσία καταπατούνται τα δικαιώματα ελευθερίας και αυτονομίας του εμβρύου το οποίο υπόκειται σε μία διαδικασία καταστροφής από κάποιους «ειδικούς» παραβλέποντας όπως αναφέρθηκε παραπάνω ότι στη χριστιανική διδασκαλία το έμβρυο αποτελεί έναν τέλειο άνθρωπο στον οποίο εικονίζεται μυστηριακά μέσα του ο ίδιος ο Θεός²⁰⁷.

Με βάση τον ορισμό της υγείας που αναφέρθηκε παραπάνω, άλλο ένα ζήτημα που χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης είναι αυτό των αμβλώσεων υπό την έννοια ότι μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη σε μια νέα γυναίκα επιφέρει συνέπειες τόσο ψυχολογικές όσο και σωματικές. Μελέτες έχουν δείξει ότι μόλις γνωστοποιηθεί μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη σε μια γυναίκα παρατηρείται αλλαγή στην ψυχολογία της που πολλές φορές χρήζει απαραίτητη η αναζήτηση βοήθειας από ειδικούς ψυχικής υγείας, ψυχιάτρους²⁰⁸. Η τεχνολογική και ιατρική εξέλιξη πλέον με σύγχρονες μεθόδους προβαίνει στη διακοπή μιας τέτοιας κύησης είτε χειρουργικά είτε με τη λήψη φαρμάκων. Το ηθικό δίλημμα που προκύπτει εδώ είναι η αντιμετώπιση που έχει η συγκεκριμένη πράξη δηλαδή κατά πόσο αποτελεί δικαίωμα της γυναίκας ή αποτελεί μια πράξη που εναντιώνεται στην ηθική. Από την πρώτη κιόλας στιγμή που έχουμε τη δημιουργία του ζυγωτού ,του γονιμοποιημένου ωαρίου όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω , έχουμε τη δημιουργία ζωής, τη δημιουργία ενός ανθρώπου με σώμα και ψυχή που σύμφωνα με τη διδασκαλία της Εκκλησίας έχει προορισμό τον πνευματικό αγώνα με σκοπό τη κατά χάριν θέωση. Ο κάθε άνθρωπος αποτελεί μια μοναδική εικόνα του Δημιουργού του, κατανοώντας εύκολα λοιπόν ότι για την χριστιανική διδασκαλία μια τέτοια πράξη δεν επιτρέπεται σε καμία περίπτωση ίσα που θα λέγαμε ότι αντιτίθεται τόσο στη συνείδηση του ανθρώπου όσο και στον νόμο του Θεού ο οποίος βρίσκεται χαραγμένος στην ψυχή του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά²⁰⁹.Στη σύγχρονη εποχή που ζούμε όλο και περισσότερες είναι οι περιπτώσεις ασθενών που βρίσκονται σε κάποιο νοσηλευτικό ίδρυμα ταλαιπωρούμενοι από σοβαρά νοσήματα. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και της ιατρικής επιστήμης ήρθαν να δώσουν ελπίδα και παράταση ζωής σε πολλούς ασθενείς με την ανακάλυψη των μεταμοσχεύσεων, δηλαδή της μεταφοράς οργάνων ή ιστών από ένα μέρος του σώματος σε άλλο του ίδιου

²⁰⁷Κόϊος,Ν.(2007).*Βιοηθική Συνοδικά Κείμενα Ορθοδόξων Εκκλησιών*.(σ.96).Αθήνα:εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.

²⁰⁸Χριστόπουλος,Π.(2023).*Κοινωνικές επιπτώσεις μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης στην εφηβεία*.Ανακτήθηκε 06 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.xn--qxaei2ake0b.gr/blog-nea/178-koinonikes-epiptoseis-mias-anepithimitis-eggimosinis-stin-efivia>

²⁰⁹Ζήνωνος,Γ.(2017).*Εκτρώσεις Ιατρική,νομικήκαι πνευματική θεώρηση*.Ανακτήθηκε 06 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.dogma.gr/dialogos/ektroseis-iatriki-nomiki-kai-pnevmatiki-theorisi/49780/>

οργανισμού ή οργάνων από το σώμα άλλου ατόμου ή ζώου σε άλλον²¹⁰. Ας πάρουμε το παράδειγμα ενός ασθενή που νοσηλεύεται σε κρίσιμη κατάσταση με ηπατική ανεπάρκεια. Η αντικατάσταση του μέρους του συκωτιού που έχει τη βλάβη ή και ολόκληρου του οργάνου κρίνεται επιτακτική αφού το συκώτι εκτελεί πολλές και σημαντικές για τον οργανισμό λειτουργίες. Χάρη στην εξέλιξη της χειρουργικής ο συγκεκριμένος ασθενής θα έχει την ευκαιρία να πάρει μια παράταση ζωής εξαιτίας της μεταμόσχευσης ήπατος από κάποιον άλλο δότη. Υπάρχουν δύο κατηγορίες από τις οποίες θα ληφθεί το μόσχευμα και αυτές είναι ,ο δότης να βρίσκεται στη ζωή και η άλλη κατηγορία ,ο δότης να έχει πεθάνει. Και στις δυο κατηγορίες προκύπτουν γενικοί προβληματισμοί και ηθική διλήμματα²¹¹. Όσον αφορά την πρώτη κατηγορία συνήθως οι δότες είναι άτομα του στενού οικογενειακού ή φιλικού περιβάλλοντος του ασθενή. Προκύπτει όμως ο ηθικός προβληματισμός ότι με την διαδικασία της μεταμόσχευσης στην ουσία έχουμε την εισχώρηση σε ένα υγιές σώμα για την βελτίωση και το όφελος της ζωής ενός άλλου που δεν έχει κάποιο αποτέλεσμα για το δότη πέρα συναισθηματικά από ένα αίσθημα κοινωνικής προσφοράς και αλληλεγγύης. Ο υγιής δότης στην πραγματικότητα μπαίνει σε μια διαδικασία χειρουργείου που ως απώτερο σκοπό δεν έχει την υγεία τη δική του, αλλά ενός άλλου ατόμου(ακόμη και συγγενικού) που πολλές φορές ακολουθείται από μια μετεγχειρητική νοσηρότητα. Επιπρόσθετα μεγάλο προβληματισμό εγείρει το θέμα του παράνομου εμπορίου οργάνων αφού η έλλειψη μοσχευμάτων από πτωματικούς δότες έχει οδηγήσει ακόμη και στην «μετανάστευση» πλουσίων ασθενών για την εύρεση κατάλληλου μοσχεύματος από ανθρώπους οικονομικά χαμηλότερων στρωμάτων δίνοντάς τους υψηλές αμοιβές²¹². Άλλος ένας προβληματισμός που υπάρχει και αφορά το ζήτημα των μεταμοσχεύσεων έχει να κάνει με τη διάθεση των μοσχευμάτων. Πιο συγκεκριμένα για τη διάθεση και τον καταμερισμό των μοσχευμάτων στην πληθώρα ασθενών που περιμένουν καρτερικά για μια ελπίδα καλύτερης ζωής τηρούνται άραγε αυστηρά ιατρικά κριτήρια ή οι λίστες προς μεταμόσχευση οργάνων επηρεάζονται από οικονομικούς ,φυλετικούς ή άλλους παράγοντες;²¹³

Το ζήτημα των μεταμοσχεύσεων λόγω της σοβαρότητάς του δεν θα μπορούσε να αφήσει αμέτοχη την Εκκλησία. Η Εκκλησία έχει κρατήσει μια ξεκάθαρη θέση όσον αφορά το

²¹⁰ Αλεκόπουλος,Α.(2016).*Μεταμοσχεύσεις: σώζουν ζωές ,γεννούν ερωτήματα*. Ανακτήθηκε 07 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.pemptousia.gr/2016/06/metamoschefsisis-sozoun-zoes-gennoun-erotimata/>

²¹¹ Τάτση,Α.(2023).*Ηθική διλήμματα στη μεταμόσχευση νεφρού από ζώντα δότη*.(σ.22).(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,Τμήμα Ιατρικής,Θεσσαλία

²¹² Τάτση,Α.(2023).*Ηθική διλήμματα στη μεταμόσχευση νεφρού από ζώντα δότη*.(σ.24).(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,Τμήμα Ιατρικής,Θεσσαλία

²¹³ Αλεκόπουλος,Α.(2016).*Μεταμοσχεύσεις: σώζουν ζωές ,γεννούν ερωτήματα*. Ανακτήθηκε 07 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.pemptousia.gr/2016/06/metamoschefsisis-sozoun-zoes-gennoun-erotimata/>

ζήτημα των μεταμοσχεύσεων η οποία τις αντιμετωπίζει με ιδιαίτερη κατανόηση, αφού γίνεται με μοναδική προϋπόθεση το σεβασμό και την ελεύθερη βούληση του δότη χωρίς πιέσεις, αλλά και το σεβασμό στο νεκρό²¹⁴. Βασικός άξονας της Εκκλησίας που αφορά τις μεταμοσχεύσεις έχει να κάνει με το συμφέρον του πλησίον και το σεβασμό του προσώπου. Οι μεταμοσχεύσεις γίνονται αποδεκτές μόνο υπό το πνεύμα αγάπης και συναλληλίας και ως πράξεις που ξεπερνούν τον ατομικισμό ενώνοντας τους ανθρώπους με σχέσεις κοινωνίας αλληλεγγύης²¹⁵. Στο σημείο που διαφαίνεται να δημιουργείται προβληματισμός μεταξύ της χριστιανικής ορθόδοξης ηθικής και της ιατρικής κοινότητας είναι αυτό του εγκεφαλικού θανάτου και κατά πόσο μπορεί να υπάρχει συναίνεση για μεταμόσχευση. Όπως μας είναι γνωστό ο άνθρωπος αποτελεί μια ψυχοσωματική ένωση με αιώνιο χαρακτήρα. Σε έναν ασθενή που νοσεί από καρκίνο τελικού σταδίου ο θάνατος είναι ορατός αφού επέρχεται η παύση της λειτουργίας της καρδιάς συνεπώς και της αναπνοής αλλά όσον αφορά την περίπτωση του εγκεφάλου τα πράγματα περιπλέκονται. Σύμφωνα με την ηθική της Εκκλησίας ο εγκεφαλικά νεκρός ασθενής από τη στιγμή που αναπνέει και λειτουργεί η καρδιά του, υπάρχει η πεποίθηση ότι μπορεί μέσω ενός θαύματος να επανέλθει στη ζωή αφού η ψυχή του πλανάται ακόμη στο σώμα του²¹⁶. Εδώ έρχεται η διδασκαλία της Εκκλησίας περί χρήσης του αυτεξουσίου απ' τον κάθε άνθρωπο δηλαδή το δικαίωμα που έχει δοθεί από το Θεό στον καθένα ξεχωριστά να ορίζει οτιδήποτε υλικό και πνευματικό πάνω του. Σύμφωνα με τη νομοθεσία άρθρου 9, παρ. 2 του νόμου 3984/2011 δίνεται η δυνατότητα αφαίρεσης οργάνων μέσω της συναίνεσης του οικογενειακού περιβάλλοντος του ασθενή, πράγμα στο οποίο έρχεται να τοποθετηθεί η Εκκλησία με πολλές επιφυλάξεις αφού στον εγκεφαλικά νεκρό παρουσιάζεται αδυναμία εξακρίβωσης απουσίας συνείδησης μέσω επιστημονικών μεθόδων²¹⁷. Κάτι τέτοιο λοιπόν εφόσον θεωρείται ότι υπάρχει ακόμη η συνείδηση στον εγκεφαλικά νεκρό ασθενή στην ουσία διαστρεβλώνει την ελεύθερη θέληση του δότη που στην ουσία επιχειρείται αφαίρεση οργάνων του χωρίς την προηγούμενη γραπτή συγκατάθεσή του προς τούτο. *«Θεωρεί λοιπόν η ορθόδοξη θεολογία ότι η παραπάνω νομοθετική ρύθμιση σταθμίζει το συμφέρον του εν ζωή ασθενή με αυτό του εγκεφαλικά νεκρού με τρόπο που*

²¹⁴Πολύζος,Σ.(2023). *Οι σύγχρονες θέσεις και βάσεις κριτικής της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Επιστήμη*.(σ.32).(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο:Σχολή Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας,Αθήνα

²¹⁵Κόϊος,Ν.(2007). *Βιοηθική Συνοδικά Κείμενα Ορθόδοξων Εκκλησιών*.(σ.61).Αθήνα:εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε.

²¹⁶Φουτούλη,Ζ.(2016). *Οι θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το δίκαιο των μεταμοσχεύσεων οργάνων:Ηθικοφιλοσοφική προσέγγιση και νομική θεμελίωση*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο,Τμήμα θεολογίας ,Θεσσαλονίκη

²¹⁷Φουτούλη,Ζ.(2016). *Οι θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το δίκαιο των μεταμοσχεύσεων οργάνων:Ηθικοφιλοσοφική προσέγγιση και νομική θεμελίωση*.(σ.74).(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο,Τμήμα θεολογίας ,Θεσσαλονίκη

αποβαίνει εις βάρος της θέλησης του δεύτερου. Διαφωνεί ρητά με την εικασία της συναίνεσης ενός εγκεφαλικά νεκρού ανθρώπου που δεν έχει εκφράσει μία τέτοια συναίνεση σε προηγούμενο χρόνο και πιστεύει αμετακίνητα πως τέτοιες μεταμοσχεύσεις πρέπει να αποφεύγονται»²¹⁸.

²¹⁸Πολύζος,Σ.(2023).*Οι σύγχρονες θέσεις και βάσεις κριτικής της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Επιστήμη*.(σ.33).(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο:Σχολή Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας,Αθήνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

«Φόβος θανάτου».

Όλα τα έμβια όντα στον πλανήτη έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό που έχει να κάνει με το τέλος της ζωής τους αργά ή γρήγορα. Ο θάνατος στους ανθρώπους παρουσιάζεται ως μια αναπόφευκτη κατάσταση που προκαλεί φόβο είτε πρόκειται για την απώλεια κάποιου συγγενικού-αγαπημένου προσώπου είτε για το ίδιο το άτομο. Συχνό φαινόμενο αποτελεί ότι πολλοί άνθρωποι αποφεύγουν να αναφέρουν οτιδήποτε έχει να κάνει με αυτόν ακόμη και να μη συμμετέχουν σε κοινωνικές-θρησκευτικές τελετουργίες όπως κηδείες μνημόσυνα κτλ. Διαχρονικά ο θάνατος και γενικότερα ο φόβος του θανάτου είναι κάτι με το οποίο ασχολούνται τόσο η επιστήμη της ψυχολογίας όσο και αυτή της θεολογίας. Παρακάτω ακολουθεί η περιγραφή του φόβου που έχουν οι άνθρωποι για το θάνατο και επιχειρείται μια ανάλυση από ψυχολογικής άποψης όπως επίσης και θρησκευτικής σύμφωνα πάντα με την χριστιανική ορθόδοξη διδασκαλία.

4.1 Ψυχολογική προσέγγιση.

Κάνοντας λόγο για το φόβο γενικότερα, μιλάμε για μια ψυχολογική δυσάρεστη κατάσταση που βιώνει ο άνθρωπος απ' την αρχή κιόλας της γέννησής του. Δεν μπορεί να υπάρξει κανένας άνθρωπος που να μην έχει αισθανθεί στη ζωή του το αίσθημα του φόβου²¹⁹. Από τη στιγμή που ο φόβος αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του ανθρώπου, ο άνθρωπος πρέπει να βρει τρόπους και να εκπαιδευτεί να ζει με αυτόν. Αν προβούμε στην ανάλυση του φόβου με την γενική έννοια θα δούμε πως αποτελεί ένα είδος συναγερμού ότι κάτι δεν πάει και τόσο καλά. Η εμφάνισή του έχει να κάνει με κάποιου είδους απειλή που δέχεται ο άνθρωπος γι' αυτό και αυτομάτως παίρνει τον χαρακτήρα της προειδοποίησης, αλλά μπορεί να παρουσιαστεί και ως το σύμπτωμα μιας επερχόμενης κατάστασης²²⁰. Τα είδη απειλής που μπορεί να δέχεται ο άνθρωπος και να του δημιουργούν το αίσθημα του φόβου προέρχονται από εσωτερικά ή εξωτερικά ερεθίσματα. Τα εσωτερικά ερεθίσματα έχουν να κάνουν πολλές φορές με την συνειδητοποίηση της αδυναμίας του ανθρώπου όσον αφορά τη διαχείριση διαφόρων κινδύνων ή ακόμη και του ίδιου του χαρακτήρα, που έχει ένα προορισμένο τέλος, ενώ στα εξωτερικά ερεθίσματα συμπεριλαμβάνονται απειλές από κοινωνικά ή φυσικά φαινόμενα όπως για παράδειγμα

²¹⁹Νικολαΐδης,Α.(2007).*Θρησκεία και φόβος,Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*.(σ.13).Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη

²²⁰Νικολαΐδης,Α.(2007).*Θρησκεία και φόβος,Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*.(σ.15).Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη

φυσικές καταστροφές ,αλλά ακόμη και απειλές που προέρχονται απ' το μεταφυσικό κόσμο όπως η πίστη σε θεότητες κ.α. που προκαλούν θρησκευτικούς φόβους²²¹.Ειδικότερα σε πρωτόγονες κοινωνίες που δεν υπήρχε η γνώση και η εξέλιξη της επιστήμης ο φόβος ήταν ένα συναίσθημα που κυριαρχούσε. Αυτό δε σημαίνει ότι στις σύγχρονες κοινωνίες που υπάρχει πρόοδος των επιστημών, έχει εξαφανιστεί αυτό το αίσθημα φόβου αλλά σε αυτή την περίπτωση υφίσταται όμως δεν συνδέεται με προκαταλήψεις όπως στο παρελθόν αλλά πλέον με πραγματικά γεγονότα που συμβαίνουν καθημερινά στη ζωή.

Στο σημείο αυτό εξετάζοντας τον λόγο ύπαρξης του φόβου θα δούμε ότι ο φόβος σχετίζεται και με μια άλλη έννοια αυτή της αγωνίας που η διαφοροποίηση των δύο έγκειται στο ότι η τελευταία έχει να κάνει με μελλοντικές καταστάσεις ενώ η πρώτη αυτή, του φόβου ,με πράγματα που γίνονται στο παρόν²²².Αυτό που χαρακτηρίζει και ξεχωρίζει τον άνθρωπο σε σχέση με τα υπόλοιπα έμβια όντα είναι ότι διαθέτει εξελιγμένες νοητικές δυνατότητες οι οποίες των βοηθούν να αντιμετωπίζει γεγονότα του παρόντος αλλά και να μπορεί να σχεδιάζει και να κατανοεί γεγονότα που θα συμβούν στο μέλλον όπως η έλευση του θανάτου²²³.Κατά τον Αμερικανό ανθρωπολόγο Ernest Becker η θνητή φύση του ανθρώπου σε συνδυασμό με τη γνώση που αυτή κατέχει οδηγεί σε κοινωνικές συμπεριφορές όπως ο φόβος θανάτου και την μη παραδοχή του .Σύμφωνα με αυτόν το ότι ένας άνθρωπος μπορεί και επιβιώνει οφείλεται στην νοημοσύνη και την εξυπνάδα που έχει και που του δίνει τη δυνατότητα να προβλέπει το μέλλον καταλήγοντας όμως ότι «*συνειδητοποίηση της ύπαρξής μας συνοδεύεται και από τη συνείδηση του αναπόφευκτου θανάτου μας. Όχι μόνο έχουμε επίγνωση ότι είμαστε θνητοί, αλλά έχουμε συνείδηση του γεγονότος ότι ο θάνατος μπορεί να συμβεί ανεξέλεγκτα, απροειδοποίητα και απροσδόκητα*»²²⁴.Αυτή η διαπίστωση του αμερικανού επιστήμονα οδηγεί αναπόφευκτα και στο φόβο θανάτου. Ο τρόπος που βρήκαν οι άνθρωποι να αντιμετωπίσουν αυτόν τον φόβο θανάτου ήταν μέσω της δημιουργίας πολιτισμού και ενός πλαισίου ηθικού και αξιολογικού τρόπου ζωής .Με τη βοήθεια αυτών επιτυγχάνεται η απομάκρυνση του φόβου θανάτου με την προοπτική μιας αθανασίας αφού η καλλιέργεια πολιτισμού από τον άνθρωπο οδηγεί σε μια αντιμετώπιση των φόβων και των νοημάτων της

²²¹Νικολαΐδης,Α.(2007).*Θρησκεία και φόβος,Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*.(σ.17).Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη

²²²Νικολαΐδης,Α.(2007).*Θρησκεία και φόβος,Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*.(σ.18).Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη

²²³Λεονταρή,Α&Αστήθα,Μαρία.(2001).*Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών,Ο φόβος του θανάτου*.(σ.159).τόμος 6(30)

²²⁴Becker,E.(1962).*The Birth and Death of meaning*.(p.28).New York:Free Press

ύπαρξης άρα και των γεγονότων που σχετίζονται με το θάνατο ²²⁵.Μια άλλη θεωρία που στηρίχτηκε πάνω σε αυτά που διατύπωσε ο Becker περί του φόβου θανάτου μας λέει το εξής: οι ενυπάρχοντες φόβοι και ανησυχίες που βρίσκονται βαθειά μέσα στον άνθρωπο λόγω της θνητότητας της φύσης του, ξεπερνιούνται μόνο αν υπάρχει αυξημένο το αίσθημα της αυτοεκτίμησης και του αυτοσεβασμού. Με βάση αυτή τη θεωρία ο φόβος θανάτου «είναι ο συναισθηματικός τρόπος με τον οποίο εκδηλώνεται το βασικό ένστικτο της επιβίωσης. Εξαιτίας της ανάγκης για αυτοδιατήρηση, καθετί που εισπράττεται ως απειλή από την ανθρώπινη ύπαρξη εναντίον της, αποτελεί και την πηγή έντονου άγχους. Το άγχος αυτό λειτουργεί σαν δικλείδα ασφαλείας ως προς την προσαρμοστικότητα, επειδή προειδοποιεί τον οργανισμό να απομακρυνθεί από απειλητικές καταστάσεις. Το πρόβλημα έγκειται στην ικανότητά μας να φανταζόμαστε μελλοντικά απειλητικά γεγονότα και να αναγνωρίζουμε ότι τελικά ο θάνατος θα κυριαρχήσει πάνω στις προσπάθειες μας να διατηρηθούμε στη ζωή»²²⁶.

Ο φόβος θανάτου στη ζωή ενός ανθρώπου φαίνεται ότι επηρεάζει τη ζωή του και γενικά τον τρόπο ζωής αλλά και την συναισθηματική του κατάσταση. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο άνθρωπος έχει την ικανότητα μέσω των εξελιγμένων νοητικών ικανοτήτων που έχει σε σχέση με τα υπόλοιπα όντα να αντιλαμβάνεται την έλευση του χρόνου και σε συνδυασμό με ικανότητα του να κατανοεί μελλοντικές καταστάσεις, να του δημιουργεί αναπόφευκτα ένα άγχος και ένα φόβο για το σίγουρο γεγονός του θανάτου²²⁷.Η καθημερινότητα για το κάθε άτομο που βιώνει αυτό το άγχος το καθιστά μη λειτουργικό και ανήμπορο να φέρει εις πέρας ακόμη και τις πιο απλές καθημερινές υποχρεώσεις. Από τη στιγμή λοιπόν που ο άνθρωπος βάσει των αντιληπτικών και γνωστικών του δεξιοτήτων κατανοεί ότι ο θάνατος μπορεί να έρθει στη ζωή του ανά πάσα στιγμή , καταλήγουμε ότι ο φόβος θανάτου επηρεάζεται από κάποιους παράγοντες όπως είναι το φύλο ,η ηλικία το μορφωτικό επίπεδο, οι θρησκευτικές αντιλήψεις κ.α. Σύμφωνα με έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν έδειξαν ότι νεαρά στην ηλικία άτομα φοβόντουσαν περισσότερο τον θάνατο σε σχέση με ηλικιωμένα ,όπως επίσης άτομα που είχαν έντονο θρησκευτικό συναίσθημα έδειξαν να έχουν έναν συμβιβασμό με την ιδέα του θανάτου σε

²²⁵ Λεονταρή,Α&Αστήθα,Μαρία.(2001).Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών,Ο φόβος του θανάτου.(σ.162). τόμος 6(30)

²²⁶Greenberg, G.&Pyszczynski, T.& Solomon, S.(1986).The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. στο: R.F. Baumeister (ed.). *Publicselfandprivateself*, Springer-Verlag, NewYork.

²²⁷Μεσσήνη,Λ.(2018).Διερεύνηση του φόβου θανάτου με την ψυχοπαθολογία και οι ψυχοσωματικές επιπτώσεις του και ο ρόλος τουςστην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας.(σ.9).(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,Τμήμα Ιατρικής ,Λάρισα

σχέση με άλλα άτομα που έλλειπε αυτό το στοιχείο²²⁸. Στη σκέψη και μόνο του θανάτου το άτομο κατακλύζεται από συναισθήματα όπως στεναχώρια, αγωνία, ανασφάλεια και γενικά από ένα σύνολο αρνητικών επιδράσεων πάνω σε αυτό, που σύμφωνα με τη θεωρία του προτεστάντη θεολόγου Paul Tillich όλα τα παραπάνω είναι απόρροια στο ότι ο άνθρωπος αποτελεί ένα οντολογικά πεπερασμένο²²⁹. Λόγω του πολύπλευρου χαρακτήρα που παρουσιάζει το ζήτημα του φόβου θανάτου δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας συγκεκριμένος ορισμός αφού το πόσο σημαντική είναι η ζωή και ο θάνατος ποικίλουν από περιοχή σε περιοχή και πολιτισμό σε πολιτισμό. Για το συγκεκριμένο θέμα δεν θα μπορούσε να μην ασχοληθεί ο Αυστριακός νευρολόγος και ψυχαναλυτής Σίγκμουντ Φρόιντ. Επεσήμανε ότι ο φόβος του θανάτου χαρακτηρίζεται από τρεις τύπους όσον αφορά τα συναισθήματα που νιώθει ο άνθρωπος στον εγκέφαλο, τον υπαρξιακό, τον αρπακτικό και τον καταστροφικό. Ο πρώτος τύπος έχει να κάνει με την ατομική γνώμη που έχει ο κάθε άνθρωπος για το φαινόμενο του θανάτου, ο δεύτερος έχει να κάνει με την συνειδητή και ασυνείδητη ματαιώση του ανθρώπου οντολογικά και ο τρίτος έχει να κάνει με τον εκμηδενισμό-ισοπεδωτισμό της ζωής των άλλων ανθρώπων²³⁰. Σύμφωνα με τον Φρόιντ η αγωνία αλλά και ο φόβος θανάτου που νιώθει το άτομο αποτελούν έναν μηχανισμό, μια ασπίδα άμυνας για να αντιμετωπιστούν οι ασυνείδητες συγκρούσεις όπως για παράδειγμα ανησυχίες και φόβοι από παιδικά τραύματα, που αυτό σε κλινικό πλαίσιο ονομάζεται θανατοφοβία²³¹. Επιπρόσθετα ο φόβος θανάτου κάνει την εμφάνισή του σύμφωνα με τον Φρόιντ όταν ο άνθρωπος έρχεται σε επαφή με πληθώρα ερεθισμάτων διαφόρων αιτιών τα οποία οφείλονται σε ορμές και έχουν να κάνουν με τραυματικές καταστάσεις²³². Ένας άλλος επιστήμονας ψυχίατρος-ψυχοθεραπευτής που ασχολήθηκε με το θάνατο και το φόβο που αυτός προκαλεί στον άνθρωπο είναι ο Ελβετός Καρλ Γιούνγκ. Η αναφορά του στο συγκεκριμένο θέμα έχει ως εξής: στην πορεία της ζωής ενός ανθρώπου εμφανίζονται διάφορα σκαμπανεβάσματα τα οποία αν ληφθούν υπ' όψιν ως «μικροί θάνατοι», βοηθούν τον άνθρωπο να έρθει σε μια πιο στενή σχέση με τον φυσικό του

²²⁸Μεσσήνη, Λ. (2018). *Διερεύνηση του φόβου θανάτου με την ψυχοπαθολογία και οι ψυχοσωματικές επιπτώσεις του και ο ρόλος τους στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας*. (σ.σ 11-12). (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιατρικής, Λάρισα

²²⁹Μεσσήνη, Λ. (2018). *Διερεύνηση του φόβου θανάτου με την ψυχοπαθολογία και οι ψυχοσωματικές επιπτώσεις του και ο ρόλος τους στην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας*. (σ.11). (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Ιατρικής, Λάρισα

²³⁰Langs, R. (2004). Death Anxiety and the Emotion-Processing Mind. *Psychoanalytic Psychology*, 21(1), 31–53. <https://doi.org/10.1037/0736-9735.21.1.31>

²³¹Μαργαρίτη, Τ. & Μαρδάς, Ι. (χ.η). *Φόβος θανάτου ή θανατοφοβία: Πώς να τον μετατρέψουμε σε σύμμαχο*. Ανακτήθηκε 19 Φεβρουαρίου 2024 από <https://art-therapy.center/fovos-thanatou-pos-na-ton-metatreproume-se-symmacho/>

²³²Νικολαΐδης, Α. (2007). *Θρησκεία και φόβος. Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*. (σ.33). Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη

θάνατο όταν αυτός έρθει, διώχνοντας έτσι το φόβο που θα μπορούσε να δημιουργηθεί. Ο Γιούνγκ θεωρούσε το θάνατο ως ένα αρχέτυπο που σκοπό είχε αλλάζοντας πρόσωπα να εισχωρήσει στη ζωή του ανθρώπου και να τον ολοκληρώσει. Έτσι το αρχέτυπο του θανάτου από ένας εχθρός στη ζωή του ανθρώπου μετατρέπεται σε έναν σύμμαχο που στόχο έχει να οδηγήσει τον άνθρωπο σε μια καλύτερη ποιότητα ζωής χωρίς φόβο και αγωνία για το φυσικό θάνατο όταν αυτός έλθει²³³.

4.2 Ορθόδοξη χριστιανική προσέγγιση.

Στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία ο φόβος ως ένα υπαρκτό συναίσθημα που νιώθει ο άνθρωπος, από θεολογικής πλευράς δεν έχει καμία σχέση με το Δημιουργό Θεό. Το συναίσθημα του φόβου μαζί με άλλα παρεμφερή συναισθήματα όπως αυτά της στεναχώριας ,της θλίψης κ.α. δεν αποτελούν χαρακτηριστικά σημεία της ανθρώπινης φύσης, αλλά έχουν να κάνουν με την μεταπτωτική κατάσταση που βιώνει ο άνθρωπος ως το τελειότερο δημιούργημα που παρενέβη τη θεϊκή εντολή ²³⁴.Βέβαια τα δεινά που συντροφεύουν τον άνθρωπο μετά την πτώση συμπεριλαμβανομένου και του φόβου ,όπως μας πληροφορεί και ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής γίνονται τα μέσα με τη βοήθεια των οποίων κατανοείται το σχέδιο της θείας οικονομίας²³⁵.Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν θα μπορούσαν να μην επισημάνουν τον χαρακτήρα του φόβου όπως αυτός έχει αναφερθεί στα διάφορα χωρία της Αγίας Γραφής. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στο βιβλίο των Ψαλμών «*Από φόβου εξελού την ψυχήν μου*», όπου εδώ ο φόβος επισημαίνεται ως εχθρικός²³⁶ .Τέτοιος μπορεί να είναι ο φόβος θανάτου ο οποίος προσπαθεί να κάνει τον άνθρωπο να δειλιάσει μπροστά στο μαρτύριο και το θάνατο .Επίσης ο Μέγας Βασίλειος υπογραμμίζει τις αρνητικές συνέπειες που έχει ο φόβος όταν δημιουργείται εκεί που δεν υπάρχει λόγος, κάνοντας τον άνθρωπο να χάνει την αυτοκυριαρχία του και την εγκράτειά του²³⁷.Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ανάλυση που κάνει ο Άγιος Ιωάννης ο Σιναΐτης πάνω στο θέμα του φόβου. Μας λέει ότι ο φόβος αποτελεί ένα αίσθημα γεμάτο τρόπο ,το οποίο το χαρακτηρίζει η διαρκής απουσία της

²³³Μαργαρίτη,Τ.&Μαρδάς,Ι.(χ.η).*Φόβος θανάτου ή θανατοφοβία :Πώς να τον μετατρέψουμε σε σύμμαχο*;Ανακτήθηκε 19 Φεβρουαρίου 2024 από <https://art-therapy.center/fovos-thanatou-pos-na-ton-metatreproume-se-symmacho/>

²³⁴Νικολαΐδης,Α.(2007).*Θρησκεία και φόβος,Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*.(σ.24).Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη

²³⁵Μαξίμου Ομολογητού,*Κεφάλαια θεολογικά 1*,65,PG 90,1204

²³⁶Ψαλμ.63,2

²³⁷Μεγάλου Βασιλείου,*Περί νηστείας 1*,10,PG 31,181

θείας χάριτος, αποκαλύπτοντας έτσι πίστη στις ανθρώπινες δυνατότητες αγνοώντας την πίστη στο Θεό²³⁸.

Το διαχρονικό φαινόμενο του θανάτου αποτελεί ένα γεγονός το οποίο αναμφισβήτητα από μόνο του δημιουργεί στενάχωρα συναισθήματα και θλίψη. Από μόνος του ο θάνατος αποτελεί ένα μυστήριο για τον άνθρωπο και αυτός ο μυστηριώδης χαρακτήρας σίγουρα προκαλεί συναισθήματα όπως είναι ο φόβος για το άγνωστο ,για το τι πρόκειται να συμβεί μετά. Ο φόβος του θανάτου είναι ένα συναίσθημα το οποίο στην πορεία της ζωής του ο χριστιανός είναι θεμιτό να το βιώσει. Η διαφορά όμως έγκειται στο ότι την θέση του φόβου ,στο ότι όλα θα πάντουν να υπάρχουν και να υφίστανται έρχεται να αντικατασταθεί από την ελπίδα και την αγάπη²³⁹. Η καλλιέργεια του φόβου του θανάτου από τον άνθρωπο στην πραγματικότητα του στερεί την ελευθερία του. Μιλώντας για ελευθερία στον ορθόδοξο χριστιανό γίνεται λόγος για μια σχέση αγάπης τόσο με τον ίδιο το Θεό όσο και τους συνανθρώπους²⁴⁰. Αισθανόμενος όμως ο άνθρωπος διαρκώς το φόβο θανάτου γίνεται έρμαιο των παθών του και της γενικότερης φθοράς της φύσης του. Αποτελούν γνωρίσματα της ανθρώπινης φύσης ο φόβος και η αγωνία και αυτό φαίνεται και στο πρόσωπο του Χριστού κατά τη διάρκεια της προσευχής του στη Γεθσημανή²⁴¹. Τον βλέπουμε μπροστά στα επερχόμενα πάθη και το θάνατο που επρόκειτο να συμβούν να αγωνιά και να φοβάται ανθρωπίνως και να προσεύχεται στον Θεό-Πατέρα του για να αποφύγει τις δοκιμασίες των μαρτυριών που ασχέτως αν τα δέχτηκε με τη θέληση του πιστοποίησε έτσι το γεγονός ότι ο φόβος και η αγωνία για τον θάνατο αποτελεί χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης ²⁴². Η μόνη λύση στην υπερπήδηση αυτού του φόβου είναι η μίμηση του θελήματος του Θεού η οποία οδηγεί στην προοπτική της αιώνιου ζωής μακριά από το θάνατο και τη φθορά²⁴³. Έτσι λοιπόν η λύση στο πρόβλημα του φόβου για την κρίσιμη ώρα που θα επέλθει ο θάνατος στον κάθε χριστιανό είναι να συμφιλωθεί με αυτόν, αφού ο θάνατος δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα πέρασμα από την φθαρτή ζωή στη αιώνια . Παρόλο που το φαινόμενο του θανάτου μαζί με τον φόβο και την αγωνία που τον συντροφεύουν είναι συνδεδεμένο με την ανθρώπινη

²³⁸ Ιωάννου Σιναιΐτου, *Κλίμαξ* 21, PG 88,945

²³⁹ Μαντζαρίδης, Γ. (2010). *Χριστιανική Ηθική II*. (σ.636). Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα

²⁴⁰ Μαντζαρίδης, Γ. (2010). *Χριστιανική Ηθική II*. (σ.262). Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα

²⁴¹ Λκ .22,39-46

²⁴² Δημητριάδη, Ε. (2020). *Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΠΕΡΙ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΟ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΗ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ*. (σ.19). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεολογική σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας: Θεσσαλονίκη

²⁴³ Ψυχάρης, Α. (2022). «*Ταλαίπωρος άνθρωπος εγώ, τις θέλει με ελευθερώσει από τον σώματος του θάνατο τούτου; (Ρωμ. 7,24). Ο θάνατος στην Χριστιανική παράδοση*». (σ.18). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

φύση και τον άνθρωπο, γενικά ο Θεός όπλισε τον άνθρωπο με την ελπίδα και την αισιοδοξία αλλά κράτησε επίσης άγνωστο το χρονικό σημείο στο οποίο έρχεται ο θάνατος. Στην υπόθεση ότι η ώρα του θανάτου ήταν στον άνθρωπο γνωστή, αυτό θα τον έκανε να μην βρίσκει ανάπαυση και ηρεμία πουθενά στη ζωή του αφού το αίσθημα του φόβου θα ήταν τόσο έντονο που καθημερινά θα ήταν σαν να βιώνει το θάνατο του πριν αυτός έρθει²⁴⁴.

Οι Άγιοι της Εκκλησίας αποτελούν λαμπρά παραδείγματα ανθρώπων οι οποίοι υπερνίκησαν το φόβο θανάτου και την αγωνία των μαρτυριών. Χιλιάδες μάρτυρες της Εκκλησίας βρήκαν μαρτυρικό θάνατο μετά από σκληρά βασανιστήρια όπως για παράδειγμα η Αγία Αγαθή, η οποία υπεβλήθη σε φρικτά βασανιστήρια μέχρι να παραδώσει την ψυχή της στο Θεό έχοντας την επιλογή να τα αποφύγει όλα ασπαζόμενη τα είδωλα της εποχής. Η έλλειψη φόβου της Αγίας μπροστά στα μαρτύρια και τον επερχόμενο θάνατο που αναφέρεται το παράδειγμα μας δεν ήταν αποτέλεσμα μιας φυσικής ανθρώπινης δύναμης αφού για ένα δεκαπεντάχρονο κορίτσι η υποβολή σε τέτοιου είδους βασανιστήρια (μαστεκτομή με πυρωμένες τανάλιες, σύρσιμό της σε πυρακτωμένα κεραμίδια) μόνο τρόμο και φόβο μπορεί να επιφέρει²⁴⁵. Η εν λόγω αφοβία προέρχονταν από μια δύναμη που λάμβαναν αυτοί οι άνθρωποι μέσω της θείας χάριτος του Θεού η οποία τους ενδυνάμωνε και τους ενίσχυε στην κρίσιμη στιγμή του μαρτυρίου αναθεωρώντας την έννοια του θανάτου. Συνεπώς ο φόβος για τον θάνατο που θα ακολουθούσε δεν ήταν υπαρκτός αφού ο θάνατος αποτελούσε μια «πύλη εισόδου» σε μια αιώνια μακάρια ζωή κοντά στο Θεό μακριά απ' τις θλίψεις και τη φθορά του παροντικού κόσμου στον οποίο ζούσαν²⁴⁶. Ένα ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό είναι ότι από τη στιγμή που ο άνθρωπος γεννιέται με τη φθαρτή του ανθρώπινη φύση και μαζί του γεννιέται και ο θάνατος τότε για ποιο λόγο στέκεται έντρομος μπροστά στο θάνατο; Πρέπει να είναι ότι από τη στιγμή που ο πάνσοφος Δημιουργός γνωρίζει για το πλάσμα του ποιο είναι το συμφέρον του σύμφωνα με τη θεία πρόνοια, ο άνθρωπος θα πρέπει να ζει και να δοξάζει το Θεό για όσα πράγματα του παραχωρούνται παρά να θλίβεται για το επερχόμενο τέλος του. Αξιοπρόσεχτη είναι η στάση του Ευγενίου Βούλγαρη που λέει ότι « ο θάνατος αποτελεί ένα λιμάνι το οποίο ηρεμεί τον άνθρωπο από τα ήδη υπάρχοντα δεινά της ζωής όπως επίσης κι από αυτά που πρόκειται να πάθει στο μέλλον, γι' αυτό και οι άνθρωποι είναι καλό στο βαθμό που

²⁴⁴Βούλγαρης,Ε.(2005).*Διατριβή περί ευθανασίας*.(σ.80).Αθήνα:εκδόσεις Εξάντας

²⁴⁵Καβαδίας,Δ.(2024).*Η Αγία Παρθενομάρτυρ Αγάθη προστάτις των μαστών-ιάτριά των μαστικών παθήσεων*. Ανακτήθηκε 23 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.pemptousia.gr/tag/%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CE%B8%CE%B7/>

²⁴⁶Δημητριάδη,Ε.(2020).*Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΠΕΡΙ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΟ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΗ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ*.(σ.18).(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο,Θεολογικήσχολή,Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας:Θεσσαλονίκη

μπορούν να δείχνουν ψυχραιμία απέναντί του»²⁴⁷. Η καλλιέργεια του φόβου για το θάνατο έχει τις ρίζες του στην πτώση των πρωτοπλάστων και στην γενικότερη φθορά της ανθρώπινη φύσης. Αυτή η φθορά της ανθρώπινης φύσης είναι υπεύθυνη για τη συνειδητοποίηση του ανθρώπου πως κάποια στιγμή η ανθρώπινη του φύση θα γυρίσει σημείο απ' όπου γεννήθηκε και αυτό γεννά στην ψυχή του ανθρώπου το φόβο. Στο σημείο αυτό είναι σημαντική η άποψη που διατυπώνουν οι Πατέρες της Εκκλησίας για το συγκεκριμένο θέμα. Μας υπογραμμίζουν ότι δεδομένου ότι ο διάβολος έχει ως στόχο και σκοπό να κατευθύνει τον άνθρωπο εναντίον του Δημιουργού του, προσπαθεί συνεχώς να δημιουργήσει μια σχέση ματαιότητας και μηδενισμού και να θέτει σε μόνιμη αμφισβήτηση την εμπιστοσύνη και την αγάπη που έχει ο Θεός προς το πλάσμα του²⁴⁸. Δυστυχώς ο άνθρωπος της σύγχρονης εποχής προσπαθεί να μετριάσει το φόβο θανάτου με διάφορους τρόπους, όπως με την αναζήτηση τεχνολογικών επιτευγμάτων που θα μπορούν να δώσουν παράταση στη ζωή του ανθρώπου. Παρά ταύτα άσχετα με το αν ο φόβος είναι χαρακτηριστικό της φύσης του ανθρώπου, είναι επίσης ενδεικτικό της δυσπιστίας και της αμφισβήτησης του απέναντι στο Θεό διότι εκλαμβάνει τον θάνατο ως κάτι μη αναστρέψιμο και χωρίς την προοπτική της αιώνιας ζωής²⁴⁹.

Η προσκόλληση του ανθρώπου στα επίγεια αγαθά και η γενικότερη εκκοσμίκευση δημιουργούν στον άνθρωπο την αντίληψη ότι η ώρα του θανάτου είναι μια απειλή η οποία κατακλύζει τον άνθρωπο με το αίσθημα του φόβου. «Οι άπιστοι είναι λογικό να φοβούνται το θάνατο επειδή δεν έχουν πίστη στην αιώνια ζωή, εκείνος όμως που συνειδητά πιστεύει στο Χριστό και στην Ανάσταση παρόλο που τρέφει μέσα του ένα μικρό συναίσθημα αγωνίας δεν ερμηνεύει το θάνατο ως μία απειλή που θα του στερήσει τις επίγειες απολαύσεις»²⁵⁰. Αντίθετα ο άνθρωπος ο οποίος προσπαθεί να απαλλαγεί από τα πάθη του και αγωνίζεται σε έναν πνευματικό αγώνα σύμφωνα με το θέλημα του Θεού, την στιγμή του θανάτου του δεν δειλιάζει αλλά καρτερά την μέλλουσα ζωή γεμίζοντας χαρά και αισιοδοξία. Ο φόβος για τον επερχόμενο θάνατο με τη βοήθεια της πίστης ελαττώνεται σημαντικά αφού το ίδιο το γεγονός του θανάτου δεν είναι τίποτε παραπάνω από το πέρασμα από την υλική, φθαρτή ζωή στην

²⁴⁷ Βούλγαρης, Ε. (2005). *Διατριβή περί ευθανασίας*. (σ. 77). Αθήνα: εκδόσεις Εξάντας

²⁴⁸ Δημητριάδη, Ε. (2020). *Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΠΕΡΙ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΟ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΗ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ*. (σ. 21). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

²⁴⁹ Σάκκου, Σ. (2007). *Οι νεκροί μας, δεν χάθηκαν*. (σ. 18-19). Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Χριστιανική Ελπίς

²⁵⁰ Δημητριάδη, Ε. (2020). *Η ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΠΕΡΙ ΕΥΘΑΝΑΣΙΑΣ ΤΟ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΗ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ*. (σ. 22). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

αιώνια²⁵¹. Συνεπώς ο φόβος και η αγωνία που νιώθει ο άνθρωπος για το γεγονός του θανάτου σχετίζεται καθαρά με την πνευματική κατάσταση την οποία τελεί. Όσο πιο κολλημένος είναι ο άνθρωπος στις υπέρμετρες επιθυμίες και στα ανθρώπινα πάθη τόσο πιο τρομοκρατημένος και με λανθασμένη αντίληψη θα αντιμετωπίζει τον θάνατο, ενώ ο άνθρωπος που έχει στην ψυχή του αγάπη και πνεύμα Θεού και περνά τη ζωή του με σύνεση και καλλιεργώντας την εν Χριστό αρετή μετριάζει το φόβο ως και σε ένα βαθμό τον εκμηδενίζει τελείως, μπροστά στην πρόγευση της αιωνιότητας και της μέλλουσας ζωής.

²⁵¹Παπαδόπουλου,Χ.(2017).*Η αγιότητα ως έκφραση της ηθικής αυτονομίας*.(σ.49).Θεσσαλονίκη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

«Έννοια του θανάτου διαφορά προσέγγισης ιατρικής επιστήμης και χριστιανικής ορθόδοξης θεολογίας»

Σε όλους τους ζωντανούς οργανισμούς που «φιλοξενούνται» στον πλανήτη μας υπάρχει ένα κοινό χαρακτηριστικό ,αυτό του θανάτου .Με την έννοια αυτή ίσως μιλάμε για το πιο διαχρονικό φαινόμενο στην ιστορία της ανθρωπότητας αλλά και γενικότερα του έμβιου κόσμου.Στο πέρασμα των αιώνων ο θάνατος παρουσιάστηκε με διάφορες μορφές και ως αποτέλεσμα διαφόρων συνεπειών είτε θεϊκών ,είτε κοινωνικών σε συνάρτηση πάντα με τις κοινωνίες και τα συστήματα ιδεών που επικρατούσαν. Στην ορθόδοξη χριστιανική θεολογία το διαχρονικό φαινόμενο του θανάτου προσλαμβάνει όπως θα δούμε μια άλλη διάσταση που παρόλο που βιολογικά ο άνθρωπος φτάνει στο «τέλος» δηλαδή επέρχεται η παύση των βιολογικών λειτουργιών του,εν τούτοις ο θάνατος δεν αποτελεί παρά έναν «προσωρινό ύπνο», και ένα πέρασμα σε μια καινούργια ζωή χωρίς φθαρτότητα ,διάβρωση όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

5.1 Έννοια θανάτου στην ιατρική επιστήμη

Η ιατρική επιστήμη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα , έχει ως σκοπό την θεραπεία αλλά και την πρόληψη νοσημάτων.Από τα χρόνια του Ιπποκράτη του «πατέρα της ιατρικής» όπως δίκαια χαρακτηρίστηκε ,αλλά και του Γαληνού αργότερα στόχος των ιατρών της εποχής ήταν η απαλλαγή των ανθρώπων από ασθένειες και τα νοσήματα που προέκυπταν κατά τη διάρκεια της ζωής τους²⁵².Όταν μιλάμε για θάνατο στην ιατρική επιστήμη εννοούμε τη διακοπή των βιολογικών λειτουργιών των οργάνων του ανθρωπίνου σώματος.Πιο συγκεκριμένα «ο κλασικός ορισμός του θανάτου αναφέρεται στην οριστική παύση της καρδιακής λειτουργίας(και συνεπώς και της αναπνοής)»²⁵³.Δηλαδή κάνουμε λόγο για την κατάσταση εκείνη στην οποία τα ζωτικά όργανα του ανθρώπου έχουν πληγεί ανεπανόρθωτα λόγω κάποιας αιτίας (ατύχημα ,γήρας,υποσιτισμό, κ.α.)και δεν μπορούν να επανέλθουν στην αρχική τους λειτουργία²⁵⁴.Όμως στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι εκτός απ' τον βιολογικό θάνατο ,την βιολογική κατάλυση του ανθρωπίνου σώματος, στην ιατρική

²⁵² Δημητρακόπουλος,Α.(2019).*Η ιατρική στην αρχαία Ελλάδα :Πως επηρέασε την σύγχρονη ιατρική*; Ανακτήθηκε 01 Σεπτεμβρίου 2022 από <https://pathologia.eu/enimerosi/eswterikh-pathologia/h-iatrikh-sthn-arxaia-ellada-pws-ephrease-th-syghronh-iatrikh/>.

²⁵³ Βουλτσιος,Π&Ψαρούλης,Δ.(2010).*Ιατρικό Δίκαιο Στοιχεία Βιοηθικής*.(σ.71).Θεσσαλονίκη:UniversityStudioPress

²⁵⁴ Portnov,Alexey.(2021).*Βιολογικός θάνατος*.Ανακτήθηκε 01/09/2022 από https://el.miliveok.com/health/viologikos-thanatos_109501i15958.html.

κοινότητα συχνά ακούμε και για τον εγκεφαλικό θάνατο .Με τον όρο εγκεφαλικός θάνατος νοείται η κατάσταση κατά την οποία έχει επέλθει νέκρωση της λειτουργίας του εγκεφάλου .Αυτό οδηγεί στη συνέχεια στην διακοπή της αναπνοής όπως επίσης και της καρδιακής λειτουργίας .Παρά ταύτα με τη βοήθεια της τεχνολογίας μπορεί να επιτευχθεί η διατήρηση των παραπάνω λειτουργιών ανεξαρτήτως της λειτουργίας του εγκεφάλου²⁵⁵.

5.1.1 Είδη θανάτου στην ιατρική επιστήμη

Πολλές μελέτες έχουν πραγματοποιηθεί στο πέρασμα των αιώνων όσον αφορά τις κατηγορίες απ' τις οποίες προκαλείται ο θάνατος σε έναν ανθρώπινο οργανισμό.Μέσα από αυτές η ιατρική κοινότητα έχει καταλήξει ότι ένας θάνατος μπορεί να χαρακτηριστεί αιφνίδιος ,βίαιος και φυσικός. Απ' τη στιγμή της σύλληψης του ανθρώπου ξεκινά μια διαδικασία πολλαπλασιασμού των κυττάρων. *«Η βασική ζωντανή μονάδα του σώματος είναι το κύτταρο ,το δε κάθε όργανο αποτελεί άθροισμα πολλών διαφορετικών κυττάρων ,τα οποία συγκροτούνται με μεσοκυττάρια δομικά στοιχεία στήριξης».*²⁵⁶Αρχικά τα δύο κύτταρα διαιρούνται σε τέσσερα τα τέσσερα σε οχτώ κ.ο.κ. Από κάποιο χρονικό σημείο και ύστερα παρουσιάζεται μείωση της αναγεννητικότητας καινούργιων κυττάρων προς αντικατάσταση παλαιών ,όπου τα καινούργια κύτταρα λόγω του γήρατος εντοπίζονται με εκφυλιστικά χαρακτηριστικά .Αποτέλεσμα της μεγάλης αλλοίωσης των κυττάρων λόγω της παρέλευσης του χρόνου οδηγεί το άτομα στον φυσικό θάνατο.Η επόμενη κατηγορία θανάτου είναι αυτή του αιφνιδίου θανάτου.Λέγοντας αιφνίδιος θάνατος νοείται *«ο θάνατος που αναφέρεται στην απότομη διακοπή των ζωτικών σημείων που οδηγεί σε μη αναστρέψιμο θάνατο, λόγω απώλειας της καρδιακής παροχής, οφειλόμενης σε κοιλιακή ασυστολία, κοιλιακή ταχυκαρδία (ΚΤ) ή κοιλιακή μαρμαρυγή (ΚΜ)»*²⁵⁷.Στον αιφνίδιο θάνατο πραγματοποιείται δηλαδή μια ξαφνική και χωρίς να την περιμένει ο ασθενής παθολογική κατάσταση, που μπορεί εξ' αρχής να μην

²⁵⁵Παπαδόπουλος,Χ.(2016).Ο ορισμός του εγκεφαλικού θανάτου και η φυσιολογία του.Ανακτήθηκε 01/09/2022 από <https://www.pemptousia.gr/2016/10/o-orismos-tou-egkefalikou-thanatou-ke-i-fisiologia-tou/>. «Ο θάνατος του εγκεφάλου επέρχεται άμεσα μετά την παύση της καρδιάς και της αναπνοής. Όπως επίσης παύση της εγκεφαλικής λειτουργίας οδηγεί άμεσα στην παύση της αναπνοής και της καρδιάς. Αυτό συνέβαινε και συμβαίνει όσο δεν υποστηρίζεται ή δεν υποκαθίσταται η αναπνοή με μηχανικά μέσα. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και των τεχνικών αναζωογόνησης τις τελευταίες δεκαετίες καθιστά εφικτή τη διατήρηση της αναπνοής και της καρδιακής λειτουργίας, ακόμα και σε περιπτώσεις που έχει επέλθει η νέκρωση του εγκεφάλου.

Έτσι η ανάπτυξη της βιοϊατρικής τεχνολογίας οδήγησε στη δημιουργία μιας τεχνητής καταστάσεως και ενός όντος με κατεστραμμένο εγκέφαλο και μηχανικά υποστηριζόμενη αναπνοή και κυκλοφορία. Ένα απεγκεφαλισμένο δηλαδή σώμα. Έτσι προκύπτει ένας νέος ορισμός του θανάτου, ο εγκεφαλικός θάνατος».

²⁵⁶Guyton,A.&Hall,J.(1997).Φυσιολογία του Ανθρώπου και Μηχανισμοί των νόσων.(σ.3).Αθήνα:Επιστημονικές εκδόσεις Παριζιάνου α.ε.

²⁵⁷Βασιλαράκη,Μ.&Γρηγοράκη,Α.(2005).Καρδιακή Ανακοπή-Αιφνίδιος καρδιακός θάνατος.(Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή εργασία).Σχολή Σ.Ε.Υ.Π. Τμήμα Νοσηλευτικής ,Κρήτη.

λάβει κάποια προειδοποιητικά μηνύματα ή σημάδια για τυχόν λειτουργικής φύσεως προβλήματα που έχουν ανακύψει. Πριν περάσουμε στην τελευταία κατηγορία θανάτου σύμφωνα με την ιατρική ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια άλλη κατηγορία ,αυτή του εγκεφαλικού θανάτου.Με βάση τον ορισμό που έχει δοθεί για το θάνατο από ιατρικής άποψης,όταν έχουμε τη διακοπή της λειτουργίας της καρδιάς τότε διακόπτεται και η αναπνευστική λειτουργία οδηγώντας το άτομο στον θάνατο.Με την εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης και τεχνολογίας παρατηρείται ότι στις Μονάδες Εντατικής Θεραπείας είναι δυνατόν ένας ασθενής να μπορεί να διατηρηθεί στη ζωή με τη βοήθεια μηχανικής υποστήριξης. Εδώ συναντούμε κατηγορίες ασθενών που παρόλο που η καρδιά και η αναπνευστική λειτουργία συνεχίζουν να υφίστανται εν τούτοις ο ασθενής νευρολογικά δεν ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένα τεστ ιατρών, με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η εγκεφαλική λειτουργία του ασθενή παύει να υπάρχει .Έτσι λοιπόν οδηγούμαστε σε μια κατηγορία θανάτου που στην ιατρική ονομάζεται εγκεφαλικός θάνατος ,δηλαδή έχει να κάνει με τη νέκρωση του εγκεφάλου του ατόμου²⁵⁸. Είναι επίσης σημαντικό ότι για να χαρακτηριστεί ότι κάποιος πάσχει από εγκεφαλικό θάνατο θα πρέπει πρώτα να γίνει η διάγνωση του μέσω συγκεκριμένης διαδικασίας που θα αποδειχθεί ότι το όργανο του εγκεφάλου έχει υποστεί μη αναστρέψιμες βλάβες²⁵⁹.Τελευταία κατηγορία θανάτου όπως την έχουν διακρίνει οι ειδικοί είναι αυτή του βίαιου θανάτου.Ένας θάνατος χαρακτηρίζεται βίαιος όταν υπάρχει επίδραση ενός εξωγενούς παράγοντα προς το άτομο ο οποίος μπορεί να είναι άσκηση βίας (εγκληματική πράξη),τροχαίο ατύχημα αλλά και στέρηση βασικών προϋποθέσεων για τη διατήρηση της ζωής όπως στέρηση οξυγόνου κ.α²⁶⁰.

5.2 Έννοια του θανάτου στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία

Για να ορίσουμε την έννοια του θανάτου στην ορθόδοξη χριστιανική θεολογία θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν την ανθρωπολογία της ορθόδοξης χριστιανικής θεολογίας αλλά επίσης και ποια είναι η έννοια της ζωής σε αυτήν.Η ορθόδοξη διδασκαλία μας πληροφορεί ότι ο Θεός αποτελεί την αυθύπαρκτη αιτία απ'την οποία προέρχονται τα πάντα στην κτιστή δημιουργία. *«Ο Θεός είναι η όντως ζωή και αυτός που μεταδίδει τη ζωή του στα*

²⁵⁸Γεωργόπουλος,Γ.(2015).*Ο θάνατος και το δικαίωμα (:) σε αυτόν*.(σ.12).(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.ΤμήμαΙατρικής,Θεσσαλονίκη

²⁵⁹Μιχαηλίδου,Α.(2021). *Εγκεφαλικός Θάνατος και Δωρεά Οργάνων: Ζητήματα Ηθικής και Δεοντολογίας*.(σ.11).(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Σχολή Επιστημών Υγείας,ΤμήμαΙατρικής,Λάρισα

²⁶⁰Ψαρούλης,Δ.(2018).*Ιατριδικαστική από την θεωρία στην πράξη*.(3^ηεκδ).(σ.29).Universitystudiopress.

πλάσματα. Αυτή η ζωή δεν είναι εκ του μηδενός αλλά ζωή απ'τα πλάσματα του. Οι αιτίες των όντων δεν βρίσκονται στον εαυτό τους αλλά στο θεό».²⁶¹

Ακόμη και στα πρώιμα χρόνια του χριστιανισμού φαίνεται ότι ο Θεός είναι αυτός που δημιούργησε τα πάντα χωρίς να έχει την ανάγκη να υπηρετείται από ανθρώπους αφού αυτός αποτελεί την πνοή και την ζωή για τα πάντα²⁶². Η μεγάλη διαφοροποίηση που υφίστανται τα πλάσματα και γενικά η κτιστή δημιουργία είναι ότι σε σχέση με το Θεό οφείλουν αποκλειστικά την ύπαρξη τους σ' αυτόν ,απ' τον οποίο ζωοποιούνται αλλά και συντηρούνται στη ζωή. Η ορθόδοξη διδασκαλία μας πληροφορεί ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο σε έξι ημέρες ή έξι φάσεις όπως λέγονται²⁶³. Αφού λοιπόν δημιούργησε τους αγγέλους ,το φως, το σύμπαν , τη θάλασσα, τους ζωντανούς οργανισμούς ,στο τέλος δημιούργησε με ιδιαίτερη δημιουργική ενέργεια τον άνθρωπο και τον τοποθέτησε ως τελευταίο δημιούργημα, κυρίαρχο της φύσης²⁶⁴ .Επομένως ο Θεός αποτελεί τον ζωοδότη όχι μόνο των ανθρώπων αλλά ολόκληρης της πλάσης. Αφού λοιπόν ο Θεός ζωοδοτεί και συντηρεί στη ζωή η έννοια του θανάτου που βρίσκει έρρισμα; Ο άνθρωπος κατά τη δημιουργία ²⁶⁵πλάστηκε απ' το Δημιουργό κατ'εικόνα και καθ'ομοίωσιν και βρίσκονταν όπως μας λένε οι Πατέρες της Εκκλησίας σε κοινωνία με τα πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. Το καθ' ομοίωσιν αποτελεί μια κίνηση συνεχή που δεν έχει τέλος, που αυτή η κίνηση πρέπει να φτάσει στη μίμηση και στην ομοίωση του Θεού δηλαδή στο κατ'εικόνα²⁶⁶.

Αυτό που πρέπει να διευκρινιστεί απ'την αρχή είναι ότι ο Θεός δεν αποτελεί δημιουργό του θανάτου : «Ο Θεός θάνατον ουκ εποίησεν»²⁶⁷. Ο θάνατος αποτελεί συνέπεια του προπατορικού αμαρτήματος της παρακοής του ανθρώπου στην εντολή του Θεού όσον αφορά τη βρώση του καρπού του δέντρου της γνώσεως του καλού και του κακού²⁶⁸. Ο άνθρωπος βρισκόταν σε πλήρη αρμονία με τα υπόλοιπα όντα της δημιουργίας μέχρι τη στιγμή που παράκουσε την εντολή του Θεού που αφορούσε τη βρώση απ' το δέντρο της γνώσης ²⁶⁹. Ο Μέγας Βασίλειος σε ένα από τα έργα του μας λέει χαρακτηριστικά «*Αρχή γάρ*

²⁶¹Νικολαΐδης ,Α.(2020).*Από τη Γένεση στη Γενετική*.(σ.58). Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη.

²⁶²Πραξ. 17,24-25

²⁶³Ματσούκας,Ν.(2010).*Δογματική και συμβολική θεολογία Β'*.(σ.169). Θεσσαλονίκη: Πουρνάρα.«*Οι έξι μέρες της δημιουργίας είναι έξι φάσεις της κοσμογονικής πορείας. Η ημέρα κατά τη συμβολική γλώσσα των πατέρων είναι ένα σύμβολο που φανερώνει παραστατικά την ολοκλήρωση μιας φάσης που θα μπορούσε να είναι από ένα δευτερόλεπτο μέχρι ή δισεκατομμύρια χρόνια*».

²⁶⁴Γεν.1,26

²⁶⁵Γεν.1,26

²⁶⁶Τσιγκος,Β.(2017).*Δογματική της ορθόδοξου εκκλησίας*.(σ.228).Θεσσαλονίκη:Ostraconpublishing

²⁶⁷Σοφ.Σολ.1,13.

²⁶⁸Γεν.3,3

²⁶⁹Γεν.2,17

και ρίζα της άμαρτίας τὸ ἐφ' ἡμῖν και τὸ αὐτεξούσιον»²⁷⁰. Από εκείνη τη στιγμή διακόπηκε η κοινωνία με το Θεό που αποτελεί την πηγή της ζωής, όπως χαρακτηριστικά μας αναφέρει ο Γρηγόριος Νύσσης «*Αμαρτία δε ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ αλλοτρίωσις, ὅξεστιν ἡ ἀληθινὴ τε και μόνη ζωὴ*»²⁷¹. Ο προορισμός του ανθρώπου ἦταν να ζήσει με την προοπτική να αναχθεί ,να φτάσει στην αθανασία ἔχοντας κυρίαρχη θέση στην δημιουργία, εξουσιάζοντας την²⁷² .Αντί γι' αυτό με την μη τήρηση της εντολής του Δημιουργοῦ ο ἄνθρωπος βυθίστηκε στην αμαρτία. Ὁχι με την ἔννοια της νομικῆς δηλαδή του τιμωροῦ Θεοῦ και του παραβάτη ἀνθρώπου σε ἕνα δικαϊκό σύστημα, ἀλλά με την οντολογική ,αυτῆς της απομάκρυνσης του ἀπ' την πηγή της ζωῆς που ἔχει ως συνέπεια τη φθορά και το θάνατο. Ο ἄνθρωπος με την κακή χρήση του αὐτεξουσίου, ἔφερε την ἔλευση του θανάτου στον κόσμο. Ο ἅγιος Μάξιμος ο Ομολογητῆς τοποθετεῖται πάνω σε αὐτῆ την ἐπιλογή των πρωτοπλάστων σχολιάζοντας τους «δερμάτινους χιτώνες» με τους οποίους περιβάλλονται πλέον τα ἀνθρώπινα σώματα ²⁷³. Η κληρονομιά των «χιτώνων» στην οὐσία προσδίδει τον νεκρώσιμο χαρακτήρα με τον οποίο ἐνδύθηκαν οι πρωτόπλαστοι και γενικότερα το ἀνθρώπινο γένος μετὰ την παρακοή. Σύμφωνα με τον ἅγιο Μάξιμο ο ἄνθρωπος στην προσπάθεια του να φτιάξει κάποια ἀπὸ τα χαρακτηριστικά του Θεοῦ χωρίς ὅμως τη σύμπραξη του ἴδιου του Θεοῦ ,εἰσήγαγε στον εαυτό του την φθορά ἀφοῦ ο διαφορετικὸς δρόμος μακριὰ ἀπὸ τον ζωοδότη Θεό ἔχει ως ἀποτέλεσμα την ἔλευση του θανάτου²⁷⁴. Ο Θεός ὄχι μόνο δεν ἀποτελεῖ την αἰτία του θανάτου ἀλλά προσπάθησε να ἐμποδίσει τη γέννηση του ἀφοῦ ὅπως μας πληροφορεῖ ο ἅγιος Γρηγόριος ο Παλαμᾶς προειδοποίησε ὅτι ἡ παραβίαση της θείας ἐντολῆς θα ὀδηγήσει στο θάνατο²⁷⁵. Τα ἀποτελέσματα της ἀπόφασης που πήραν οι προπάτορες εἶχαν συνέπειες σε ὅλη την ἀνθρωπότητα. Ὁπως μας ἀναφέρει και ο Ἀπόστολος Παῦλος στην ἐπιστολή του προς τους χριστιανούς της Ρώμης ο θάνατος ἀποτελεῖ το τίμημα της ἀμαρτίας²⁷⁶. Η σχέση ἀκοινωνησίας με το Δημιουργό εἶχε ως συνέπεια ο ἄνθρωπος να στερηθεῖ τη ζωὴ και ἔτσι να ὀδηγηθεῖ φυσικά στο θάνατο. Ο ἅγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος μας ἐπισημαίνει ἕνα σημαντικό

²⁷⁰Μεγάλου Βασιλείου ,*Ὅτι οὐκ ἐστὶν αἴτιος των κακῶν ο Θεός*, PG 31,333

²⁷¹Γρηγορίου Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομίου*2, PG 45.

²⁷²Σιατίστης, Π.(2020). *Γεννημένοι για τη χαρά*. (σ.60). Αθήνα: ἘνΠλω. «*Εἶναι σημαντικό να κατανοήσουμε ὅτι ο Θεός δε δημιούργησε τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά. Η φθορά ο πόνος και ο θάνατος ἦταν ἀνύπαρκτα στην κατάσταση της ἀρχέγονης δικαιοσύνης. δηλαδή στη ζωὴ προ πτώσης*».

²⁷³Χριστόπουλος, Π.(2021). *Η ἔννοια του θανάτου στον ἅγιο Μάξιμο τον Ομολογητῆ*. (σ.46). (Δημοσιευμένη διπλωματικὴ ἐργασία). Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

²⁷⁴Χριστόπουλος, Π.(2021). *Η ἔννοια του θανάτου στον ἅγιο Μάξιμο τον Ομολογητῆ*. (σ.67). (Δημοσιευμένη διπλωματικὴ ἐργασία). Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

²⁷⁵Γρηγορίου Παλαμά, *Κεφάλαια φυσικά, θεολογικά, ἠθικά τε και πρακτικά* 150,47, PG 150,1153

²⁷⁶Ρωμ, 6,23

γνώρισμα του θανάτου το οποίο έχει να κάνει με τη διακοπή της ύπαρξης του κακού στον κόσμο²⁷⁷.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας ασχολήθηκαν διεξοδικά με το μυστηριώδες ζήτημα του θανάτου και οι γραπτές αναφορές στα έργα τους παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σύμφωνα με το Μέγα Αθανάσιο ο θάνατος είναι αποτέλεσμα της αναχώρησης της ψυχής από το σώμα²⁷⁸. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος μας αναφέρει ότι η ένωση του σώματος με την ψυχή επιφέρει τη ζωή, ενώ στη αντίθετη περίπτωση με τη «διάστασή» τους επέρχεται ο θάνατος²⁷⁹. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και η διαπίστωση του αγίου Γρηγορίου Νύσσης ο οποίος έλεγε ότι « ο θάνατος είναι η παύση των λειτουργιών των αισθητήριων οργάνων και η διάλυση των στοιχείων ,από τα οποία συγκροτείται ο άνθρωπος έτσι ώστε τα στοιχεία αυτά να επιστρέψουν να προς τα συγγενή»²⁸⁰. Άρα το φαινόμενο του θανάτου το μόνο που προκαλεί είναι η διάσπαση της ένωσης του σώματος με τη ψυχή. Υπό αυτή την έννοια θα λέγαμε ότι ο θάνατος έχει ένα χαρακτήρα που ξεχωρίζει προσωρινά την αθάνατη ψυχή με το φθαρτό σώμα μέχρι την επανένωση τους υπό άλλη μορφή μετά τη Δευτέρα παρουσία.

5.2.1 Τα είδη του θανάτου στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία

Στην χριστιανική διδασκαλία οι Πατέρες της Εκκλησίας αναγνωρίζουν το φαινόμενο του θανάτου ως μια κατάσταση που αποτελεί όπως είπαμε αποτέλεσμα της κακής χρήσης της ελεύθερης βούλησης, του αυτεξουσίου που χάρισε ο Θεός στον άνθρωπο²⁸¹. Αποτελεί ωστόσο ένα πολυδιάστατο ζήτημα που δεν μπορεί να ερμηνευτεί μονομερώς αλλά αναλόγως της εννοιολογικής εξέτασης που πραγματοποιείται κάθε φορά, διακρίνεται σε διάφορες κατηγορίες.

5.2.2 Σωματικός ή σαρκικός θάνατος

Όταν κάνουμε λόγο για σωματικό θάνατο μιλάμε για την κατάσταση εκείνη που περιλαμβάνει τον χωρισμό της ψυχής από το σώμα ,όταν δηλαδή το σώμα παύει να υφίσταται βιολογικά ως ζωντανός οργανισμός. Ο σωματικός θάνατος δεν πρέπει να ληφθεί

²⁷⁷Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 45, Εις το Άγιον Πάσχα*, PG36,633A

²⁷⁸Μεγάλου Αθανασίου, *Λόγος κατά Ελλήνων*, 33, PG 25,65BC

²⁷⁹Γρηγορίου Θεολόγου, *Όροι Παχυμερείς*, PG 37,947A

²⁸⁰Παπαβασιλείου, Α. (2001). *INMEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*. (σ.17). Λευκωσία: Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

²⁸¹Μαξίμου Ομολογητού, «*Περί διαφόρων αποριών*», PG 91, 1092C – 1093A

ως μια κατάσταση τιμωρίας του Θεού προς τον άνθρωπο. Αρχικά λόγω της απόστασης του ανθρώπου από το Θεό και της μη κοινωνίας μαζί του ,ο άνθρωπος βιώνει τη φθορά ψυχοσωματικά αφού πλέον δεν δέχεται τις άκτιστες ενέργειες του Θεού²⁸²,έχοντας ως αποτέλεσμα την αμαρτία και την φθορά της ανθρώπινης φύσης.Όμως από μια άλλη οπτική διακρίνεται ότι ο θάνατος λειτουργεί ως μέσο φιλανθρωπίας του Θεού προς τον άνθρωπο²⁸³.Αυτό γίνεται διότι τερματίζεται η επικράτηση της αμαρτίας,και αφενός ο θάνατος δεν αφήνει τον άνθρωπο να φτάσει στην εκπλήρωση του σκοπού του, που δεν είναι άλλος απ'το φτάσει στο καθ'ομοίωσιν, στη θέωση κατά χάρη, αφετέρου όμως βάζει ένα τέλος στη διαιώνιση του κακού και της αμαρτίας²⁸⁴.Η παραπάνω κατηγορία θανάτου μπορεί να ενταχθεί και την κατηγορία του σαρκικού θανάτου αφού οι έννοιες σάρκα και σώμα χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν την υλική φθαρτή υπόσταση του ανθρώπου.

5.2.3 Φυσιολογικός ή πρόωρος θάνατος

Στην κατηγορία του φυσιολογικού θανάτου ανήκει ο θάνατος που έρχεται στην λεγόμενη τρίτη ηλικία στα γηρατειά,εξαιτίας της σταδιακής αποδυνάμωσης των πνευματικών και σωματικών λειτουργιών του ανθρώπου. Εδώ συναντούμε την φυσιολογική εκφυλιστική διαδικασία στα κύτταρα του οργανισμού λόγω του περασμένου των χρόνων που πολλές φορές υπάρχει συνοδεία συμπτωμάτων ανάλογα κάθε φορά με την κατάσταση του κάθε οργανισμού. Απ'την άλλη πλευρά ένας θάνατος μπορεί να χαρακτηριστεί πρόωρος σύμφωνα πάντα με τα ανθρώπινα δεδομένα ,όταν κάνει την εμφάνιση του ξαφνικά .Ο λόγος της εμφάνισης του θανάτου μπορεί να είναι ένα δυστύχημα ,μια ξαφνική βαρείας μορφής ασθένεια(νεοπλασίες),κ.α. που σε αυτή την περίπτωση ο εκλιπών τις περισσότερες φορές φεύγει για την άλλη ζωή πνευματικά ανέτοιμος²⁸⁵.

5.2.4 Πνευματικός ή ψυχικός θάνατος

Μια άλλη διάκριση που αφορά το θάνατο στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία είναι αυτή του πνευματικού ή ψυχικού όπως λέγεται θανάτου.Όπως μας πληροφορεί ο Μέγας Βασίλειος ο πνευματικός θάνατος είναι απόρροια και βασική συνέπεια του προπατορικού

²⁸²Ματσούκα,Ν.(2010).*Δογματική και συμβολική θεολογία β'*.(σσ.180-182).Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Πουρνάρα.

²⁸³Μανώλης,Γ.(2018).*Ο θεολογικός προσδιορισμός του μυστηρίου του θανάτου*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2022 από <http://www.diakonima.gr/2018/12/16/%CE%BF-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B7/>.

²⁸⁴Τσιγκος,Β.(2017).*Δογματική της ορθόδοξου εκκλησίας*.(σ.241).Θεσσαλονίκη:Ostracopublishing

²⁸⁵Παπαβασιλείου,Α.(2001).*INMEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*.(σ.19).Λευκωσία:Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

αμαρτήματος. Συγκεκριμένα αυτή την αποξένωση απ' το Δημιουργό την χαρακτηρίζει ως «απομάκρυνση από την αγαπητική προσεδρεία του Θεού»²⁸⁶. Αυτή η κατηγορία έχει να κάνει με το χωρισμό του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής ολότητας από το Θεό στον παρόντα κόσμο. Όπως γνωρίζουμε από την Παλαιά Διαθήκη «και ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν»²⁸⁷. Βλέπουμε σε αυτό το σημείο ότι ο άνθρωπος αποτελεί το τελειότερο δημιούργημα με διττό χαρακτήρα αφού σώμα και ψυχή είναι ένα. «Ο ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ἐξ' αμφοτέρων ,απὸ πνεῦμα καὶ ὕλη καὶ κατανοεῖται σωματοψύχως. Εἶναι διπλούς καθὼς συνίσταται ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος. Ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ ἀρρητο καὶ ανεξιχνίαστο τρόπο συνηνωμένη με τὸ σῶμα ἀσυγχύτως καὶ αὐτὰ εἶναι ἕνας ἄνθρωπος»²⁸⁸. Άρα λοιπόν ο πνευματικός θάνατος αποτελεί για την Εκκλησία μία διακοπή της κοινωνίας με την πηγή της ζωῆς που είναι ο Θεός. Αυτή η σχέση ακοινωνησίας ,με το Θεό έχει συνέπειες τόσο στο σώμα όσο και στην ψυχή του ανθρώπου. Η ρήξη παρουσιάζεται μεταξύ ὄντος και μη ὄντος .Ο Άγιος Μακάριος ο Αιγύπτιος μας πληροφορεί ότι η αιτία του θανάτου ήταν η ολέθρια κίνηση παρακοῆς του Αδάμ η οποία είχε ως συνέπεια να απονεκρωθεῖ πρώτα η ψυχή του και αυτό να στερήσει στη συνέχεια και από τους άλλους ανθρώπους την πνευματική διαύγεια, ὥστε να χαίρονται με τα πνευματικά αγαθά και τις δωρεές του Θεού²⁸⁹. Σύμφωνα με το Μέγα Βασίλειο υπάρχει σχέση εξάρτησης μεταξύ σωματικού και πνευματικού θανάτου αφού ο προορισμός του φθαρτού σώματος στη γη βοηθά στην «πνευματική ανασύνταξη»²⁹⁰. Βλέπουμε λοιπόν μια ταύτιση του πνευματικού θανάτου με τον μεταπτωτικό άνθρωπο λόγω της αμαρτωλῆς φύσης του, εξαιτίας της παρακοῆς ὅμως σε καμία περίπτωση αυτός ο πνευματικός θάνατος δεν έχει σχέση με ὅσους ανθρώπους τηρήσουν το λόγο του Κυρίου, ὅπως ἔκαναν για παράδειγμα οι προφῆτες και οι πατριάρχες με τη βιωτή τους.

5.2.5 Αιώνιος ἢ νοητός θάνατος

Ο πνευματικός θάνατος πολλές φορές συγχέεται με τον αἰώνιο θάνατο. Ως αἰώνιο θάνατο χαρακτηρίζει η Εκκλησία την τελεσίδικη και χωρίς επιστροφή αποστασία και αποξένωση από το Θεό ἀποτέλεσμα της οποίας είναι η τοποθέτησή τους στην κόλαση. Η κατάσταση της κολάσεως που είναι ταυτόσημη με τον αἰώνιο θάνατο θα είναι το

²⁸⁶Μεγάλου Βασιλείου, *Ὅτι οὐκ ἔστιναῖτιος τῶν κακῶν ὁ θεός*, PG 31.344.19 – 21: « Τί δὲ ἡναυτῆτὸ προηγούμενον ἀγαθόν; Ἡ προσεδρεία τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ διατήρησις ἀγάπης συνάφεια· ἧ ἐκέπεσούσα...»

²⁸⁷Γεν.2,7

²⁸⁸Τσιγκος, Β. (2017). *Δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας*. (σ.231). Θεσσαλονίκη: Ostrakon publishing

²⁸⁹Μακαρίου Αιγυπτίου, *Ασκητικά*, PG 34,957D

²⁹⁰Μεγάλου Βασιλείου, *Προτρεπτικὴ εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα*, PG31,424 BC

επισφράγισμα των αμαρτωλών πράξεων των ανθρώπων οι οποίες θα είναι αντίθετες προς το θέλημα του Κυρίου²⁹¹. Μια άλλη ονομασία που έχει ο αιώνιος θάνατος είναι αυτή του νοητού θανάτου εξαιτίας του ότι ο θάνατος αυτός, έχει να κάνει με την ανθρώπινη ύπαρξη μετά τη επίγεια δραστηριότητα του ανθρώπου. Όπως μας ενημερώνει ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος ο άνθρωπος πρέπει στην επίγεια ζωή του να φυλάγεται μακριά απ' την αμαρτία αφού οι συνέπειες των πράξεων του πρέπει να είναι τέτοιες έτσι ώστε να μην οδηγηθεί στον αιώνιο –νοητό θάνατο όπου η κατάσταση αυτή δεν θα έχει επιστροφή²⁹².

5.2.6 Εκούσιος ή αγαθός θάνατος

Μιλώντας για εκούσιο θάνατο αναφερόμαστε στον θάνατο εκείνο που συναντά τον άνθρωπο μετά από δική του υπαιτιότητα πριν έλθει το βιολογικό του τέλος. Οι παράγοντες στους οποίους οφείλεται ο εκούσιος θάνατος συνήθως είναι συναισθηματικές απογοητεύσεις, οικονομικά προβλήματα, σοβαρές ασθένειες κ.α. Ο εκούσιος θάνατος είναι ακριβώς το ίδιο πράγμα με την αυτοχειρία. Η στάση της Εκκλησίας είναι ξεκάθαρη αφού υποστηρίζει ότι για να προβεί κάποιος στην αυτοχειρία έχει διαλέξει να αντικαταστήσει την αγάπη του Θεού, την αισιοδοξία και τη χαρά με την απελπισία και τη δειλία μπροστά στις δυσκολίες της ζωής που προκύπτουν²⁹³. Χαρακτηριστική είναι η στάση του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου για το εν λόγω ζήτημα που μας λέει για τη βαρύτητα που έχει η αυτοχειρία κάνοντας μάλιστα τη διαπίστωση λέγοντας ότι εάν η δολοφονία ενός τρίτου προσώπου θεωρείται κατακριτέα και μη αποδεκτή πόσο μάλλον ο φόνος του ίδιου μας του εαυτού. Ο Πατέρας της Εκκλησίας μας θεωρεί ότι αποτελεί το μέγιστο κακό καθώς εκτός των άλλων περιφρονείται το πολυτιμότερο δώρο του Θεού στον άνθρωπο που δεν είναι άλλο από την ίδια τη ζωή²⁹⁴.

Τέλος στην τελευταία διάκριση του θανάτου βρίσκουμε τον αγαθό θάνατο. Αυτός ο θάνατος αφορά τους ανθρώπους που έζησαν τη ζωή δίκαια βασιζόμενοι στις ηθικές αρχές του Ευαγγελίου. Σύμφωνα με το Μέγα Βασίλειο *«αγαθός είναι ο θάνατος, ο οποίος αρμόζει στους δίκαιους, σε αντίθεση με το θάνατο των αμαρτωλών ο οποίος χαρακτηρίζεται πονηρός»*.²⁹⁵ Έτσι όταν ο άνθρωπος φτάνει στο τέλος της ζωής του ζώντας μία ζωή σύμφωνα με το λόγο του Θεού αποτελώντας μιμητή του Κυρίου και ζωντανό παράδειγμα των όσων διδάχτηκε από

²⁹¹ Παπαβασιλείου, Α. (2001). *IN MEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*. (σ.24). Λευκωσία: Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

²⁹² Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις τον άγιον Ιωάννην τον απόστολον και ευαγγελιστή (Ομιλία Ε, 4)*, PG 59

²⁹³ Παπαβασιλείου, Α. (2001). *IN MEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*. (σ.27). Λευκωσία: Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

²⁹⁴ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις την προς Γαλάταζεπιστολήν*, PG 61, 618

²⁹⁵ Παπαβασιλείου, Α. (2001). *IN MEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*. (σ.29). Λευκωσία: Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

τον ίδιο και τους Αγίους της Εκκλησίας , τότε ο άνθρωπος αυτός φτάνει να έχει ένα μακάριο και σωτήριο τέλος απ'τη φθαρτή γήινη ζωή προσδοκώντας τη μέλλουσα αιώνια κοντά στο Δημιουργό του.

5.3 Η σημασία του θανάτου για τον ορθόδοξο χριστιανό.

Το γεγονός του θανάτου όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα κεφάλαια είναι αποτέλεσμα της παραβίασης της θεϊκής εντολής ,και της κακής χρήσης του αυτεξουσίου που έκαναν οι προπάτορες Αδάμ και Εύα. Από εκείνη τη στιγμή ο άνθρωπος γνώρισε την αμαρτία και η αμαρτία είχε ως συνέπεια τη φθορά και το θάνατο. Ο πανάγαθος Θεός όμως από την αγάπη του προς το δημιούργημα του δεν θα μπορούσε να μείνει αμέτοχος σε όλη αυτή την μεταπτωτική κατάσταση που είχαν περιέλθει οι πρωτόπλαστοι . Όπως μας αναφέρει ο Μέγας Αθανάσιος θα ήταν αντίθετο προς την άπειρη αγάπη και την αγαθότητα του Θεού να παραμεληθεί το τελειότερο δημιούργημα της κτίσης και να παραμείνει βυθισμένο στις συνέπειες των λανθασμένων επιλογών του και από ένα λογικό ον που μετείχε της θείας χάριτος τελικά λόγω της φθοράς να περάσει στην ανυπαρξία²⁹⁶. Έτσι λοιπόν ,ο μόνος τρόπος για να μην επιτραπεί στη φθορά και στο θάνατο να έχουν μια μόνιμη επιβολή πάνω στον άνθρωπο ,ήταν να μπει σε εφαρμογή το σχέδιο του Θεού με την ενανθρώπιση του Λόγου με σκοπό *«να επιβληθεί πάνω στην ύλη και να καταλύσει το κράτος της φθοράς και του θανάτου»*²⁹⁷.

Ποια θα πρέπει όμως να είναι η στάση του ορθόδοξου χριστιανού απέναντι στο φοβερό γεγονός του θανάτου; Την απάντηση έρχεται να μας τη δώσει ο Μέγας Αθανάσιος αφού μας βεβαιώνει ότι ο Χριστός με το σταυρικό του θάνατο και την Ανάστασή του λύτρωσε ολόκληρο το ανθρώπινο γένος από την επιβληθείσα συνέπεια της πράξης των πρωτοπλάστων που ήταν ο θάνατος. Με το σωτήριο γεγονός της Αναστάσεως του Κυρίου ο θάνατος νικήθηκε άσχετα αν συνεχίζει να υπάρχει ως ένα γεγονός ενός βιολογικού κύκλου που θα φτάσει στο τέλος του .Ακόμα και για τους δίκαιους και αγίους ανθρώπους η έλευση του θανάτου ήταν μια φοβερή κατάσταση λόγω της οποίας υπήρχε η πεποίθηση ότι οι ψυχές των ανθρώπων χάνονται.Το μήνυμα ελπίδας που φέρνει η Ανάσταση του Κυρίου είναι ότι το γεγονός του θανάτου δεν αποτελεί τελικά ένα γεγονός που ο άνθρωπος πρέπει να φοβάται αφού εξ' αιτίας της Αναστάσεως ο θάνατος λαμβάνει ένα προσωρινό χαρακτήρα μέχρι την

²⁹⁶Μεγάλου Αθανασίου, *Λόγος περί ενανθρωπίσεως του Λόγου και της δια σώματος προς ημάς επιφανείας αυτού*.PG 25,108A

²⁹⁷Παπαβασιλείου,Α.(2001).*INMEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*.(σ.39).Λευκωσία:Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

αιώνια ζωή στην Βασιλεία των Ουρανών²⁹⁸. Παρόλα αυτά ο Γρηγόριος ο Θεολόγος για να τονίσει την προσωρινή και εφήμερη ζωή του ανθρώπου πάνω στη γη θέλοντας συνάμα να υπενθυμίσει τον αιώνιο προορισμό του ανθρώπου παρομοιάζει τη ζωή του ανθρώπου με ένα πλοίο που δεν αφήνει σημάδια στη θάλασσα²⁹⁹. Είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του σύγχρονου ανθρώπου ότι δεν μπορεί να θέσει σε αμφισβήτηση το γεγονός του θανάτου αφού αποτελεί στην ουσία μια βέβαιη κατάσταση στην οποία θα υποπέσει. Δυστυχώς το μεγαλύτερο μέρος των ανθρώπων έχει σχηματίσει μια αντίληψη για το θάνατο που συχνά χαρακτηρίζεται από φόβο και απαισιοδοξία. Η πρότυπη στάση που πρέπει να έχει ο χριστιανός πάνω στο θέμα του θανάτου είναι ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας «ύπνος», «η διάρκεια του οποίου εξαρτάται από το χρόνο της κοιμήσεως του καθενός μέχρι την κοινή ανάσταση»³⁰⁰. Αυτό φαίνεται και στην αναφορά που κάνει ο Κύριος για τον φίλο του Λάζαρο όπου λέει χαρακτηριστικά ότι κοιμάται, εννοώντας ότι ο φίλος του έχει πεθάνει³⁰¹. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι η έννοια του χρόνου αποκτά έναν σχετικό χαρακτήρα μπροστά στον άχρονο Θεό αφού μπορεί ένας αιώνας για τα ανθρώπινα δεδομένα να ισοδυναμεί με μια στιγμή για το Θεό. Σημαντική είναι η άποψη του ιερού Χρυσοστόμου ο οποίος μας αναφέρει ότι ο θάνατος δεν εξαφανίζει τον άνθρωπο αλλά τον μεταβιβάζει από τα γήινα στα επουράνια.

Ο χριστιανός πρέπει να αντιμετωπίζει το θάνατο με μια μετριοπάθεια αφού σύμφωνα με τον Π. Τρεμπέλα ο θάνατος αποτελεί έναν ύπνο που βοηθά τον άνθρωπο να ξεφορτωθεί τις στεναχώριες και της έννοιες της γήινης ζωής του³⁰². Ο υπερβολικός θρήνος για τους ανθρώπους που έχουν φύγει από τη ζωή είναι χαρακτηριστικό εκείνων των ανθρώπων οι οποίοι δεν έχουν μέσα τους την αισιοδοξία και την ελπίδα της Αναστάσεως αλλά θεωρούν ότι οι πεθαμένοι άνθρωποι έχουν ουσιαστικά χαθεί. Η στάση που οφείλει να έχει ο χριστιανός μπροστά στο θάνατο έχει θα λέγαμε διπλή ανάγνωση. Σαφώς όταν ένας άνθρωπος αποχωρίζεται ένα συγγενικό ή φιλικό πρόσωπο είναι απόλυτα φυσιολογικό να του δημιουργούνται συναισθήματα στεναχώριας, οδύνης, θλίψης πόσο μάλλον όταν υπάρχει απώλεια νέων παιδιών, που πολλές φορές στους γονείς δημιουργούνται ερωτήματα και αμφιβολίες ακόμα και για την ύπαρξη του ίδιου του Θεού. Αυτά τα συναισθήματα και οι εκδηλώσεις είναι μέσα στο πλαίσιο της ανθρώπινης φύσης αφού ακόμη και ο Κύριος

²⁹⁸Μεγάλου Αθανασίου, *Κατά Αρειανών*, PG 26,289B

²⁹⁹Σοφ.Σολ., 5,10-11

³⁰⁰Παπαβασιλείου, Α. (2001). *INMEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*. (σ.53). Λευκωσία: Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου

³⁰¹Ιω. 11,11

³⁰²Τρεμπέλα, Π. (1990). *Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*. (σ.405). Αθήνα

πηγαίνοντας να συναντήσει το φίλο του Λάζαρο στον τάφο του δάκρυσε το οποίο μας υποδηλώνει μια συναισθηματική φόρτιση απ' την ανθρώπινη πάντα φύση του Ιησού³⁰³. Όμως αυτά τα συναισθήματα δεν πρέπει να κάνουν τον άνθρωπο να μεταβεί από μια αρχική δικαιολογημένη κατάσταση θλίψης και στεναχώριας σε μια χρόνια κατάσταση απόγνωσης και υπερβολικής λύπης αφού ο ίδιος ο Κύριος με την Ανάσταση του έφερε το μήνυμα της ελπίδας και αιώνιας ζωής στον άνθρωπο. Όπως μας επισημαίνει και ο ιερός Χρυσόστομος ο θάνατος στην ουσία αποτελεί το κάλεσμα του Θεού προς τον άνθρωπο για να μετέχει στην Ουράνια Βασιλεία και το υπέρμετρο πένθος αποτελεί λανθασμένη συμπεριφορά απ' τη στιγμή που ψυχή του ανθρώπου οδεύει προς την ένωση της με το Δημιουργό³⁰⁴.

Για τη βαρύτητα και τη στάση του χριστιανού απέναντι στο γεγονός του θανάτου ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρακάτω επισήμανση. Στα πρώιμα χρόνια του χριστιανισμού για έναν μάρτυρα που ομολογούσε την πίστη του μέσω του μαρτυρίου του ως γενέθλιος ημέρα ορίζονταν και εορτάζονταν απ' την κοινότητα η ημέρα του μαρτυρίου του. Έτσι εύκολα γίνεται κατανοητό ότι για τον ορθόδοξο χριστιανό η μέρα που ήρθε στη ζωή δεν παίζει και τόσο σημαντικό ρόλο σε σχέση με την ημέρα του θανάτου αφού αυτή αποτελεί την είσοδο για την αιώνιο ζωή.

Στις σύγχρονες κοινωνίες που ζει ο άνθρωπος φαίνεται ότι στην ιατρική επιστήμη και έρευνα έχουν αφεθεί οι ελπίδες των ανθρώπων για απαλλαγή, στο βαθμό που γίνεται, από τις ασθένειες και τον πόνο. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανθρώπων θα έκανε τα πάντα για να λυτρωθεί από τους πόνους μιας σοβαρής ασθένειας σε σχέση με την προοπτική απόκτησης της αιώνιας ζωής. Η χριστιανική διδασκαλία βέβαια μας παρουσιάζει μια διαφορετική εκδοχή αυτής της ζωής αφού μας σηματοδοτεί μια καινούργια ζωή που βρίσκεται πέρα από το θάνατο³⁰⁵. Η βασική επιδίωξη του χριστιανού θα πρέπει να είναι η πνευματική διαύγεια ,και όχι η με κάθε τρόπο και μέσο προσωρινή ματαίωση του θανάτου. Η ιατρική επιστήμη όπως και οι άλλες επιστήμες θα πρέπει να αποτελούν εργαλεία με τη βοήθεια των οποίων ο άνθρωπος θα αναζητά τη Βασιλεία των Ουρανών. *«Η Ανάσταση του Χριστού, με τη βοήθεια της οποίας η φθορά και ο θάνατος αίρονται, δεν είναι απλά και μόνο ένα γεγονός στη ζωή του Θεανθρώπου αλλά ένα φαινόμενο οντολογικό που ανοίγει νέες προοπτικές στο ανθρώπινο γένος, καθώς μέσα από την Ανάσταση του Ιησού έρχεται και η Ανάσταση του ανθρώπου και η*

³⁰³Ιω. 11,35

³⁰⁴Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εις τας πράξεις, Ομιλία ΚΑ*, PG 60,168

³⁰⁵TristramEngelhardt, H. (2017). *Τα θεμέλια της Βιοηθικής*. (Τσαλίκη-Κιοσόγλου, Μετ.) (σ.382). Αθήνα: εκδόσεις Αρμός

είσοδος του στην αιώνια ζωή»³⁰⁶. Η στάση του χριστιανισμού απέναντι στο φοβερό γεγονός του θανάτου και γενικότερα στη ζωή μετά απ' αυτόν, υποδηλώνεται μέσα από το πρόσωπο του Υιού του Θεού ο οποίος με την Ανάστασή του νίκησε το θάνατο και τη φθορά και έδωσε την προοπτική της αιώνιας ζωής κοντά στο Θεό ξανά στον άνθρωπο. Είναι σημαντικό να κατανοήσει κανείς ότι ο μεγαλύτερος εχθρός του ανθρώπου δεν είναι ο θάνατος αλλά η αμαρτία η οποία απομακρύνει τον άνθρωπο απ' το ζωοδότη Θεό. Ο Χριστός με το γεγονός της σταύρωσης και του θανάτου του, και μετέπειτα με την Ανάστασή του χαρίζει στον άνθρωπο την ευκαιρία της αθανασίας και της αμετάκλητης εξαφάνισης της φθοράς. Μέσα απ' την Ανάσταση του Χριστού και του αναστημένου σώματός του στην ουσία δηλώνεται η μελλοντική Ανάσταση των σωμάτων των ανθρώπων, και γενικά ο θρίαμβος απέναντι στη φθορά και το θάνατο³⁰⁷.

Μετά την Ανάσταση του Κυρίου ο μόνος φόβος που μπορεί να διακατέχει το χριστιανό είναι αυτός του πνευματικού θανάτου δηλαδή της διακοπής της κοινωνίας με το ζωοδότη Χριστό με την έννοια ότι η κοινωνία με το Χριστό δίνει στον άνθρωπο την ελπίδα ότι ο βιολογικός θάνατος δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια γέφυρα που ενώνει τον άνθρωπο με την μακάρια αιώνια ζωή³⁰⁸.

³⁰⁶ Δημητριάδη, Ε. (2020). *Η διατριβή περί ευθανασίας του Ευγενίου Βούλγαρη και η προετοιμασία για το θάνατο κατά τη χριστιανική ηθική*. (σ. 32). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

³⁰⁷ Ψυχάρης, Α. (2022). «*Ταλαίπωρος άνθρωπος εγώ, τις θέλει με ελευθερώσει από του σώματος του θανάτου τούτου; (Ρωμ. 7, 24). Ο θάνατος στην Χριστιανική παράδοση*». (σ. 141). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σχολή ανθρωπιστικών σπουδών, Αθήνα

³⁰⁸ Δημητριάδη, Ε. (2020). *Η διατριβή περί ευθανασίας του Ευγενίου Βούλγαρη και η προετοιμασία για το θάνατο κατά τη χριστιανική ηθική*. (σ. 30). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεσσαλονίκη

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο άνθρωπος αποτελείται από ψυχή και σώμα. Όσο βρίσκεται σε αυτή τη ζωή, ο διαχωρισμός αυτός είναι ακατόρθωτος. Η ψυχή θα ζει αιώνια όμως η ασθένεια, ο πόνος και ο θάνατος είναι αναπόσπαστα κομμάτια της φθαρτότητας της ανθρώπινης ύπαρξης. Συνεπώς, ο φόβος θανάτου που κουβαλάει ο άνθρωπος από τη γέννηση του πάντα θα τον οδηγεί στην προσπάθεια βελτίωσης της ζωής του. Η φθαρτή φύση του ανθρώπου, οι ασθένειες και ο πόνος είναι μια συνεχόμενη και διαρκής ενθύμηση του προπατορικού αμαρτήματος. Η ανθρώπινη φύση του λοιπόν θα ψάχνει πάντα θεραπεία και τρόπους να επιμηκύνει τη χρονική διάρκεια ύπαρξης της, μη ικανή να βασιστεί στην πνευματική υπόσταση της και μόνο. Η ιατρική επιστήμη από την αρχαία κίολας εποχή έχει ως σκοπό να απαλλάξει τον άνθρωπο απ'τον πόνο και την ασθένεια μέσω διαφόρων ιατρικών πρακτικών και διαδικασιών της. Με τη βοήθεια της ιατρικής γνώσης επιχειρείται η εξασφάλιση μιας καλύτερης ζωής για τον ασθενή και προπαντός η αποφυγή του θανάτου. Η χριστιανική ορθόδοξη διδασκαλία μέσω και των Πατέρων της μας πληροφορεί ότι η ιατρική αποτελεί μια ευεργεσία του Θεού στον άνθρωπο με την προϋπόθεση ότι αυτή θα πρέπει να τον υπηρετεί σύμφωνα με τους κανόνες του Θεού και να μην τον εμποδίζει να βιώσει την αιώνιο ζωή προσδίδοντας ένα διαφορετικό, νόημα στο θάνατο εκτός από αυτό του βιολογικού τέλους. Οι περισσότεροι άνθρωποι σήμερα επιζητούν μια ιατρική επιστήμη η οποία να έχει ως κύριο άξονα της τον άνθρωπο θεραπευοντάς τον με κάθε μέσο και κάθε τίμημα αδιαφορώντας αν αυτή η προσέγγιση, τον περικλείει σε ένα στενό πλαίσιο φθαρτότητας και θνητότητας. Εάν η ιατρική επιστήμη δεν συμβαδίζει με τη χριστιανική διδασκαλία τότε υπάρχει κίνδυνος ο άνθρωπος να αντιμετωπίζεται σαν μια οντότητα της οποίας η ζωή τελειώνει με το θάνατο αδιαφορώντας για τις μετέπειτα συνέπειες. Οι συνεχόμενες προσπάθειες καθυστέρησης του γεγονότος του ανθρώπινου θανάτου αποκτά μια λανθασμένη προσέγγιση αφού ο θάνατος οδηγεί στην Ανάσταση και σε μια ζωή πιο κοντά στο Θεό. Σύμφωνα με τη διδασκαλία της Εκκλησίας το γεγονός της Αναστάσεως του Κυρίου τροποποιεί την μέχρι τότε κατάσταση και προσδίδει στο θάνατο ένα διαφορετικό νόημα από αυτό που είχε. Η χριστιανική διδασκαλία μας πληροφορεί ότι ο άνθρωπος πρέπει να προσεγγίζει το θέμα της υγείας με έναν διαφορετικό τρόπο που πολλές φορές ξεφεύγει απ'τα όρια της φθαρτής, προσωρινής ζωής του έχοντας ως κύριο μέλημα του την πνευματική υγεία και προκοπή. Έτσι λοιπόν μέσω της ιατρικής δεν πρέπει να λησμονείται ότι η απαλλαγή από τον πόνο και η θεραπεία των ανθρώπινων ασθενειών έχει ως στόχο, αφενός μεν την αύξηση του προσδόκιμου ζωής, αφετέρου δε αυτό να γίνεται με γνώμονα την πνευματική εξέλιξη του ανθρώπου. Η βιοηθική αποτελεί την

επιστήμη που ασχολείται με τα διάφορα ιατρικά θέματα που προκύπτουν, αντιμετωπίζοντας τα με ένα περιεχόμενο που συμβαδίζει με τη χριστιανική ορθόδοξη διδασκαλία με στόχο πάντα το συμφέρον και την αξιοπρέπεια του ασθενή. Η σύγχρονη επιστήμη αλλά και η εξέλιξη της τεχνολογίας έχουν ανάγκη από την ύπαρξη ενός πλαισίου ηθικών κανόνων και δεοντολογικής συμπεριφοράς που αυτό παρέχεται μέσα από την επιστημονικό κλάδο της βιοηθικής. Η επιστήμη της βιοηθικής έχει άμεση σχέση με τις εξελισσόμενες κοινωνίες που ζουν οι άνθρωποι σήμερα καθώς οι αρχές και η ηθική που πρεσβεύει έχουν άμεση συνάφεια με τους χειρισμούς και τις υποχρεώσεις των επιστημόνων σε θέματα που αφορούν τη ζωή, το θάνατο, τις ασθένειες, την ανακούφιση απ' τον πόνο όπως και άλλων ζητημάτων που έχουν να κάνουν με θέματα που άπτονται της βιολογίας και της γενετικής.

Κλείνοντας καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο ρόλος της ιατρικής είναι να βοηθήσει στη βελτίωση της ζωής του ανθρώπου και να επιμηκύνει το προσδόκιμο ζωής. Μέσα σε αυτή τη δράση της ιατρικής επιστήμης κρίνεται απαραίτητη η συμβολή της χριστιανικής βιοηθικής που ασχολείται με ζητήματα που αφορούν τη ζωή, το θάνατο και τις ασθένειες. Σκοπός της είναι να θέσει και να αντιμετωπίσει τα διλήμματα ηθικής που προκύπτουν και να βάλει τα όρια στην αλματώδη πρόοδο της ιατρικής επιστήμης και τεχνολογίας. Έτσι ο ρόλος της συγκεκριμένης επιστήμης δεν είναι άλλος απ' το να σέβεται και να προστατεύει το ανθρώπινο δικαίωμα στη ζωή, σύμφωνα με τις αρχές που διέπουν την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία με γνώμονα πάντα το συμφέρον του ασθενή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αδράμη,Ε.(2004).*Απόψεις και στάσεις των φοιτητών απέναντι στην υγεία και την ασθένεια:έρευνα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πάντειο Πανεπιστήμιο,Πάτρα
- Αθανασίου Μεγάλου,*Βίος και πολιτεία Συγκλητικής*,PG 28
- Αθανασίου Μεγάλου,*ΚατάΑρειανών*,PG 26,289B
- Αθανασίου Μεγάλου,*Λόγος κατά Ελλήνων*,33,PG 25
- ΑθανασίουΜεγάλου,*Λόγος περί ενανθρωπίσεως του Λόγου και της δια σώματος προς ημάς επιφανείας αυτού*.PG 25
- Ακριτίδης,Σ.(2016). «*ΦΥΤΟΦΑΡΜΑΚΑ:ΧΡΗΣΗ-ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ*»(με απλά λόγια). Ανακτήθηκε 01 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.linkedin.com/pulse/%CF%86%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%B1-%CF%87%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B5%CF%83-%CE%BC%CE%B5-%CE%B1%CF%80%CE%BB%CE%AC-%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%B9%CE%B1-akritidis-stavros>
- Αλεκόπουλος,Α.(2016).*Μεταμοσχεύσεις:σώζουν ζωές ,γεννούν ερωτήματα*.Ανακτήθηκε 07 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.pemptousia.gr/2016/06/metamoschefsiss-sozoun-zoes-gennoun-erotimata/>
- Ασθένεια.(χ.η.).Ανακτήθηκε 28 Ιανουαρίου 2022 ,από <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1>.
- Αργυρόπουλος,Π.(2002).*Προβλήματα στο φυσικό περιβάλλον και τον άνθρωπο από τη χρήση γεωργοχημικών ουσιών*.(Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καλαμάτας Σχολή Γεωπονίας Τεχνολογίας Τμήμα Φυτικής Παραγωγής .Καλαμάτα
- Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια
- Αρναούτογλου,Ν.(χ.η.).*Η πρόγνωση κατά τον Ιπποκράτη και η αξία της*. Ανακτήθηκε 28 Ιανουαρίου 2022 ,από <https://www.psychiatros.gr/%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7->

%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE
%B7/

Αρχαίων Τόπος.(2015).*Η ιατρική στην αρχαία Ελλάδα ο Ιπποκράτης και η στρατιωτική ιατρική.* Ανακτήθηκε από 29 Ιανουαρίου 2022 από <https://theancientwebgreece.wordpress.com/2015/05/31/%CE%B7-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%B4%CE%B1-%CE%BF-%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1/>.

Βασιλαράκη,Μ.&Γρηγοράκη,Α.(2005).*Καρδιακή Ανακοπή-Αιφνίδιος καρδιακός θάνατος.*(Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή εργασία).Σχολή Σ.Ε.Υ.Π. Τμήμα Νοσηλευτικής ,Κρήτη

Βασιλειάδου,Μ.(2009).*Προαγωγή Ψυχικής Υγείας Θεολογική Προσέγγιση.*Αθήνα:ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις

Βασιλειάδης,Π.(2008).Ο Ιησούς Χριστός ιατρός των ψυχών και των σωμάτων, *Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας.*Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος

Βασιλειάδης,Π.(2018). *Ο Ιησούς Χριστός ιατρός των ψυχών και των σωμάτων.* Ανακτήθηκε 17 Δεκεμβρίου από https://www.ecclesia.gr/greek/holySynod/committees/liturgical/vasileiadis_jesus.pdf

Βασιλείου Μεγάλου ,*Ότι ουκ έστιν αίτιος των κακών ο Θεός*,PG 31,

Βασιλείου Μεγάλου,*ΑσκητικάΔιατάξεις*,PG 31

Βασιλείου Μεγάλου,*Ομιλία ΚΑ΄Περί του μη προσηλώσθαι τοις βιοτικοίς ,και περί του γενομένου εμπρησμού έξωθεν της Εκκλησίας*,PG 31

Βασιλείου Μεγάλου ,*Περί νηστείας* 1,10,PG 31

Βασιλείου Μεγάλου ,*Προτρεπτική εις το άγιον βάπτισμα*,PG31

Βασιλόπουλος,Ι.(2023).*Υπογονιμότητα:Ποια είναι τα ύποπτα συμπτώματα σε άνδρες και γυναίκες.* Ανακτήθηκε 04 Φεβρουαρίου 2024 από<https://www.onmed.gr/ygeia/story/366069/yrogonimotita-poia-einai-ta-yropta-symptomata-se-andres-kai-gynaikes>

Βελιτσιάνος,Ι.(2013).*Η ασθένεια και η θεραπεία στην Αγία Γραφή.* Ανακτήθηκε 29 Νοεμβρίου 2023 από <https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B7-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%B4%CE%B1-%CE%BF-%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1/>

[%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CE%B3%CF%81%CE%B1/](#)

Βιδάλης,Τ. &Μολλάκη,Β.(2016). *Τι ξέρω για τη βιοηθική. Για να ενημερωθείς, να προβληματιστείς, να αποφασίσεις*. Στο Β. Μολλάκη (Επιμ.). Αθήνα: Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής.

Βυθούκας,Δ.(2014).*Παραμελημένες ασθένειες ,δράσεις και προτάσεις*(Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Αθηνών,Ιατρική σχολή

Βοντετσιάνου ,Α.(2020).*ΠΑΝΔΗΜΙΑ:μια ζωώδης ιστορία*.Ανακτήθηκε 27 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://akylina.com/pandimia-zoa>

Βούλγαρης,Ε.(2005).*Διατριβή περί ευθανασίας*.Αθήνα:εκδόσεις Εξάντας

Βουλτσιος,Π&Ψαρούλης,Δ.(2010).*ΙατρικόΔίκαιοΣτοιχείαΒιοηθικής*.Θεσσαλονίκη:University StudioPress

Becker,E.(1962).*The Birth and Death of meaning*.NewYork:Free Press

Γαβριηλίδου,Ε.(2015).*Ασθένεια και θεραπεία στην Παλαιά Διαθήκη*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Αριστοτελειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,Τμήμα:Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας,Θεσσαλονίκη

Γακίκου,Σ.(2014).*Η Καπνιστική συνήθεια και οι επιπτώσεις της στο νεογνό*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,ΙατρικήΣχολή.Θεσσαλία

Γασπαράτου,Ρ.(2015).*Εισαγωγή στη φιλοσοφία*,Πάτρα:Πανεπιστήμιο Πατρών, https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/PN1476/0.%20%CE%91%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CF%84%CE%AC%20%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1/04_%CE%97%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE.pdf.

Γεωργόπουλος, Α.(2002). *Περιβαλλοντική Ηθική*. (σ.σ. 24-26). Αθήνα: Gutenberg

Γεωργούλιας,Α.(2019).*Πως η γονιδιωματική και η ψηφιακή υγεία θα εισαγάγουν καινοτομία στην διάγνωση ασθενειών*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο,Σχολή Ηλεκτρολόγων Μηχανικών Υπολογιστών Τομέας Συστημάτων Μετάδοσης Πληροφορίας και Τεχνολογίας Υλικών. Αθήνα

Γιαννακόπουλος,Β.(χ.η).*Είναι η έλλειψη ψυχικής υγείας ασθένεια και ποια η αξία της ψυχιατρικής διάγνωσης*; Ανακτήθηκε 08 Σεπτεμβρίου 2023 από [80](https://truepsychotherapy.gr/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-</p></div><div data-bbox=)

%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%87%CE%AD%CF%82/%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%88%CE%B7-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82/.

Γουλές,Δ.(χ,η).InfoOrthopaedics&Traumatology.*Εννοιολογία του πόνου Ο πόνος ως βίωμα και συμπεριφορά*. Ανακτήθηκε 27 Σεπτεμβρίου 2022 από https://www.iatrikionline.gr/Ortho_50/3.pdf

Γρηγορίου Θεολόγου,*Λόγος 45,Εις το Άγιον Πάσχα*,PG 36

Γρηγορίου Θεολόγου,*Όροι Παχυμερείς*,PG 37

Γρηγορίου Νύσσης, *Κατά Ενωμίου 2*, PG 45

Γρηγορίου Παλαμά,*Κεφάλαια φυσικά,θεολογικά,ηθικά τε και πρακτικά 150*,PG 150

Greenberg, G.&Pyszczynski, T.& Solomon, S.(1986).The causes and consequences of a need for self-esteem: A terror management theory. στο: R.F. Baumeister (ed.). *Public self andprivate self*, Springer-Verlag, New York

Cole, M. & Cole, R. S. (2002). *Η Ανάπτυξη των Παιδιών, τόμος 1. Η Αρχή της ζωής: Έγκομοσύνη, τοκετός, βρεφική ηλικία*. Στο Ζ. Παπαληγούρα & Π. Βορρία Στο Κ.Μ. Κόκκινος (Επιμ.). (Μ. Σόλμαν, Μετ.). Αθήνα:τυπωθήτω-. Γιώργος Δαρδάνος

Δεσπότης,Σ.(2017).*IEPA EYΑΓΓΕΛΙΑ το μήνυμα της Καινής Διαθήκης στον κόσμο*.Αθήνα:Έννοια

Δετοράκης,Ι.(1993).*Οικογενειακός προγραμματισμός,αντισύλληψη,σεξουαλικήδιαφώτιση*.Αθήνα

Δημητρακόπουλος,Α.(2019).*Η ιατρική στην αρχαία Ελλάδα :Πως επηρέασε την σύγχρονη ιατρική*; Ανακτήθηκε 01/09/2022 από <https://pathologia.eu/enimerosi/eswterikh-pathologia/h-iatrikh-sthn-arxaia-ellada-pws-ephrease-th-sygxronh-iatrikh/>.

Δημητριάδη,Ε.(2020).*Η διατριβή περί ευθανασίας του Ευγενίου Βούλγαρη και η προετοιμασία για το θάνατο κατά τη χριστιανική ηθική*. (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο,Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας,Θεσσαλονίκη

Διαμαντή,Α.(2021).*Ψυχική υγεία :Οι παράγοντες που συμβάλουν στη διαμόρφωση της*.Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.healthweb.gr/nea-ygeias/psychiki-ygeia/psychiki-ygeia-oi-paragontes-pou-symvaloun-stin-diamorfosi-tis>

Δραγώνα-Μονάχου,Μ.(2002).*Ηθική και βιοηθική.Επιστήμη και κοινωνία:Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*.τόμος 8.Αθήνα:εκδόσεις Ν. Σάκκουλα

- Δραγώνα-Μονάχου,Μ.(χ.η).*Οι αρχές της βιοηθικής.Η οικουμενική Διακύρηξη για τη Βιοηθική και τα ανθρώπινα δικαιώματα*.Ανακτήθηκε 02 Φεβρουαρίου 2024 από <https://anesthesia.gr/wp-content/uploads/2012/01/%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%AD%CF%82-%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CE%B7%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82.pdf>
- Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και Τεχνοηθικής : <https://bioethics.gr/page/armodiothtes-13>.
- Engelhardt,Jr&Tristram,H.(2017).*Τα θεμέλια της βιοηθικής*.Αθήνα: Αρμός
- Ζάχαρης,Φ.(2023).*Το φυσικό περιβάλλον προάγει την ψυχική υγεία[έρευνα]*.Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.iatronet.gr/article/119804/to-fysiko-perivallon-proagei-thn-psyhikh-ygeia-ereyna>
- Ζεμπύλας,Μ.&Πέτρου,Α.,&Σακελλαρίου,Μ.(Επιμ.).(2010).*Ηθική και εκπαίδευση: Διλήμματα και προοπτικές*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Ζήνωνος,Γ.(2017).*Εκτρώσεις Ιατρική,νομική και πνευματική θεώρηση*.Ανακτήθηκε 06 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.dogma.gr/dialogos/ektroseis-iatriki-nomiki-kai-pnevmatiki-theorisi/49780/>
- Ηλιάδη,Ε.(2011).*Πόνος & Ομοιοπαθητική:ένα πληρέστερο θεραπευτικό σύστημα στη διαχείριση του χρόνιου πόνου*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Αιγαίου,Τμήμα Μηχανικών Σχεδίασης Προϊόντων,Σύρος
- ΘεοφυλάκτουΑχρίδος,*Εις το κατά Λουκάν*,PG 123
- Θεοφίλου,Μ.(2007).*Χρόνια ασθένεια:στρες, σωματική ποιότητα ζωής και κοινωνική υποστήριξη*.(Δημοσιευμένη Πτυχιακή Εργασία).Πανεπιστήμιο Κρήτης,Τμήμα Ψυχολογίας, Ρέθυμνο
- Hottois,G.(1993).*Bioethique,Les mots de bioethique*.Oxford:Clarendon
- Ισαάκ Σύρου,*Λόγος ΑΒ΄Περί Καθαράς προσευχής*. (σ.163)Αθήνα:εκδ.Νικηφόρου Θεοτόκη
- Ιωαννίδης,Ν.(2008).*Η ανθρώπινη ασθένεια και ο πόνος στην Πατερική Θεολογία,Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*.Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος
- ΙωάννουΣυναΐτου,*Κλίμαξ,Λόγος ΚΣΤ΄Περί διακρίσεως λογισμών παθών,και αρετών* ,PG 88
- Ιωάννου Συναΐτου,*Κλίμαξ 21*,PG 88
- Ιωάννου Χρυσοστόμου,*Ομιλία ΑΒ΄ειςΜατθαίον*,PG 57
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Ομιλία ΝΒ΄ειςΜατθαίον* ,PG 58
- Ιωάννου Χρυσοστόμου,*ΟμιλίαΝΖ΄ειςΛουκάν*,PG 59

- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Ομιλία ΑΣΤ', Β εις τον Άγιον Ιωάννην τον Απόστολον και Ευαγγελιστή*, PG59
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εις τας πράξεις*, *Ομιλία ΚΑ*, PG 60, 168
- Ιωάννου Χρυσοστόμου. *Περί Αννης 1*, PG 54
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις την προς Γαλάτας επιστολήν*, PG 61
- Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις τον άγιον Ιωάννην τον απόστολον και ευαγγελιστή (Ομιλία Ε, 4)*, PG 59
- IASP(2017). *IASP terminology*. Ανακτήθηκε 10 Νοεμβρίου 2023 από <https://www.iasp-pain.org/resources/terminology/?ItemNumber=1698>
- Kant, Immanuel. (2013). *Μεταφυσική των Ηθών*. (Κ. Ανδρουλικάκης, Μετ.). Σμίλη
- Gorowitz, S. (2001). *Bioethics, Encyclopedia of Ethics*. London: Routledge
- Guyton, A. & Hall, J. (1997). *Φυσιολογία του Ανθρώπου και Μηχανισμοί των νόσων*. Αθήνα: Επιστημονικές εκδόσεις Παριζιάνου α.ε.
- Καββαδίας, Δ. (2024). *Η Αγία Παρθενομάρτυς Αγάθη προστάτις των μαστών-ιάτεια των μαστικών παθήσεων*. Ανακτήθηκε 23 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.pemptousia.gr/tag/%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CE%B8%CE%B7>
- Καλαχάνης, Κ. (2013). *Η Ιπποκρατική θεωρία περί των χυμών*. Ανακτήθηκε 16 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.pemptousia.gr/2013/03/i-ippokratiki-theoria-peri-ton-chimon/>
- Καλογερόπουλος, Μ. (2020). *Κορωνάιος: Πώς γεννήθηκε ο θανατηφόρος ιός από σούπες με νυχτερίδες και φίδια*. Ανακτήθηκε 01 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.protothema.gr/world/article/968651/koronaios-pos-gennithike-o-thanatiforos-ios-apo-tis-kinezikes-soupes-me-nuhterides-kai-fidia/>
- Καλοκαιρινού, Ε. (2014). Προβλήματα βιοηθικής. *Οι κυριότερες μέθοδοι της βιοηθικής: ωφελιμισμός, καντιανισμός, περιπτωσιολογία*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, <https://opencourses.auth.gr/modules/document/file.php/OCRS276/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82%20%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82%06.%20%CE%9F%CE%B9%20%CE%BA%CF%85%CF%81%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B5%CF%82%20%CE%BC%CE%AD%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%B9%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20%CE%92%CE%B9%CE%BF%CE%B7%CE%B8%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82%2C%20%CE%A9%CF%86%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82%2C%20%CE%9A%>

CE% B1% CE% BD% CF% 84% CE% B9% CE% B1% CE% BD% CE% B9% CF% 83% CE% BC% CF% 8C% CF% 82.% 20% CE% A0% CE% B5% CF% 81% CE% B9% CF% 80% CF% 84% CF% 89% CF% 83% CE% B9% CE% BF% CE% BB% CE% BF% CE% B3% CE% A F% CE% B1.pdf

Καρακώστας,Μ.(2021).*Η σπουδαιότητα του θαύματος του εκ γενετής τυφλού*. Ανακτήθηκε 14 Δεκεμβρίου 2023 από <https://www.pemptousia.gr/2021/06/i-spoudeotita-tou-thavmatos-tis-therapias-tou-ek-genetis-tiflou/>

Καραμαλάκης, Ε. (2010). *Η Ανάπτυξη της Ηθικής Σκέψης στους Μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Θεολογίας,Θεσσαλονίκη

Καραούλης,Σ.(2014).*Οι βασικές αρχές της βιοηθικής*. Ανακτήθηκε 19 Νοεμβρίου 2023 από <https://www.pemptousia.gr/2014/07/i-sintheticki-viologia-ipo-to-prisma-tis/>

Καρδάση-Σαχίνη,Α&Πάνου,Μ.(2000).*Παθολογική και χειρουργική νοσηλευτική*.Αθήνα:ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις

Καρζής,Α.(2012).*Διερεύνηση στάσεων και αντιλήψεων των εργαζομένων στο ΓΝΑ Ευαγγελισμός σχετικά με τον ψυχιατρικό ασθενή, που πάσχει από σωματικό νόσημα*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Πανεπιστήμιο Αθηνών,Τμήμα Ιατρικής,Αθήνα

Κατσαρός,Νίκος.(2020).*Επιδημίες: από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*.Ανακτήθηκε 08 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.nyc.gr/about-nyc/blog/epidemics-history>.

Κατσιμίγκας,Γ.(χ.η.).*Νοσηλευτική και θεολογική προσέγγιση του πόνου*.Ανακτήθηκε την 01 Φεβρουαρίου 2020 από [:http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/katsimigas_ponos.html](http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/katsimigas_ponos.html)

Κατσιμίγκας,Γ.&Βασιλοπούλου,Γ.(2010).*Το Βήμα του Ασκληπιού.Βασικές αρχές βιοηθικής και ορθόδοξης ηθικής*.τόμος 9,Πειραιάς

Κεφαλόπουλος,Κ.(2019).*Η ασθένεια και η ασθενική της θεραπεία-γνωριμία με τους Αγίους Αναργύρους-ιατρούς αγίους της εκκλησίας μας*. Ανακτήθηκε την 30 Ιανουαρίου 2022 από:<https://enromiosini.gr/arthrografia/%CE%B7-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%87%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5/>.

- Κημική, Ολυμπία.(2018). *Βιοηθική και ταξική θέση του πόνου*. (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία). Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Ιατρικής, Αλεξανδρούπολη
- Κόϊος, Ν.(2007). *Βιοηθική Συνοδικά Κείμενα Ορθοδόξων Εκκλησιών*. Αθήνα: εκδόσεις Σταμούλη Α.Ε
- Κουκή, Ε.(2016). *Παλαιές και σύγχρονες μορφές ευγονικής: μια ηθική θεώρηση* (Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη
- Κούτης, Α.(χ.η). *Ενότητα : Νόσος, αρρώστια, ασθένεια Α': έννοιες , ρόλοι και συμπεριφορές στην υγεία*. Ανακτήθηκε 14 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://opencourses.uoc.gr/courses/mod/resource/view.php?id=6564&forceview=1>
- Κουτσιαύτη, Π.(2015). *Κατανάλωση αλκοόλ και αναπνευστικά προβλήματα στην Ευρώπη: Μια οικολογική μελέτη*. (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σχολή επιστημών υγείας , Θεσσαλία
- Kuhse, E. & Singer, P.(1999). *Bioethics. An Anthology*. Oxford: Blackwell
- Κωστόπουλος, Γ.(2012). *Φυσιολογία του πόνου*. (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Ιατρικής, Πάτρα
- Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Εις το κατά Λουκάν*, PG 72
- Κολέτσας, Β.(2019). *Εκκλησία και Ιατρική: Οι Ιατροί Άγιοι της Ορθοδοξίας μας. Η περίπτωση του Αγίου Λουκά της Κριμαίας*. (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο: Σχολή ανθρωπιστικών σπουδών , Πάτρα
- Λαφτσή, Ε.(2008). *Η συμβολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη διαμόρφωση των Νοσοκομείων και της Ιατρικής Εκπαίδευσης*. Αλεξανδρούπολη: Γραφικές τέχνες Μέλισσα
- Λεονταρή, Α & Αστήθα, Μαρία.(2001). *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Ο φόβος του θανάτου*. τόμος 6(30)
- Λευθεριώτη, Μ.(2013). *Οι συνέπειες της ανεργίας στην υγεία*. (Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία). Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Τμήμα Διοίκησης της υγείας, Πειραιάς
- Langs, R.(2004). *Death Anxiety and the Emotion-Processing Mind. Psychoanalytic Psychology, 21(1)*. <https://doi.org/10.1037/0736-9735.21.1.31>
- Lemone, P. & Burke, K.(2006). *Νοσηλευτική κριτική σκέψη κατά τη φροντίδα του ασθενούς*. τόμος 1, Ιλίσια: Λαγός Δημήτριος
- Λινός, Δ.(2022). *Τι είναι ασθένεια;*. Ανακτήθηκε 14 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.kathimerini.gr/opinion/561970453/ti-einai-astheneia/>
- Μακαρίου Αιγυπτίου, *Ασκητικά*, PG 34

- Μαγκανά,Κ.(2023).*Η Καλλιέργεια της Ηθικής Σκέψης και των Αρχών της Βιοηθικής στην Προσχολική Εκπαίδευση*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας,Αθήνα
- Μαδιανός,Μ.(2004).*Κλινική ψυχιατρική*.Αθήνα:εκδόσεις Καστανιώτη
- Madeleine,S.&Miller,L.(1979).«*Old Testament Diseases*»,Encyclopedia of Bible life.London: Adam and Charles Black.
- Μανιάτης,Α.(2021).*Βιοηθική και δίκαιο*. ΠΕΜΠΤΟΥΣΙΑ. Ανακτήθηκε 11 Ιανουαρίου 2021, από <https://www.pemptousia.gr/2021/01/vioithiki-ke-dikeo/>.
- Μανούσου,Α.(2009).*Ο ρόλος της ψυχολογίας στην αντιμετώπιση του χρόνιου πόνου*.Ανακτήθηκε 10 Νοεμβρίου 2023 από <https://www.mednutrition.gr/portal/lifestyle/psychologia/3003-o-rolis-tis-psyxologias-stin-antimetopisi-tou-xroniou-ponou>
- Μανώλης,Γ.(2018).*Ο θεολογικός προσδιορισμός του μυστηρίου του θανάτου*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2022 από <http://www.diakonima.gr/2018/12/16/%CE%BF-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B7/>.
- Μαξίμου Ομολογητού, *Περί διαφόρων αποριών*, PG 91
- Μαξίμου Ομολογητού,*Κεφάλαια διάφορα Θεολογικά τε και Οικονομικά,Εκατοντάς Τρίτη*,PG 90
- Μαξίμου Ομολογητού,*Κεφάλαια θεολογικά 1,65*,PG 90
- Μαργαρίτη,Τ.&Μαρδάς,Ι.(χ.η).*Φόβος θανάτου ή θανατοφοβία :Πώς να τον μετατρέψουμε σε σύμμαχο*;Ανακτήθηκε 19 Φεβρουαρίου 2024 από <https://art-therapy.center/fovos-thanatou-pos-na-ton-metatreproume-se-symmacho/>
- Ματζαρίδη,Γ.(1995).*Χριστιανική Ηθική*.Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Π.Πουρνάρα
- Ματζαρίδης,Γ.(2010).*Χριστιανική Ηθική*.τόμος 2,Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Π.Πουρνάρα
- Ματζαρίδης,Γ.(2015).*Χριστιανική Ηθική*.τόμος1,Θεσσαλονίκη:Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου Αγίου Όρους
- Ματσούκας,Ν.(2010).*Δογματική και συμβολική θεολογία β΄*.Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Π.Πουρνάρα.

- Μελισσοπούλου,Β&Φασούλα,Ε.(2022).*Αυτοάνοσα νοσήματα και διατροφή*.(Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Μεσογειακό Πανεπιστήμιο:Τμήμα Επιστημών Διατροφής και Διαιτολογίας,Σητεία
- Μεσσήνη,Λ.(2018).*Διερεύνηση του φόβου θανάτου με την ψυχοπαθολογία και οι ψυχοσωματικές επιπτώσεις του και ο ρόλος τουςστην Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας:Τμήμα Ιατρικής ,Λάρισα
- Μεταλλίδης,Α.(2023).*Οι επιδημίες στην Αρχαία Ελλάδα:Η περίπτωση της Αθήνας*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.offlinepost.gr/2023/01/30/oi-epidhmies-sthn-arxaia-ellada-h-periptwsh-ths-athinas/>
- Μητσόπουλος,Ν.(1998).*Θέματα ορθόδοξου ηθικής θεολογίας Α΄, πανεπιστημιακές παραδόσεις χριστιανικής ηθικής*.Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων
- Μίλερ,Μ.(2023).*Οι σκύλοι ρακούν μετέδωσαν τον κορωνοϊό*;Ανακτήθηκε 03 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.kathimerini.gr/world/562327663/oi-skyloi-rakoyn-metedosanton-koronoio/>
- Μιχαηλίδου,Α.(2021). *Εγκεφαλικός Θάνατος και Δωρεά Οργάνων: Ζητήματα Ηθικής και Δεοντολογίας*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Σχολή Επιστημών Υγείας,ΤμήμαΙατρικής,Λάρισα
- Μπακάλης,Ν.(2008).*Η έννοια της ασθένειας και οι συνέπειες της στο άτομο*.Ανακτήθηκε 16 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://nosokoma247.gr/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CF%83%CF%84%CE%B5-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%83%CE%B8%CE%AD%CE%BD%CE%B5%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9/>
- Μπατζή,Δ.(2021).*Πώς η ψυχική υγεία επηρεάζει τη σωματική υγεία*;Ανακτήθηκε 03 Νοεμβρίου 2023 από <https://psychologia.gr/component/k2/item/816-pos-i-psyxiki-ygeia-epireazei-ti-somatiki-ygeia>
- Μοναχού Μωησέως Αγιορείτου,(2008).*Το αληθινό νόημα του πόνου στη ζωή μας*.Θεσσαλονίκη:Ορθόδοξος Κυψέλη
- Ναθαναήλ,Έρη.(2020).*Τα γλωσσικά της πανδημίας*.Ανακτήθηκε 08 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.schooltime.gr/2020/08/20/ta-glossika-tis-pandimias/>.

- Νικητάκη,Π.(2002).«*Ο ΠΟΝΟΣ ΜΙΚΡΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΥ ΤΟΝ ΑΦΟΡΟΥΝ*».(Δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία).Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο,Τ.Ε.Ι Ηρακλείου ,Ηράκλειο
- Νικολαΐδης, Ν. (2002). *Προβληματισμοί χριστιανικού ήθους* . Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη
- Νικολαΐδης, Α. Β. (2018).*Κοινωνική Ηθική*.Αθήνα :εκδόσεις Γρηγόρη
- Νικολαΐδης,Α.(2019).*Θρησκείες και Ηθική*.Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη
- Νικολαΐδης,Α.(2007).*Θρησκεία και φόβος,Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*.Αθήνα:εκδόσεις Γρηγόρη
- Νικολαΐδης ,Α.(2020).*Από τη Γένεση στη Γενετική*.Αθήνα: εκδόσεις Γρηγόρη
- Νικολαΐδης,Ν.(2019).*Θέματα πατερικής θεολογίας*.Θεσσαλονίκη:εκδόσειςΜέλισσα
- Ξανθάκη,Α.(2018).*Η Παρηγορητική φροντίδα στα πλαίσια του Ε.Σ.Υ. Η περίπτωση του Σπηλιοπουλείου Νοσοκομείου « Η ΑΓΙΑ ΕΛΕΝΗ*».(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής,Τμήμα:Διοίκησης επιχειρήσεων ,Αθήνα
- Παναγοπούλου,Β.(2020).*Οι επιδημίες δεν είναι θεία δίκη, είναι ανθρώπων έργα*.Ανακτήθηκε 01 Οκτωβρίου 2023 από https://www.efsyn.gr/nisides/238944_oi-pandimies-den-einai-theia-diki-einai-anthropon-erga
- Πάνου,Α.(2015).*Θαύματα και παραβολές στο έργο του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας,Θεσσαλονίκη
- Παπαβασιλείου,Α.(2001).*INMEMORIAM Κώστα Α. Παπαβασιλείου*.Λευκωσία:Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου
- Παπαδόπουλος,Χ.(2016). *Ο ορισμός του εγκεφαλικού θανάτου και η φυσιολογία του*.Ανακτήθηκε 01/09/2022 από <https://www.pemptousia.gr/2016/10/o-orismos-tou-egkefalikou-thanatou-ke-i-fisiologia-tou/>
- Παπαδόπουλου,Χ.(2017).*Η αγιότητα ως έκφραση της ηθικής αυτονομίας*.Θεσσαλονίκη
- Παπαρνάκης,Α.(2008).Αμαρτία και ασθένεια στη βιβλική θεολογία,*Η Υγεία και η Ασθένεια στη Λειτουργική ζωή της Εκκλησίας*.Βόλος:Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος
- Παπασούλη,Β.(2014).*Κληρονομηκότητα προίκα που δεν μπορούμε να αποφύγουμε*.Ανακτήθηκε 09 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.vita.gr/2014/12/04/ygeia/klhronomikothta-proika-poy-den-mporoyme-na-apofygoyme/>
- Πάτσου,Φ.(2016).*Ψυχολογικοί παράγοντες και τραυματισμοί*.Ανακτήθηκε 08 Νοεμβρίου 2023 από <https://idealpsychology.gr/psychologikoi-paragontes-amp-traymatismoι/>

- Πολύζος,Σ.(2023).*Οι σύγχρονες θέσεις και βάσεις κριτικής της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Επιστήμη*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο:Σχολή Θετικών Επιστημών και Τεχνολογίας,Αθήνα
- Πρωτοπαπαδάκης, Ε. Δ. (2013). *Κλωνοποίηση και Βιοηθική*.Αθήνα: Παπαζήση
- Peck,S.(1997).*Η ΑΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ*.Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα
- Portnov,Alexey.(2021).*Βιολογικός θάνατος*.Ανακτήθηκε 01/09/2022 από https://el-iliveok.com/health/viologikos-thanatos_109501i15958.html.gkefalikou-thanatou-ke-i-fisiologia-tou/
- Ραγιά,Α.(2002).*Βασική Νοσηλευτική Θεωρητικές και Δεοντολογικές Αρχές*.Αθήνα
- Σάκκου,Σ.(2007).*Οι νεκροί μας,δενχάθηκαν*.Θεσσαλονίκη:εκδόσεις Χριστιανική Ελπίς
- Σμάλη,Κ.(χ.η).*Πως ερμηνεύαν την ψυχική ασθένεια στην αρχαιότητα*.;Ανακτήθηκε 15 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.psychology.gr/diafora-themata-psychologias/7562-pos-erminevan-tin-psyxiki-astheneia-stin-archaiotita.html>
- Σιατίστης,Π.(2020).*Γεννημένοι για τη χαρά*..Αθήνα:Εν Πλω
- Σταθουράκης,Ι.(2019).*Επιπτώσεις ενός σύγχρονου φυσικοθεραπευτικού προγράμματος αποκατάστασης σε ασθενείς με Ινομυαλγία*.(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών ,Τμήμα Ιατρικής,Αθήνα
- Τάτση,Α.(2023).*Ηθική διλήμματα στη μεταμόσχευση νεφρού από ζώντα δότη*.(Δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία).Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,Τμήμα Ιατρικής,Θεσσαλία
- Τούντας,Ι.(2020).*Άνθρωποι και ιοί*.Ανακτήθηκε 10 Σεπτεμβρίου 2023 από <https://www.dianeosis.org/2020/05/anthropoi-kai-ioi/>
- Τσίγκος,Β.(2017).*Δογματική της ορθόδοξου εκκλησίας*.Θεσσαλονίκη:Ostrakonpublishing
- Τζεναλής, Α. (2016). Η Σύγχρονη βιοκοινωνική προσέγγιση του χρόνιου νευροπαθητικού πόνου από την πλευρά των νοσηλευτών. *Ελληνικό περιοδικό νοσηλευτικής επιστήμης*, 9 (4)
- Τρεμπέλα,Π.(1990).*Υπόμνημα εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον*.Αθήνα
- Tristram Engelhardt,H.(2017).*Τα θεμέλια της Βιοηθικής*.(Τσαλίκη-Κιοσόγλου,Μετ.).Αθήνα:εκδόσεις Αρμός
- Thienhaus,O.&Cole,B.E.(2002).*Classification of pain, In Weiner, R.S.(Ed),Pain management: a practical guide for clinicians*, NY: NY, CRC Press
- Φανάρας,Β.(2000).*Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ηθικοκοινωνική προσέγγιση*.Θεσσαλονίκη εκδόσεις:Το Παλίμψηστον

- Φουτούλη,Ζ.(2016).*Οι θεμελιώδεις αρχές που διέπουντο δίκαιο των μεταμοσχεύσεων οργάνων:Ηθικοφιλοσοφική προσέγγιση και νομική θεμελίωση.*(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο,Τμήμα Θεολογίας :Θεσσαλονίκη
- Φραντζιος,Γ.(2013).*Ψυχική υγεία και περιβάλλον.* Ανακτήθηκε 31 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.gerasimosfrantzios-psychotherapy.com/news/%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD/>
- Χάλαρη,Ελευθερία.(2013).*Η σημασία των ζωτικών σημείων στην έκβαση των τραυματιών στην έκβαση των επειγόντων περιστατικών.*(Δημοσιευμένη Μεταπτυχιακή Εργασία).Σχολή Ιατρική,Αθήνα
- Χαστούπης,Α.(2017).*Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη.*Αθήνα:Εννοια
- Χατζηνικολάου,Ν.(2009).*Θεραπεία του παραλύτου της Βηθεσζά.*Ανακτήθηκε 13 Δεκεμβρίου 2023 από <https://agiosminas.gr/2017/05/%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%BB%CF%8D%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B2%CE%B7%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B4%CE%AC/>
- Χατζής,Α.(χ.η).*Οι σοβαρές επιπτώσεις του καπνίσματος.*Ανακτήθηκε 18 Οκτωβρίου 2023 από <https://www.iatriko.gr/el/content/oi-sovares-epiptoseis-toy-kapnismatos?cl=609>
- Χριστόπουλος,Π.(2021). *Η έννοια του θανάτου στον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή.*(σ.67). (Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο ,Τμήμα Θεολογίας,Θεσσαλονίκη
- Χριστόπουλος,Π.(2023).*Κοινωνικές επιπτώσεις μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης στην εφηβεία.*Ανακτήθηκε 06 Φεβρουαρίου 2024 από <https://www.xn--qxaei2ake0b.gr/blog-nea/178-koinonikes-epiptoseis-mias-anepithimitis-eggimosinis-stin-efivia>
- Watson,J.(2018).*Η Ιστορία της γενετικής επανάστασης.*Αθήνα:Πεδίο
- Ψαρούλης,Δ.(2018).*Ιατρικαστική από την θεωρία στην πράξη.*(3ηεκδ).Universitystudiopress.
- Ψυχάρης,Α.(2022). «*Ταλαίπωρος άνθρωπος εγώ, τις θέλει με ελευθερώσει από του σώματος του θανάτου τούτου; (Ρωμ. 7,24). Ο θάνατος στην Χριστιανική παράδοση.*»(Δημοσιευμένη διπλωματική εργασία).Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο,Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΠΗΓΕΣ

Ιωβ

Ωσηέ

Ψαλμοί

Έξοδος

Γένεσις

Σοφία Σειράχ

Σοφία Σολομώντος

Δευτερονόμιο

Β΄ Βασιλέων

Λευϊτικό

Ιζεκιήλ

Μαλαχίας

Εκκλησιαστής

Κατά Μάρκον

Κατά Ιωάννην

Κατά Λουκάν

Κατά Ματθαίον

Επιστολή προς Ρωμαίους